

SZAKDOLGOZAT

**Fazekas Fatime
2023**

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Budai Campus

**Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti
Intézet**

Tájrendező és kertépítő mérnöki alapképzési szak

**A HAJDANI NAGYMÁGOCSI KÁROLYI URADALOM
TÁJALAKÍTÓ HATÁSA ÉS FENNMARADT TÁJI
ÖRÖKSÉGE**

Belső konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra

Belső konzulens

intézete/tanszéke: Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

Külső konzulens:

Készítette: Fazekas Fatime

Tájrendező szakirány

Budapest

2023

NYILATKOZAT

a szakdolgozat nyilvános hozzáféréséről és eredetiségéről

A hallgató neve:	Fazekas Fatime
A Hallgató Neptun kódja:	CHG5SR
A dolgozat címe:	A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége
A megjelenés éve:	2023
A konzulens intézetének neve:	Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti Intézet
A konzulens tanszékének a neve:	Tájvédelmi és Tájrehabilitációs tanszék

Kijelentem, hogy az általam benyújtott szakdolgozat egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, és az irodalomjegyzékben szerepeltettem.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítottam, tudomásul veszem, hogy a záróvizsgabizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkori szellemi tulajdon-kezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem könyvtári repozitori rendszerébe. Tudomásul veszem, hogy a megvédett és

- nem titkosított dolgozat a védelmet követően
- titkosításra engedélyezett dolgozat a benyújtásától számított 5 év eltelté után nyilvánosan elérhető és kereshető lesz az Egyetem könyvtári repozitori rendszerében.

Kelt: Budapest, 2023. november 1.

Hallgató aláírása

NYILATKOZAT

Fazekas Fatime (hallgató Neptun azonosítója: CHG5SR) konzulenseként nyilatkozom arról, hogy a szakdolgozatot áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A szakdolgozatot a záróvizsgán történő védelemre javaslom / nem javaslom¹.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem*²

Kelt: Budapest, 2023. október 30.

belső konzulens

¹ A megfelelő aláhúzendó.

² A megfelelő aláhúzendó.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	5
2. Szakirodalmi áttekintés.....	7
3. Módszer és aktualitás.....	8
4. A vizsgált terület elhelyezkedése, lehatárolása, természeti adottságai	9
5. A Károlyi család és az uradalom kialakulásának története.....	10
5.1. 13. századtól a 17. század végéig	10
5.2. 1700-as évektől 1827-ig.....	12
5.3. A nagymágocsi Károlyi uradalom működése, fejlesztése 1827-től 1954-ig ...	14
6. A birtok tájhasználatának változásai.....	18
6.1. Első (1783) és második (1840) katonai térképek elemzése	19
6.2. Harmadik (1881-84) katonai felmérés elemzése	26
6.3. Negyedik (1941) katonai felmérés elemzése	28
6.4. Topográfiai térképek elemzése	30
6.5. Jelen állapotok bemutatása 2023-as ortofotó alapján	32
7. Tájhasználat változás összefoglalás.....	32
8. Fennmaradt uradalmi eredetű táji értékek	33
9. Elpusztult uradalmi eredetű táji értékek	37
10. Uradalmi tájfásítás, tájszépítés	39
11. Védelemre és bemutatásra érdemes tájértékek az uradalom egykori területén	41
12. Összefoglalás	43
13. Irodalomjegyzék	45
14. Ábrák- és tervlapok jegyzéke	48
15. Mellékletek	49

1. Bevezetés, témaválasztás indoklása, célkitűzés

A szakdolgozat-téma választásnál mindenképpen valami történelmi múltú, helyszínhez kapcsolódó témát szerettem volna választani. Az Egyetemen eddig oktatott tárgyak között is szerepelt olyan, amihez szükséges volt előzetes kutatómunka és ezt örömmel végeztem, valamint a fő ok, kisiskolás korom óta foglalkoztatnak a 19. századi nemesi, nagybirtokosi családok így szépen körvonalazódott, hogy egy uradalmi téma közel állna hozzám. Némi kutatás után a hajdani Nagymágocsi uradalom területére esett a választás, ahol a gróf nagykárolyi Károlyi család majd 200 évnyi tevékenységét követhetjük nyomon. Én magam dombok között nőttem fel, kirándulások alkalmával láttam csupán a „Magyar Rónaságot”, de mindig is érdekelt, hogy ahol a szem nem lát határt, hogyan lehet kereteket szabni.

Miért választott egy gróf alföldi területet rezidenciájának szeszélyes időjárási körülményekkel, ahol a tatár és török mindent elpusztított, hogy aztán mintagazdaságot alakítson ott ki? Milyen intézkedések előzik meg egy „érintetlen” táj felvirágoztatását és a tudomány és technika fejlődésével milyen hatások érik ezt, hogyan változik meg a szerkezete a funkciója az évtizedek alatt? Milyen szerepe volt az 1800-as években a tájfasításnak, tájszépítésnek egy uradalomban? Milyen uradalmi eredetű táji értékek pusztultak el, melyek maradtak fenn és ezeket milyen eszközökkel érdemes védeni?

Dolgozatomban ezekre és még hasonló kérdésekre keresem a választ. Áttekintem az uradalom birtoktörténetét, működését és szerkezetét. Ezt követően elemzem a tájhasználat változásait és összevetem az uradalom fejlesztésével. Az uradalom megszűnését követő időállapotokra is kitérek. Megfogalmazom az uradalmi eredetű táji érték fogalmát. Céлом egy átfogó elemzés készítése a korokon átívelő uradalom tájváltozásáról, valamint ezen fellelhető épített és táji örökségekről, mert az Alföld maga is egy érték.

2. Szakirodalmi áttekintés

Kutatásom alapkövét az 1860-ban kiadott Jóságismertetés – A mágócsi uradalom című mű adja, melyben pontos adatokat közölnek a terület nagyságáról, gazdaságairól, művelési ágakról, a táj szépítéséről, termésátlagokról és egy birtoktérképet is tartalmaz, amely a dolgozatom alaptérképét segíti a pontos lehatárolással. A nagykárolyi gróf Károlyi család összes jóságainak birtoklási története című mű (Éble, 1911) a birtok történeti és öröklési rendszerét tárja fel. Ezt a témát segíti továbbá A csongrád-vásárhelyi uradalom kialakulása (1709–1848) című írás (Herczeg, 1980), melyben arról tájékozódtam, hogy az uradalom hogyan vált ki a csongrád-vásárhelyi uradalomból. Az építészeti kiemelkedő alkotásokról és bemutatásukról több írás is gazdag információban. Ilyenek például az Adatok a volt Károlyi-uradalom nagymágocsi magtárának, templomának és kastélyának történetéhez (Verrasztó, 1990), Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában (Sisa, 2004) valamint Labádi Lajos a Csongrád megye építészeti emlékeiben közölt Nagymágocsról szóló fejezete (2000). A település mai szerkezetéről és védettségeiről, helyi védelem alatt álló természeti és épített örökségeiről, valamint a műemlékeiről Nagymágocs településkép védelmi rendelete (2019) adott tájékoztatást, valamint Árpádhalom a településkép védelméről szóló önkormányzati rendelete (Korizmic, Bossányi, & Morócz, 1860) alapján sikerült beazonosítani a településképi szempontból meghatározó területeket. A helytörténeti kiadványok közül Dóczi Juszta Az idő szekerén Nagymágocsra (2009) című könyvét említettem meg, melyben az államosítás időszakáról találtam fontos adatokat.

Az alföld természeti viszonyait és történelmét is igyekeztem minél inkább megismerni, hogy a kutatásom és következtetéseim megállják a helyüket, ehhez pedig Dr. Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye története (Zsilinszky, 1897) című műve volt segítségemre. Persze a települések honlapján, a Felicián atya Helytörténeti Gyűjtemény, Koszti Tamás (2015): Csongrád megye kulturális örökségei, avagy Szentés város és Nagymágocs nagyközség építészeti emlékei című dolgozata is hozzásegített a pontos ismeretekhez. Archív újságcikkeket is olvastam a témában, legjelentősebbnek bizonyult a Magyarország egy 1927-es cikke és képi melléklete, mely az uradalomban tett látogatásról szól. Archív képanyagok segítettek az épületek beazonosításában és a tájszépítés pontosabb feltárásában. Ezek a Hungaricana.hu képcsarnokában, helyismerettel rendelkezők saját gyűjteményéből származnak.

3. Módszer és aktualitás

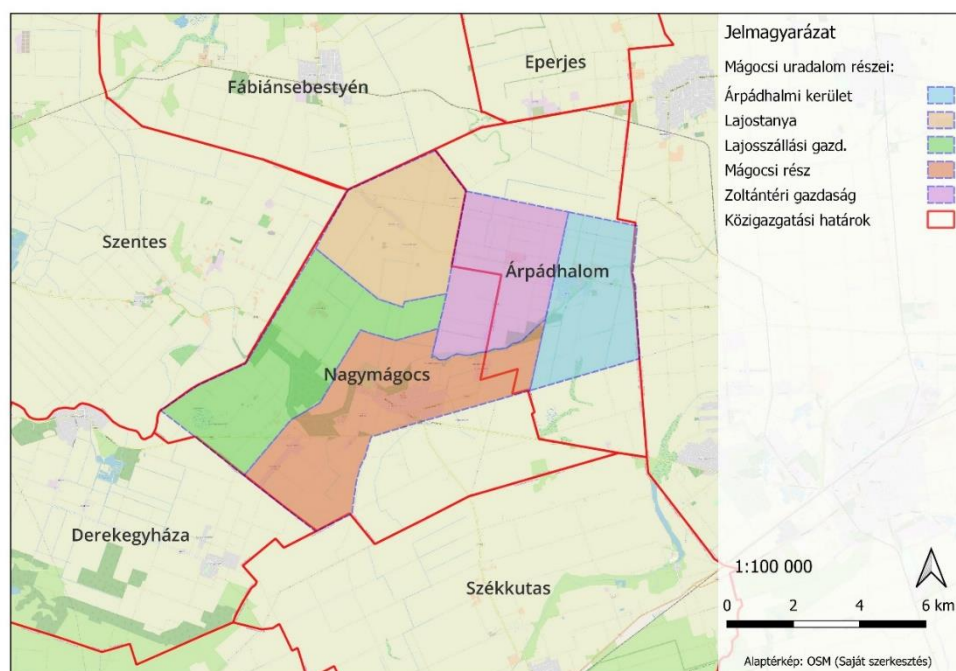
Mint már említettem a történeti vonatkozás is szempont volt a téma és a mintaterület kiválasztásánál. Ehhez nagyon fontos a katonai térképek megfelelő elemzése, összevetésük adott szempontok alapján. Manapság ezeknek a térképeknek a beszerzése nem jelent különösebben nehézséget hiszen a fentrol.hu, hungaricana.hu térképtára, vagy a mapire.hu weboldal megfelelő adatbázist szolgáltatnak ehhez. Így miután beszereztem minden katonai, kataszteri és topográfiai térképet, valamint légifotókat és egyéb birtoktérképeket következett ezek egységes vetületi rendszerbe történő átültetése, georeferálása melyhez a QGIS (Quantum Geographic Information System) Firenze 3.28-as verzióját használtam. Miután ezzel elkészültem ugyanebben a programban, az adott térkép jelrendszerét figyelembe véve polygonokkal kezdtem lehatárolni a szántóterületeket, lakott területeket, réteket/legelőket, erdőket, vízfelületeket. Ezekből később statisztikai ábrát készítettem, melyen jól összevethetők az egyes évek, évtizedek alatt bekövetkezett változások. Ugyanígy jártam el a tájszépítés alapjául szolgáló fasorokkal, fásított utakkal. Ezek digitalizálása után lemértem a hosszukat majd egymáshoz viszonyítottam az egyes időállapotokat, ebből is készült egy grafikai ábra. A vonalas és területi elemeken kívül pontszerű elemeket is digitalizáltam, melyek az uradalmi eredetű táji értékekre utaltak. Többek között ilyenek az épületek és a szobrok. A feltárt értékekből értéktérképet és értéktáblázatot készítettem.

A mintaterület vizsgálata során helyszíni bejárásra is sor került több alkalommal. A területet gyalogosan és autóval jártam be. Az előzetes kutatás során helyszínlistát készítettem ahová mindenképpen el szerettem volna menni a bejárás során. Saját fotókat készítettem épületekről, utcákról, természeti látványosságról. Az archív fotókat igyekeztem összevetni az általam készített képekkel. A birtoktörténet kutatása írott források elemzésével, több hasonló mű összevetésével készült, grafikai szemléltetésre egy összefoglaló ábrán jelenítettem meg a fontosabb dátumokat, ezt képekkel tettem színesebbé. Ezek az informatikai és kataszteri elemzések ma már minden tájváltozáshoz köthető munka alapja. Ezáltal nem csak a szántóterületek méretének változásai, de egyes majorsági épületek vagy az uradalmi fácános változásai is lekövethetők. Ezek pedig a ma emberének örökségei, melyet egy elmúlt kor hagyott ránk, ebből tanulhatunk, következtetéseket vonhatunk le, csodálhatjuk. Ezért fontos ezek megőrzése, valamilyen szintű védelme vagy bizonyos esetekben felújítása, de előfordul, hogy történelmi források alapján rekonstrukció is végbe megy.

4. A vizsgált terület elhelyezkedése, lehatárolása, természeti adottságai

A vizsgált területemet (1. ábra) a hajdani Nagymágocsi Károlyi uradalom adja, ennek értelmében Nagymágocs és Árpádhalom települések érintettek. Az Alföldön, Csongrád-Csanád vármegyében, a Békési-hát és a Csongrádi- sík kistájak részén, a Szentesi járásban, Szentés és Orosháza között található. Budapesttől 2.5, míg Szegedről 1 órányi autópályára van. Turisztikai szempontból a Dél-Alföldi régióba tartozik. A mai településeket északon Fábiánsebestyén és Eperjes, keleten Orosháza, dél felől Székkutas, délnyugat felől Derekegyháza, nyugat felől pedig Szentés határolja. A dolgozatban a Nagymágocsi Károlyi uradalommal foglalkozom, ami akkoriban nem csak egy települést érintett. Ezért az én terület lehatárolásom sem korlátozható csak a mai Nagymágocsra. A birtok, a digitalizált térképek és a birtoktérkép összevetése alapján 8300 hektár kiterjedésű volt az 1860-as években. Ez a terület a mai Nagymágocs és Árpádhalom közigazgatási határain belülre esik. A birtoktérkép alapján az egyes gazdasági kerületek jól lehatárolhatók (1. ábra). A környező területek birtokosa és közigazgatási határa is sokat változott az évszázadok alatt, melynek ismertetése nem képezi részét a dolgozatnak. Említésre érdemes, hogy Nagymágocs és a környező települések 1827-ig a Csongrád-vásárhelyi uradalom részét képezték.

A területen védett természetvédelmi terület nem található. Nagymágocsra keresztülfolyó, nyári időszakban időszakos vízfolyás, a Mágocs-ér területe és a terület Ny-i felében található erdőterületek mind a Nemzeti Ökológiai Hálózat ökológiai folyosó övezetében tartozik. A mintaterület egész kiterjedésében sík, 82-115 m között változik a szintkülönbség. Kis mértékben NY-ÉNY irányban a Tisza felé lejt a terep. Ebből adódóan domborzati viszonyai megfelelnek a növénytermesztés és állattartás feltételeinek. Az egykori sztyeppréteket már égen beszántották (Dövényi, 2010). A területen jelentős vízfolyás a Mágocs-éren kívül nincs. Az ér a település Ny-i felében kilépő víz a Kurcába torkollik, majd a Tiszát is eléri. Állóvizei a Nagymágocs központi területén található kastélytó és a vele összeköttetésben álló horgásztó, melyet pedig egy termálvízkút is táplál. Éghajlatát tekintve a nyarak melegek a telek hidegek, a csapadék mennyisége alig több 500 mm-nél. A terület nagy részén csernozjom talajtípusok a gyakoriak (Dövényi, 2010). A monokultúras talajművelés nyomán helyenként már megfigyelhető a termőrétegek lekopása, az erózió. Az erdőterületek telepítésből származnak és egészen jellegtelenek. Előfordulásuk azonban ritka, a mezővédő erdősávok, fasorok több helyen hiányoznak.

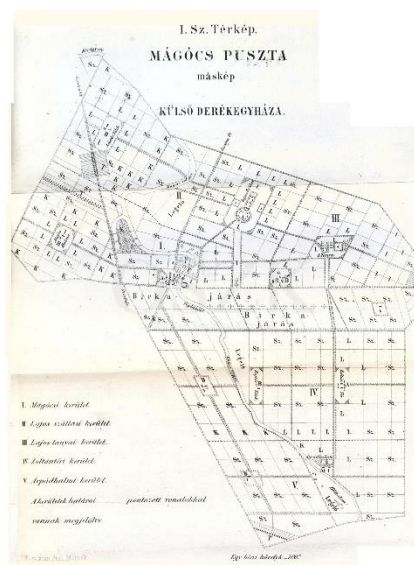

5. A Károlyi család és az uradalom kialakulásának története

Mielőtt a Károlyi család uradalmának elemzésébe kezdek fontosnak tartom megismertetni a birtoklástörténetet. A terület lakóinak miféle eseményeket kellett átélniük mielőtt a grófi család egyesítette volna a szétszabdalt birtokrészeket és mívés gazdaságot létesített volna.

5.1. 13. századtól a 17. század végéig

Nagymágocs (Mágocs) történelme a 13. századig nyúlik vissza, amit bizonyít számos régészeti lelete. Például a középkori házakra utaló alap és fal maradványok vagy a szabadban álló kemencék alaprajza (Blazovich, 1996). A békés idők után

mindig megjelent a csatározás, külső-belső fenyegetések vagy a természeti csapások. A településnél is régebbi maga Csongrád vármegye, mely a Garamszentbenedek rendi apátság alapító oklevelében már 1071-ben is szerepelt. Ezt megemlíteni azért érdekes, mert akkoriban elegendő volt pusztanevekkel illetni a szálláshelyet. Ebből következik, hogy Mágocs neve még nem, de Lajosszállás puszta neve, mely Nagymágocs részét

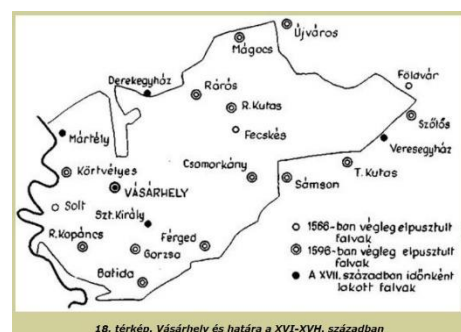
képezi, fönmaradt (Zsilinszky, 1897). Ezen időkben a Bor-Kalán nemzetséghez tartozó Szeri-Pósafi család tulajdonát képezte az adott terület (Labádi, 2000).

Mágocs első említése 1426-ban történt egy Zsigmond korabeli oklevélben, itt még Magoch alakban. Zsigmond király elismeri a Szeri-Pósafik leányági öröklését. Ekkor a birtok Csanád megyéhez tartozott (C. Tóth, Mikó, & Lakatos, 2017). 1456-ban azonban V. László birtokot adományoz Hunyadi Jánosnak. Ezen adománylevél felsorolásából megtudjuk, hogy a Hódvásárhelyi uradalom már Hunyadi tulajdonát képezi, valamint itt olvashatjuk „másik Derekegyház” néven Mágocsot (Blazovich, 1985). Ez a megnevezés előrevetíti Mágocs sorsát, ugyanis sokáig egyként kezelik Derekegyházával, annyi különbséggel, hogy neve Külső-Derekegyháza, később Mágocs pusztá. 1471-ben Mátyás király Guthi Ország Mihály nádornak és Nádasdy Ongor János udvari tisztnak adományozza birtokot fele-fele arányban. Ekkor Mágocs (Magacz) egy birtokot képez Csomorkány, Körtevényes, Derek-egyháza, Korhány és Kutas falukkal (Blazovich, 1985).

1480-ban aztán Nádasdy Ongor János a maga részét Nagyváthi Mátyás diáknak adományozza. Itt meg kell említeni, hogy Nagyváthi leánya, Erzsébet Porkoláb Mártonhoz ment feleségül. Hozományul kapták Mágocsnak ezt a birtokrészét. 1515-ben hivatalosan is a mágocsi részirtok és fábiánsebestyeni birtok tulajdonosai (Blazovich, 1996). Ezen időszakra tehetjük a Mágocsy család létrejöttét, Márton még Porkoláb-Mágocsynak nevezi magát, de gyermekei, már kizárólag a Mágocsy előnevet használja. Porkoláb Márton és később fia, Mágocsy Gáspár igyekeztek a szétszabdalt települést mind saját kézben tartani (Csíkvári, 1938).

1552-ben az előrenyomuló török seregek felperzselték a birtokot, az itt lakók elmenekültek. Az idő elteltével azonban visszajöttek, bizonyítja ezt, hogy 1561-ben Mágocsy Gáspárnak 19, a csanádi káptalannak 16 portája található a településen (Blazovich, 1996). 1566-ig, a gyulai vár elestéig oda a dózott a település, majd közigazgatásilag a vásárhelyi- csanádi náhijéhez

került (Vass & Laczlavik, 2017). 1579-80-ban a török defterbe 129 mágocsi adófizetőt írtak össze, tehát a törökök 1596-ban újra benépesült települést ígáltak le (3. ábra).

3. ábra Török pusztítás Forrás: sulinet.hu

Mágocsy (II.) Ferenc halálával a medgyesaljai Móriczokra szállt a birtok, köztük volt Dorottya (Porkoláb Márton leánya) unokája Móricz Márton (Csíkvári, 1938).

A 17. század elején a részben betelepült térséget fosztogatják, ezért Móricz Báthory Zsigmondhoz fordul segítségért. Azonban 1620-ben hűtlenség vádja miatt Bethlen Gábor fejedelem elkobozza birtokait. 1640-ben pedig rokonság útján Keglevich Miklós, ónodi várkapitány lesz a tulajdonos, Mágocsot bérbe adja a vásárhelyieknek. A terület 1625-ben a török miatt újra elnéptelenedett és egészen 1677-ig pusztá volt, ekkor azonban néhány rác család letelepedett itt. A visszavonuló török csapatok 1687-ben negyedszer is leigázzák a területet. (Csíkvári, 1938).

Az 1699-ben megkötött karlócai békével lezárult egy korszak mely viharos volt és a területek sokszor váltottak gazdát. Lakóinak többször menekülniük kellett, ezért a nagyobb mezővárosok, mint Vásárhely, folyamatosan magába olvasztotta a menedéket keresőket. A korban az állattartáshoz, félnomád életmódhoz kellő földek egyre gyarapodtak, több legelőre volt szükség. Igyekeztek a birtokosok a környékbeli pusztákat is bérbe venni, a területek határai elmosódtak, egybeolvadtak, de új birtokosok is megjelentek, ezáltal a földek többször is gazdát cseréltek (Herceg, 1980).

5.2. 1700-as évektől 1827-ig

A karlócai békét követően az uralkodó, I. Lipót, a visszahódított területeket fegyverrel megszerzett résznek minősültek, ezért egykori tulajdonosaik csak ezek igazolása után kaphatták vissza azokat. Így tett Bercsényi Miklós is, aki Vásárhelyre tartott igényt. Azonban II. Rákóczi Ferencsel való kapcsolata kitudódott, emiatt 1701-ben Lengyelországba menekült (Bercsényi Miklós, 1990). Az ugyanebben az évben keletkezett okirat összeírást tartalmaz birtokairól. Ebben az oklevélben Mágocs alakban szerepel a terület neve, és a Keglevich grófok birtokolják azt (Blazovich, 1985). Nem tartott sokáig azonban ez a birtoklás sem, ugyanis 1702-ben az Újszerzeményi Bizottság nem ismeri el a Keglevichek jogát a birtokra, ez után Mágocspusztát I. Lipót király gróf Schlick Lipótnak adományozta a Csongrád-vásárhelyi uradalom részeként (Virág, 2005). A Rákóczi szabadságharc alatt rendfenntartás és az ellenség távoltartása végett az uralkodó gróf Károlyi Sándort küldte le az alföldi területekre. Herceg Mihály szerint valószínű, hogy a gróf már ekkor szemet vetett a területre és a táj lehetőségeire (Herceg, 1980). Itt megemlíteném, hogy gróf Károlyi Sándor már 1695-ben is birtokgyarapító hírében állt, aztán évenként újabb és újabb birtokokat szerzett a meglévő, örökölt vagyon

mellé. Nagymágocs a 74. vásárolt birtoka volt (Koszti, 2015). Egyes forrás szerint 1709-ben Károlyi Sándor megegyezett Schlick Lipóttal és már ettől az évtől ő Vásárhely birtokosa, noha hivatalosan, csak 1722-től számítják az ő birtokosságát (Honismeret, 2006), a másik forrás szerint ugyan csak 1709-től, de Bercsényitől kéri árendába az alföldi birtokot, amit Bercsényi el is fogad, sőt, értesíti is a lakosokat a változásról (Herceg, 1980). Ez a felállás akkor lehet helytálló, ha Schlick tulajdonjogát nem tették hivatalossá, adománylevelet nem kapott. Ebben az értelemben pedig valamely arányban még Bercsényi és már Schlick is birtokos. Károlyi pedig nem ugyanazon birtokokat kéri Bercsényitől, mint amiket Schlicktől.

1722-ben Schlick Lipót hivatalosan is eladja alföldi birtokait Károlyi Sándornak 30 ezer forintért, az adománylevél december 5-én el is készül (Éble, 1911). A Derekegyházához tartozó Mágocs egy része a szentesiek kezén van, amit pedig ebben az időben szerez meg Harruckern báró. Ezzel a Csongrád-vásárhelyi uradalom (1. sz. melléklet) és részeként Mágocs a fejlődés útjára lépett. Bár az uradalom 118 ezer katasztrális holdat tett ki, nagyrészt pusztaság volt. Károlyi taksafizetés ellenében a lakosság használatában hagyta a területet, mely legelőként is funkcionált. Engedmények fejében próbálta benépesíteni a lakatlan falvakat, például Vásárhelyen vallásszabadságot hirdetett (Herceg, 1980). 1725-re több pusztát, falvat allodiális majorságának fejlesztésére foglalt le Károlyi gróf, de más területeken is emelte a taksát. A gróf figyelmesen követte uradalma fejlődését, naplójegyzeteket készített szemléiről. Egy ilyen feljegyzés ad információt arról, hogy 1732-ben Mágocson már gulyája és ménese is volt a grófnak. A gróf Mágocsot 1748-ban már saját uradalma tagjaként használja. Időközben Károlyi Sándor meghal, helyét fia, Károlyi Ferenc veszi át. 1756-ban Károlyi Ferenc az úrbérrendezés során pedig körülbelül ezer jobbágytelekkel növeli az uradalmat (Herceg, 1980).

1757-ben Ferenc fia, Károlyi Antal feleségül veszi Harruckern Jozefát, ezáltal a Csongrád- vásárhelyi uradalom további birtokokkal gyarapodik, úgy, mint Szentessel és Orosházával. Valamint 1760-ban megalapítja a Gazdasági Bizottság szervezetét, mely a legfelső szint és ahonnan az összes uradalmat irányítja. Ezt segítette egy új tisztség, a jószágigazgató (inspector) cím bevezetése, mely a Gazdasági Bizottság és az uradalmak közötti kapcsolatot jelentette. 1788-ban pedig az inspector ellenőrzésére kancelláriát is létrehozott. Minden adott volt a csalások és sikkasztások szűrésére, az adósságok apadására. Bizonyítja ezt, hogy az uradalom jövedelme gyarapodott. (Vass&Laczlavik, 2017).

1791-ben Károlyi Antal meghal és fia, József nagykorúságáig (1798) felesége kormányozza az uradalmat. József Waldstein-Wartenberg Erzsébetet veszi nőül. Gyermekeik, 4 lány és 3 fiú (István, Lajos és György) 1809-be félérván maradnak. Nem sokkal később anyjuk is meghal és Erzsébet második férje, Keglevich Ágoston lesz a gyámjuk. 1827-ben kerül sor a nagy osztályra, mikor a fiúk nagykorúvá válnak (Herceg, 1980). Ebben az időszakban az uradalom újabb területekkel gyarapodott akár házasság útján és többször szállt apáról fiúra a birtok. Az uradalom még külterjes gazdálkodást folytat, de saját használatra majorságokat létesít, kastélyokat épít, például Derekegyházán a Kórógy partján 1765-ben. A megalakult inspektorátus a birtok fejlődését szakértelemmel is segíti, ezt láthatjuk majd Nagymágocson is. Klauzál Imre jószágkormányzó ugyanis az 1820-as években került kapcsolatba a Károlyi grófokkal és kezd bele az uradalom felvirágoztatásába. Meg kell említeni Klauzál Imre juh- és növénytermesztési sikereit, melyek szintén segítették az uradalom hírét (Bátyai, 1975).

5.3. A nagymágocsi Károlyi uradalom működése, fejlesztése 1827-től 1954-ig

Miután mindhárom fivér felnőtté vált eljött az ideje a gróf Károlyi Sándor korától egyként kezelt Csongrád- vásárhelyi uradalom felosztásának. A több éves előkészítést követően 1827-ben Pesten megegyeztek a fivérek, hogy ki mit örököl. Maradtak azonban olyan javak melyeket továbbra is együtt birtokoltak, ezeket 1862-ben osztották fel. A közösben hagyott birtokok fedezték a közös költségeket, mint például a közös ingatlanok karbantartása, tisztségviselők kifizetése. Ezek közé a birtokok közé tartozott például a salánki uradalom, a nagymuzsalyi birtok, a misztótfalui uradalom.

A többi javakat háromfelé osztották, de figyelembe vették az északi és alföldi birtokok különbözőségét, ezért az északi részeket az értékük alapján, míg az alföldieket természetes határai alapján osztották fel. Ezek alapján gróf Károlyi Lajosnak jutottak Hódmezővásárhelyből 2792 hold (Vásárhelyi uradalom). A Szentesi uradalomból 270 jobbágyhely és még 500 hold, valamint a derekegyházi pusztán (ebbe tartozott bele Mágocs is) összesen 14149 hold első osztályú föld. A csanyi kertészség fele is őt illette (Éble, 1911). Az osztozkodás után az egyes Károlyi uradalmak 3-4000 holdas gazdaságokat hoztak létre. A gazdaságokban a modern üzemeltetés szellemében történtek intézkedések. Ilyen például a kocsutak, szekérutak fásítása, ez Mágocson ugyan csak 1836-ra tehető (Korizmics, Bossányi, & Morócz, 1860). A talajművelés okszerű kialakítása, de a takarmánynövények termesztése is ide tartozik, mely pedig az állattenyésztés belterjessé válása miatt következett be (Herceg, 1980). A majorsági

földeken a vetésforgót az alábbiak szerint alkalmazták: 1. trágyázott ugar, 2. repce, 3. búza, 4. kukorica, 5. árpa. A szénát nagy területeken termesztették, a takarmány legnagyobb arányban pedig lucernából és bükkönyből állt. A három fő majorságban, Lajosszálláson, Lajostanyán és a központi mágocsin, összesen 170 ökröt alkalmaztak. Használati eszközeik pedig vasekék, vas- és tövisboronák, irtó- és töltögetőekék, vontató taligák voltak. 1851-ben Fényes Elek azt írja, hogy 15500 darab juhra 4 juhász és 44 juhászbojtár jutott. Az uradalom ellenőrzését az uradalmi felügyelő végzi, továbbá az uradalmi juhászati intéző, a mérnök, számvizsgáló, kasznár és két ispán is helyben voltak (Fényes, 1851).

1835-ben a mezőgazdasághoz köthető eszközök, mint Zugmayer-féle ekék, kettős boronák, halmozó ekék, hosszabb szekerek már használatban álltak. Később pedig cséplő- és vetőgépek, műmalmok, kukoricamorzsolók kerültek használatba. Mágocson 5 gazdasági kerületet alakítottak ki: Lajosszállás, Lajostanya, Zoltántér, Árpádhalmom és Mágocs központ, szintén Klauzál Imre nevéhez köthető. Az 1860-ban kiadott Jóságismertetésből tudjuk, hogy Mágocson 1830-ban a tejes marhaállomány több mint 7000 jószágot számlált, ami akkoriban a területhez viszonyítva kis arány. 1838-ban, mikor Klauzál Imre gróf Batthyányi Kázmér szolgálatába állt, Szendrey Ignác vette át a helyét 1838-40-ig, majd 1850-53-ig. (Ónodi, n.a. és Virág, 2005). Klauzál Imre nevéhez fűződik továbbá az 1838-ban Rohoncon alapított magyar nyelvű gazdasági tanintézetet. (Bercsényi, 1990).

1848-49-re Ybl Miklós építész már kapcsolatban állt a Károlyi családdal. Több településen is tervezett a számukra épületeket. Így Nagymágocsra is kapott megbízást. Egyes épületek tervrajzai ma is fellelhetők a Felicián atya Helytörténeti Gyűjteményben (1. sz. melléklet). Többek között hozzá köthető az uradalmi irodák tervezése (polgármesteri hivatal), az 1849-ben épült tisztalak (2. sz. melléklet) valamint az 1856-ban épült központi nagymagtár (3. sz. melléklet) is (Verrasztó, 2009). 1850-re elmondható, hogy a mágocsi gazdaság már országosan ismert és mintát szolgáltat, uradalmi épületeinek száma eléri a 20-at. Szintén ezen időszakban említi Fényes Elek a Magyarországi geographiai szótárában, hogy Mágocson gróf Károlyi Lajosnak „*Itt van egy csinos, izléssel épített grófi kastély; egy 150 holdas angolkert*”, továbbá a gróf által építtetett iskola a cselédek gyermekeinek és még egy 50 házból álló szegődményes kertésztelepítvény is” (Fényes Elek, 1851).

1863-ban Károlyi Lajos meghalt és fia, Alajos örökölte az uradalmat. Gróf Károlyi Alajos 1871-ben a majorokban iskolákat építtet a cselédség gyermekeinek számára. 1883-ban pedig felépül a Szent Alajos tiszteletére emelt neoromán stílusú római katolikus templom (2. sz. melléklet). Tervezője Bachó Viktor szegedi műépítész, az építkezés vezetője pedig az uradalom építőmestere, Rózsa Ferenc volt (Virág, 2005).

Károlyi Alajos halála után idősebb lánya, Zsófia örökölte a mágocsi uradalom nagyrészét és a kúriát, fiatalabb lánya, Ferdinanda az árpádalmi, a zolántéri és a szendreamajor birtokrészeket kapta meg, míg fiú testvérük (II.) Lajos az ország északi részén kapott birtokokat. Ezáltal az uradalom ismét két részre osztatott fel. Zsófia 1896-ban kelt egybe másod unokatestvérével, Károlyi Imrével (1873-1943). Röviddel az esküvő után új, historizáló, neobarokk elemeket tartalmazó kastélyt építtettek (4. ábra). A hiedelmekkel ellentétben ezt nem Ybl Miklós tervezte. A kastély modern berendezésekkel és vívmányokkal épült, az 1910-es években gőzgéppel hajtott saját áramfejlesztő telep adta a szükséges energiát (Virág, 2005).

A két világháború között a kastélyban vadászatok idején nagy volt a sürgősforgás. Károlyi Imre korában 14 fős személyzet szolgált a kastélyban. A Magyarország című napilap 1927. évi mellékletében több oldalon keresztül olvashatunk az uradalmat bemutató, mintegy útikalauz szerű leírást. Ezek

4. ábra Károlyi-kastély északi oldal, 1900 Forrás: Klősz György, Fortepan leltári szám: 83260.

szerint a 100 hektáros parkból másfél órás kocs út vezet Klinker-téglákon a különböző irányokba, majd aszfalt simaságú, kővel rakott úton bejárható az egész uradalom: „Gaznak, rakoncátlan fűnek nyoma nincs. Az ültetett gabonák mind szálegyenes sorokban, a pirostető, fehérre meszelt portákat pedig a külföldiek is megirigyelnék. A határvonalakat, kertet drótkerítés védi, amit orgonabokrokkal ültettek be.” (Dorner, 1927).

Van az uradalomnak ecet- (5. ábra), szesz-, és keményítőgyára is, de paprikamalom és gyümölcskonzervgyár is helyet kapott. 1927-ben pedig folytak a munkálatok Magyarország első cukorgyárának építése körül is. Az időközben létesített 53 holdas tó (6. ábra) (ma 15 ha) közepén fahíd vezetett át (2. sz. melléklet), túloldalt pedig a kertészeti telep kapott helyet, valamint a fák között egy gloirette (2. sz. melléklet) Juno szobrával.

5. ábra Uradalmi ecetgyár Forrás: Helytörténeti gyűjtemény, Nagymágocs

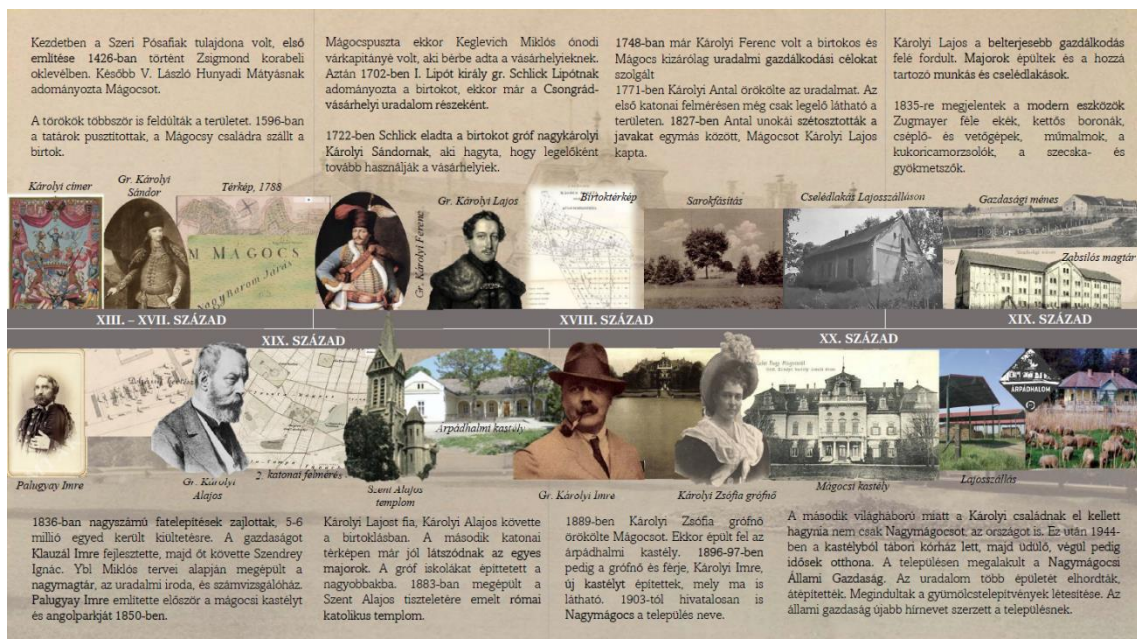
6. ábra Károlyi-kastély és tó Forrás: Országos Széchenyi Könyvtár

A tó egyik kanyarulatánál pedig a fürdőház épülete állt (2. sz. melléklet). 1935-ben a település újra változásokon megy át, területéből kiválnak egyes részek majd újra egyesülve önálló települések jönnek létre. Ilyen például Kiskirályság vagy később Árpádhalom példája is. A mezőgazdaság és állattenyésztés még mindig a legjelentősebb ismérve a területnek (Dorner, 1927). 1942-ben gróf Károlyi Imre fia, Viktor és felesége 3 gyermekükkel Nagymágocsra költöztek Pestről. Közben rá egy évre Károlyi Imre meghalt, és a család a végső menekülés után már nem tért vissza a birtokra. Az elmenekült család után a helyiek kifosztották a kastélyt, elhordták a berendezési tárgyakat. Szerencsére a kastély a háborúban nem sérült meg. 1944 nyarán a Magyar Királyi 113. sz. tábori (kötöző) kórházát helyezték el a kastélyban. Az állam a megmaradt bútorokat lefoglalta, ezek ma Szentesen, Egerben és Sárospatakon tekinthetők meg (Koszti, 2015). Ezek után helyet kapott még az épületben a Csepel Vas- és Fémművek üdülője (2. sz. melléklet), de görög szabadságharcosok szállása is volt 1949-ig. Végső és mai rendeltetése 1954-től a Csongrád Megyei Közgyűlés Kastélyotthona, vagyis szociális otthon működik benne (Verrasztó, 1990).

Az uradalom jelentős fejlesztése és a tájszépítő tevékenység a birtokon tehát a XIX. század első felében kezdődött meg és tartott az első világháborúig. Ezt követően, a két világháború között pedig elkülöníthetünk egy rövid, második virágkört, mely Károlyi Imre nevéhez kötődik. A több modern, mezőgazdasági, kertészeti és építészeti fejlesztés az uradalmat reflektorfénybe állította, népszerűvé tette és a nemesi körökben példaként

szolgált gazdaságával, szakértő gondozottságával, szépségével, megrendezett vadászataival, eleganciájával. Majd az elkerülhetetlen II. világháború alatt és után már nem fordítottak oly nagy figyelmet, gondot az ápolásra. A gazdátlaná válás, hanyatlás a kastélyon és parkján, melléképületein, majorjain, fasorain egyaránt nyomon követhető.

Az előző két fő fejezetet saját szerkesztésű idővonallal foglaltam össze (5. sz. melléklet), melyen megemlítettem a legjellemzőbb birtokosokat, valamint olyan fontos dátumokat, mint például 1722 (Mágocs pusztája vásárlása), vagy 1827 (a Csongrád-vásárhelyi uradalom felosztása, Károlyi Lajos gróf fejlesztésének kezdetei) (7. ábra)

7. ábra Történeti áttekintés idővonal Forrás: saját szerkesztés, 2023

6. A birtok tájhasználatának változásai

A következő fejezetben térképi ábrákon keresztül szeretném bemutatni a táj és tájhasználat változását, az épületek, lakóterületek gyarodását, a majorok kialakulását és ezek elemzésével alátámasztani a szöveges források hitelességét. A tájváltozás leírását elsősorban a katonai és topográfiai térképek korszakai alapján tettem meg. A történeti térképekről leolvasható információkat egészítették ki az írott források és az archív fényképfelvételek is. Az uradalom fénykorát is ezek alapján határoztam meg, összevettem a leíró adatokat a térképeken megfigyelhető változásokkal. Gróf Károlyi Lajos (1799-1883) korában történtek a legnagyobb építkezések, a majorok megalakulása, kísérletezések a megfelelő takarmányokkal, az uradalmat tájlesztettkai szempontból sem

hanyagolta el. Ezért az uradalomnak ez az első fénykora, mely azonban utódai időszakában sem kopott meg.

6.1. Első (1783) és második (1840) katonai térképek elemzése

Az első katonai térkép készítése előtti időkben Mágocs még lakott terület volt, ezt tudjuk a török korban íródott forrásokból (5.1. fejezet: Mágocs és környező területeinek birtokosai a 13. századtól a 17. század végéig). Ezek alapján a 16-17. században Mágocs még népes település volt 1596-ig. Erről a korszakról tudjuk, hogy a Mágocs pusztaként megnevezett földeket legelőként vagy rétként hasznosíthatták. Az 1752-ben készült térkép (1. sz. melléklet), mely az akkori Csongrád-Vásárhelyi uradalmat ábrázolja, azt mutatja, hogy Mágocs legnagyobb része legelőként funkcionál, míg a déli részén megművelt földterület található. Ebben az időben Mágocs területe jóval kisebb volt, Vereskutas és Ráros pedig külön helyiségek voltak.

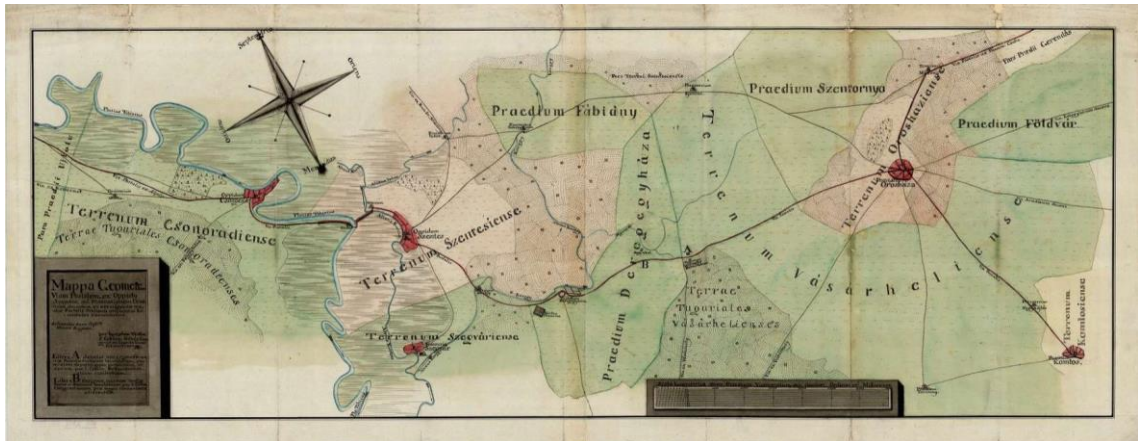
Az 1771-es évben a vásárhelyiek legelőnek használják és Károlyi Antal a birtokos (Éble, 1911). Az 1782-es első katonai felmérésen (8. ábra) Mágocs helyén még nem szerepel kőépület, sem akolra utaló jelölés, de a színezések alapján továbbra is az állattartás a fő területhasználati kategória. Továbbá szerepel egy Szek-tó nevezetű

8. ábra I. katonai térkép, 1782 Forrás: mapire.hu

vízfelület is a térképen, amely később a Fácános helye lesz. A térkép déli területein sátor jelzésekkel tanyák figyelhetők meg gémeskutakkal, illetve Árpádhalomnál láthatók a halmok, melyek a terület névadásában is szerepet kaphatott. Egy hét évvel későbbi térkép (1788) (1. sz. melléklet) a Hódmezővásárhelyhez tartozó területeket ábrázolja köztük Mágoccsal. A térkép érdekessége, hogy délkeleti tájolású. Itt már feliratokat is kapunk egyes gémeskutak mellé: „Nagybarom kúttya”, „Bánfi barom Kúttya”.

Leolvashatjuk továbbá például, hogy merre hajtották a nagy barmokat, vagy, hogy merre mentek a fejős tehenek. Területhasználati szempontból továbbra is a legelők vannak fölényben, Újvárosnál kőépületet látunk és a derekegyházi kastély is felépült már, füveskerttel, alléval a fácánoskertig. Ismeretes továbbá egy 1793-as térkép, amely Csongrád-Orosháza-Tótkomlós közötti postaút vonalát ábrázolja (9. ábra).

9. ábra Csongrádi postaút, 1793 Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Ezen a térképen Mágocs külön nincs településeként/helységként/pusztaként megnevezve. Helyette a területek, legelők hovatartozása van megnevezve, mint például „Praedium Derekegyháza”, „Praedium Fábíány” szerepel, Mágocs egyes részei pedig a vásárhelyi, illetve szentesi körzethez tartoznak. Ezen a térképen már Fábíánsebestyénnél is ház áll, a Mágocs-ér kanyarulatában a „Nagy akol” található. A Fejérvári Ferenc, uradalmi földmérő által készített 1818-as térképen a Károlyi gróf vásárhelyi kerülethez tartozó négy tisztartóság látható. Ez a térkép a Derekegyházi tisztartósághoz sorolja Mágocs egy részét, másik fele akkor még Vásárhelyhez tartozott.

Károlyi Sándor híres volt nagyarányú állatállományáról, mely Derekegyházán legelt. A híres derekegyházi ménest lassanként felszámolták, helyüket a juhok váltották fel. 1813-ra Mágocson elkészült a juhászház is, a juhászmester keze alatt 12 juhász dolgozott (Herceg, 1980). A nagy uradalom felosztása után, 1828-tól vált még intenzívebbé a juhtartás Mágocson. 1830-ban 7400 darabból álló állományt jegyeztek fel, ez 1848-ra a duplájára nőtt. 1851-re pedig már több, mint 15000 példányt tartottak számon. Lichnowsky, Gaizler és Lamberi fajták képezték az állományt. Természetesen egy ekkora állomány eltartásához több ezer vontató szénára volt szükség (Herceg, 1980 és Fényes, 1851).

A második katonai felmérés térképén jelentős a változás (2. tervlap). Mivel bő 50 év telik el. Az 1840-ben készült térképszelvényen már jól kivehető a település. Ezen belül pedig a gazdasági egységek és több major is látható. Ekkor már gróf Károlyi Lajos birtokolta a mágocsi részt. A térképen tíz nagyobb majort különíthetünk el, ezeket pedig az 1860-ban kiadott Jóságismertetés alapján öt részbe/kerületbe sorolhatunk be. Ezek a Mágocsi, Lajosszállási, Lajostanyai, Zoltántéri és Árpádhalmi gazdaságok. Területhasználat

szempontjából a szántóterületek domináltak, a majorokban azonban még belső legelők is jelen voltak.

Mágocsi gazdasági kerület

Az uradalom középpontjában láthatjuk a mágocsi részt (10. ábra), mely állt egy belső és külső, valamint az alajos-halmi (tompaháti) majorokból. A belső részen található a kastély és a hozzá tartozó melléképületek, kertek. A kastélyhoz tartozó park utakkal feltárt, ez az angolpark egyik jellemzője. Kisebb facsoportok között rét terül el, magát a grófi rezidenciát fasor vette körbe.

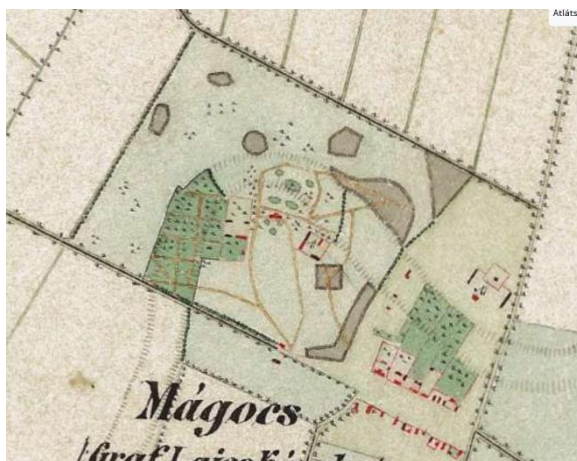
10. ábra Központi major, Mágocs a Habsburg Birodalom kataszteri térképén (XIX. sz.) Forrás: mapire.hu

A gazdaság keleti részén kis házakat láthatunk kerttel, ezek lehettek a személyzeti szállások, munkás telep, ahol 30 marhás és 36 gyalogos család élt (Korizmics, Bossányi, & Morócz, 1860). A mágocsi majorban volt továbbá a sertésenyészet. Ettől még keletebbre a Mágocs-ér által jó vízellátású területen egy szélmalom, valamint egy téglavető is állt, mellyel évente mintegy 4-500 ezer téglát és 200 ezer cserepet tudtak előállítani. Az uradalmi központtól délre a Fácános található (ma is), ettől északra a temető, mely ma már nem itt helyezkedik el. Továbbá a mágocsi gazdaság részét képezte még az Alajos major (Tompá major), mely legelőként funkcionált. Másik majorja a külső major, mely a második katonai felmérésen Szendrei majorként van feltüntetve, szintén a legeltetésre volt berendezve. A központi majorban 1836 előtt megtalálható gazdasági épületek voltak: a két juhszín, a cserépetető kemence, a cserépszárító szín és a téglamesteri lak. Új épületnek számítottak az 1836-37-ben épült ököristálló, deszka oldalú szín, a kukoricagóré és 50 majorsági telepítvényi ház. Két évvel később épült a

mérnöki lak, 1848-ban pedig a sertésfiaztató, a felügyelői új lak és a hozzá tartozó melléképületek. 1853-ban újabb épületeket emeltek, köztük egy számvizsgálói lakot a melléképületeivel, egy kocsmaházat, öt béreslakot, egyenként hat családra. De épült még ugyanezen évben kondáslak, csűr, iskola és csendőrlak is, 1855-ben épült meg a tompaházi cselédszállás és 1856-ban készült el a központi nagymagtár is, melyet Ybl Miklós tervezett (2. sz. melléklet) (Korizmic, Bossányi, & Morócz, 1860). A főbb útvonalakat fasor szegélyezte, a szántóföldek szabályos táblákra oszlanak melyeket szekérút és fasor választott el. A mezőgazdasági modern eszközökön kívül a központi majorban tűzi fecskendő is volt. A fasorok vizsgálata során megállapítottam, hogy a 1840-ben a mágocsi gazdaságban több, mint 30 km fasor húzódott az utak mentén, a mezőgazdasági táblák között, legelők, majorok határán (2. tervlap).

Lajosszállási gazdasági kerület

A Lajosszállási gazdasági kerület (11. ábra) az uradalom nyugati szélén található és két részből állt. A lajosszállási belső és a lászlótelki majorokból áll. Ezen a területen Lászlótelep néven munkástelepet hoztak létre, ahol 30 marhas és 36 gyalog család lakott (Korizmic, Bossányi, & Morócz, 1860). A Lajosszállási belső gazdaságban megtalálható volt a pálinkaház; amit később juhmosóvá alakítottak, malom és gőzmalom, szivattyús kút és víz húzó gép, juhszínek, juhászlakok, juhistaállók. Volt a területen tisztalak és több cselédlak is, de helyet kapott itt sütőház és éléskamra, valamint kovács- és bodnärműhely, ezek mestereinek szintén lak, gépész lak. Az ököristállók, magtárak és eszköztartó, a béresgazda lak, a kukoricagóré, de a gabona és takarmánypajta sem hiányzott. Ezt pedig mind „csinos épületekben rejtették el”, melyek legtöbbje az 1836-ik évben épült (Dorner, 1927).

11. ábra II. katonai felmérés részlet, 1840 Forrás: mapire.hu

Mint azt gondolhatjuk egy ilyen jól felszerelt gazdaságban megfelelő eszközökben sem volt hiány. A teljesség igénye nélkül felsorolnék néhány nagyobbféle eszközt: irtóeke 9 kapával, sorkapáló eke, vasborona, daráló gép, taposó mozdony cséplőgéphez, gőzcséplő, lisztörlő malom, vasalt ökörszekér, valamint szán ökörre és lóra (Korizmics, Bossányi, & Morócz, 1860). Ezen a területen haladt át egykor a Mágocs-ér, erre az időszakra azonban száraz árok maradt a helyén, viszont ez teszi a terület legjobb kaszálóját. Lajosszállás majorja közvetlen úthálózattal kapcsolódik a Mágocsi részhez. A majort körben fasor vette körül, a sarokpontokban pedig háromszögben fásították a területet tölgyből (*Quercus robur*), kék douglasból (*Pseudotsuga menziesii glauca*) (12. ábra). Ez majdnem minden majorban jellemző volt az uradalom területén. A térképi elemzés során kimutathatóvá vált, hogy Lajosszálláson 1840-ben összesen majdnem 31 km fasort jelöltek (9. tervlap).

12. ábra Sarokerdő Forrás: Magyarság, 1927

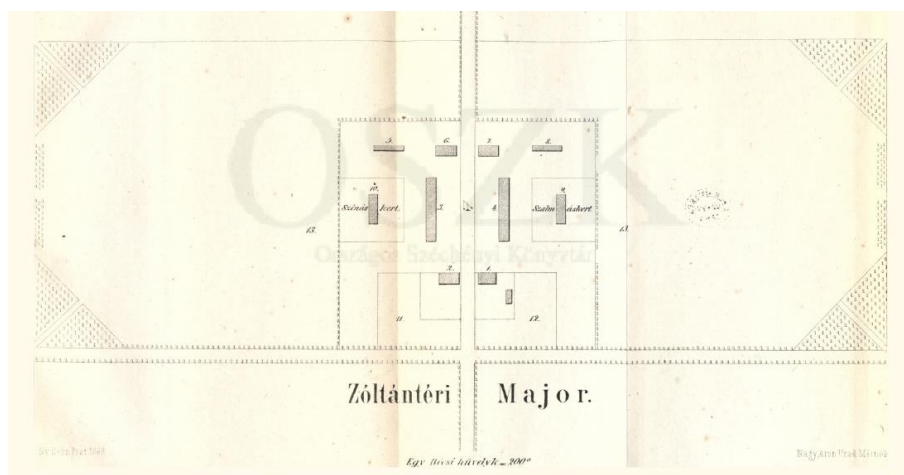
Lajos-tanyai gazdasági kerület

A Lajos-tanyai kerület az uradalom északnyugati csücskében helyezkedett el és három részből állt, ezek: lajos-tanyai belső és külső majorból, valamint a kis újvárosi majorból (2. tervlap). Itt 20 marhás család lakott, valószínűleg a közeli Csúcstelepen. Található volt ebben az időben a területen négy béres lak, egyenként öt család férőhellyel, egy juhászgazdai lakás, egy ürüszín, ököristálló és juhszínek. Helyet kapott még egy cséplőcsűr, egy kukoricagóré, de tisztalak és majorsági telepítvényi lak is volt itt, valamint egy tinóistálló és egy lóistálló is. Már 1836-ban is állt a kis újvárosi juhmajor, valamint egy ispánlak, melyet később bővítettek. Természetesen a Lajos-tanyai kerületben is jelentős mennyiségű szerszám volt megtalálható többek között vasekék, tövisboronák, kukoricamorzsoló, lisztörlő malom, amerikai szénagyűjtő gereb, rétgyalu, szánok és lajtos kocsik is (Korizmics, Bossányi, & Morócz, 1860). A térkép alapján ennek a területnek az útjai főként szekérutak, de ezek mind fásítottak, összesen pedig 27,7 km fasor volt a területen (9. tervlap). A belső legelőkön kívül más rét, egyéb legelő nincs

jelezve a térképen. A többi terület szántóként, kaszálóként lehetett hasznosítva. A major sarkai itt is lekerekítettek, fákkal beültetett háromszöget formáztak.

Zoltántéri gazdasági kerület

A Zoltántéri gazdaság az uradalom északi részén volt Lajostanya és Árpádhalom részek között és két részből állt a zoltántéri belső és a külső bojtárteleki majorból. A területen a Zoltántéri major, valamint egy csőszház kapott helyet. Érdekesség, hogy a második katonai felmérés térképén a bojtárteleki majort még nem ábrázolták, viszont az uradalommal foglalkozó összeírás megemlíti. Valószínűleg a térkép ezen része még akkor készült mielőtt az a major elkészült volna. A Zoltántéri gazdasági épületekkel foglalkozó rész felsorol a területre tiszti lakot, cseléd lakot és leendő cselédlakot, ökör istállót melyről tudjuk, hogy 1859-ben épült fel, juh istállót, amely még építés alatt állt 1860-ban, kukoricagórét, gabonás csűr, takarmány-pajta, cseléd- és tisztikertet, valamint belső legelőt. A könyvhöz mellékelt major térképén számozással tüntették fel ezeket, így beazonosításuk egyszerű (13. ábra).

13. ábra Zoltántéri major a Habsburg Birodalom kataszteri térképén, XIX. század Forrás: mapire.hu

Ebben a gazdaságban is rendre megtalálható volt mindaz az eszközkészlet, ami a földműveléshez kellett. A térképen a kaszáló és legelő újfent eltér, melyet a harmadik (1883) katonai térkép valamelyest tisztáz (Korizmic, Bossányi, & Morócz, 1860). A Zoltántéri kerület az uradalom 3. legnagyobb gazdasága, összes fasorainak hossza 1840-ben mégis csak 16,8 km (9. tervlap).

Árpádhalmi gazdasági kerület

Árpádhalom az uradalom keleti felében található, és ma már egész területe Árpádhalom településhez tartozik. A Mágocs-ér ezen a területen érkezik be az uradalom területére,

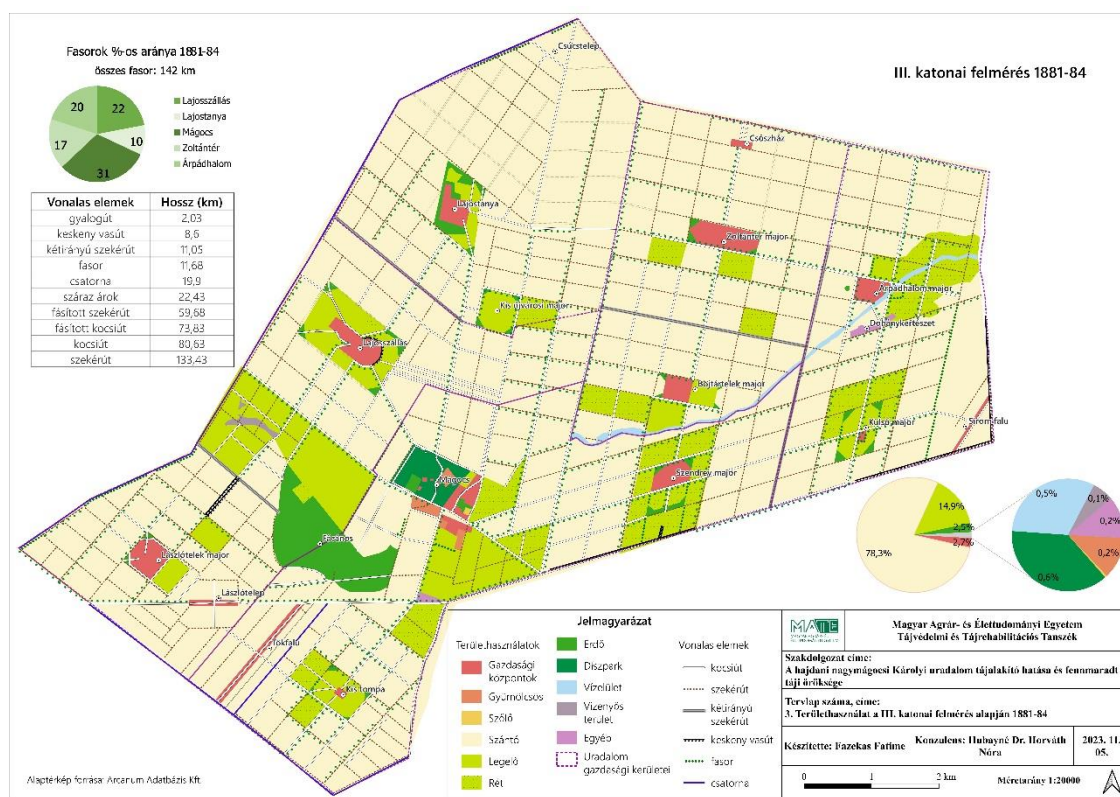
ahol vízenyős, jó vízellátottságú területeket hozott létre. A kerület állt egy külső és egy belső majorból. A kerület keleti részénél az Alföld síkságából emelkedik ki az Öt halom, melyek kunhalmok. Érdekesség, hogy az 1860-as birtoktérképen itt hét halmot tüntetnek fel, és ezt héthalmi legelőnek nevezik. Az árpádhalmi gazdasági épületekről szóló fejezet évszámokkal is színesíti a felsorolást. Ennek értelmében volt a kerületben 1848-ban épült csöszlak és istálló, az 1851-es évben épült nyári juhszín és cselédlak. 1852-ben tisztalak és melléképületek, ököristálló, szekérszín és kamrák, valamint kukoricagóré épült. A birkaistálló, egy második kukoricagóré 1854-ben épült, rá két évre pedig épült egy újabb nyári juhszín. Majorsági telepítvényi lakból volt a gazdaságban 20 ház, az a kerület délnyugati csücskében található. Ebben a kerületben a nagyobb eszközök között már repcevető és tengerivető gépeket is alkalmaztak (Korizmic, Bossányi, & Morócz, 1860). A belső, Árpádhalom major nagyrésze legelő, ami a Mágocs-érnek köszönhető, a külső major (Kis major) belső legelőjét szántók vették körbe (2. tervlap). A kerületet szegélyező utak mind fásítottak voltak. Ez a gazdasági kerület a legkisebb, 1221 ha, mégis az összes fásor 24%-a itt található (9. tervlap).

Összegzésként elmondható, hogy az egyes gazdaságok igen jól berendezettek és szervezettek voltak. Az úthálózat kiterjedt az uradalom minden részére, ezek legtöbbje fásított volt, mely nem csak az igényesség miatt jelentős, de természetes határt is képezett, valamint az alföldi talajt is megkötötte. Az 1860-as évben a Mágocsi uradalomról szóló füzet is elismerően ír az uradalomról: „...Mágocs, gazdasági tekintetben, a magyar Alföldnek egyik legfigyelemreméltóbb pontja, és hogy e nagyszerű birtokon a gazdasági munkásság az adott hely és körülményekhez képest minden vonatkozásban kitűnő”, „...végül az Alföldre nézve annyira jelentékeny faültetések, melyek itt évek óta vaszorgalom és kitartás mellett gyönyörű sikerrel vitetnek tovább és tovább.” (Korizmic, Bossányi, & Morócz, 1860)

A II. katonai felmérés területhasználatának elemzésével és összevetésével (1. tervlap) kiszámítottam, hogy az akkori uradalomban a szántóterületek aránya 85,5%, a legelő területek 9%-ot, míg rétek kicsit több, mint 3%-ot tesznek ki. Az összes (8300 ha) terület 0,3%-át adja a központi angolpark és ezen kívül még 0,9% erdő területet összesítettem. A fásorok és fásított utak számbavételénél megállapítottam, hogy 1840-ben az összes fásor 140 km volt, ez az egyes gazdaságok között kis eltéréssel arányosan oszlik el (Árpádhalom – 24%, Lajoszállás – 22%, Mágocs – 21%, Lajostanya – 19%, Zoltántér – 14%) (2. tervlap).

6.2. Harmadik (1881-84) katonai felmérés elemzése

A második katonai felméréshez képest szembevető a nagyobb, több rét és legelőterület. Az előző térképen is jelentős a fásított utak száma, de 1883-ra (14. ábra) ez még inkább gyarapodik, összesen 140 km-re nő. (9. tervlap). Megfigyelhető még a Mágocs-ér Árpádhalmi részén bekövetkező legelőcsökkenés, de ez nem jelenti azt, hogy ténylegesen kevesebb lenne. A majorok körül ugyanis több kisebb legelőt fedezhetünk fel, ilyen például a Zoltántéri, a Lászlótelki és a Szendrei majornál lévő is. A Mágocsi résznél szintén a legelő javára csökkent a rétek aránya. Valamint telepített gyümölcsösök kaptak helyet a parktól délre és megjelentek a szőlőskertek a nagyobb majorokban.

14. ábra 3. tervlap a III. katonai térkép területhasználatáról 1881-84, saját szerkesztés Alaptérkép: Arcanum.hu

A Fácánoskert is jelentősen növekedett, utakkal feltárt telepített erdőt hoztak létre az eredeti Fácánostól északnyugatra. Szintén ezen a területen történt, hogy a Mágocs-ér egykori területén nem szántót látunk, mint a második katonai felmérésen, hanem legelőt és némi mocsaras területet. Ez utalhat az eredeti területhasználat visszaállítására is, hiszen az első katonai felmérésen csak legelőket láttunk. A díszpark bejárata mellett már látható a neoromán stílusú római katolikus templom (2. sz. melléklet), mely 1883-ban épült Károlyi Alajos kérésére (Virág, 2005). Valamint több gazdasági épület is létesült a park keleti felén túl, de nem csak ez a rész, hanem a többi gazdaságban is épültek kőből vagy

fából gazdasági épületek. Továbbá Lajosszállásnál már a térképen is ábrázolásra került a gőzmalom. A temető is új helyen jelent meg, még pedig Tompa majortól északra. Árpádhalmomnál megfigyelhető a dohánykertészet feltüntetése (3. tervlap). A III. katonai felmérésen a Zoltántéri gazdaságban már a Bojtárteleki major neve is szerepel, kialakításában pedig nem tért el más majorokétól. Általánosan a major belső területén voltak a gazdasági épületek nagy része, ezeket vették körbe a cselédszállások. Bővült az úthálózat is, valamint a mezőgazdasági és egyéb ipari cikkek szállításához megkezdődött egy keskeny nyomtávú ipari vasút kiépítése. Ennek első nyomai láthatók a Lajosszállási, a Lászlóteleki majornál (Lajosszállási gazdasági kerület), a Szendrei major déli részénél, valamint az árpádhalmi rész déli és keleti határánál. Ezek a rövid szakaszok az uradalmi vasúthálózat részét képezték, amely az 1890-es évekre épült ki teljesen. Ezt követően a Károlyi uradalom is szeretett volna könnyebben eljutni a környező piacokra, ehhez pedig egy közeli, már megépült vasútvonalra való bekapcsolódás jelentett megoldást. A Szeged-Békéscsaba közötti vasútvonal tűnt a legkedvezőbbnek. Ehhez a vonalhoz csatlakozó kisvasút épült és Pusztakakasszék megálló-rakodóhely néven kapcsolódott a nagyvasúthoz. A kisvasút a számtartói tiszti lak elől indult (3. sz. melléklet) és a Szent-Orosháza főúttal párhuzamosan haladt, majd keresztezte azt és a Kakasszéki majoron túl ért el a rakodóig. A teljes hossza 13 km volt (Bede, Engi & Evers, 1996). Ezek léteről a III. katonai térkép még nem tájékoztat, a Habsburg Birodalom XIX. századi kataszteri térképén azonban már megjelenítik a vonalak egy szakaszát.

1927-ben a *Magyarság* című folyóirat szerkesztője, Dorner Béla, és útítársa mágocsi látogatásakor személyesen is találkoztak gróf Károlyi Imrével. Útjukról részletes beszámolóban fejti ki, hogy az uradalom 100 holdas parkjában: „Jobbról, balról virággruppok, exotikus fák csoportjai, zöld pázsitmezők, évszázados fák sűrűje váltogatják egymást” (15. ábra) (Dorner, 1927).

15. ábra Kastélykert Forrás: *Magyarság*, 1924

Az újságírónak volt szerencséje Károlyi Imre fiával, Viktor gróffal egy kocsiban utazni, ki azt mondta, hogy apja 53 féle fenyőfajtát gyűjtött össze és ültetett el a parkban. Gróf Károlyi Lajos pedig úgy emlékszik vissza a kastélyparkra, mint ahol abban az időben

Magyarországon egyedülálló konifera gyűjtemény volt megtalálható (Károlyi, 1998). Az egész uradalmat drótkerítés fogja közre, amit orgonabokrok szegélyeznek. Elmondása szerint „*Mindenütt rend, ízlés és tisztaság*” uralkodik (Dorner, 1927).

A III. katonai felmérés vizsgálatából megállapítható, hogy a szántóterületek 78,3%-ot tesz ki, ami igazolja az előző katonai felméréshez képest a csökkenést. A rét és legelőterületek együtt közel 15%-ot tesznek ki, ami közel 1245 ha-t jelent. Az erdőterületek 0,9%-ról 2,5%-ra nőttek, mely a fácános területének növelésével lehet összefüggésben (3. tervlap). A fasorok elemzése során nőtt az összes fasor hossza, a III. katonai térkép alapján 142 km. Növekedés történt a mágocsi és zoltántéri gazdaságban. A legtöbb fasor a központi, mágocsi gazdaságban található 31%-kal, a legkevesebb pedig Lajostanyán 10%-kal (9. tervlap).

6.3. Negyedik (1941) katonai felmérés elemzése

Az harmadik és IV. katonai felmérés között eltelt bő 60 év alatt jelentős változások következtek be a település és az uradalom területhasználatában, vonalas infrastruktúrájában. A legjelentősebb változás, hogy a településre érkezett a nagyvasútvonal, mely majdnem teljes hosszában átszeli Nagymágocs északi részét. 1906-ban ugyanis megépült a Szentese-Orosháza vasútvonal, melynek leágazása lett a Fábiánsebestyén-Árpádhalom vonal. A térképen jól látható (4. tervlap), hogy a gazdasági vasút nyomvonalai is gyarapodtak, még pedig Lajostanyáig. Így az uradalom két vége vasútvonalhoz kapcsolódott. Nem csoda tehát, hogy 600 kataszteri holdon cukorrépát, 500 kataszteri holdon termeltek szőlőt termeltek, 200 kataszteri holdon pedig cirok és kender termett. A vasútnak három állomása van ebben az időben: az északkeleti határnál Nádashalom megálló, a központi Nagymágocs vasútállomás Lajostanyánál és az Árpádhalom vasútállomás a Zoltántéri major előtt (16. ábra).

16. ábra IV. katonai térkép részlet, 1941 Forrás: mapire.hu

Ám ez az utóbbi vasútvonal kifizetődőbb volt, ezért a pusztakakasszéki vonalat felszámolták, anyagát pedig beforgatták a többi uradalmi terület vasúthálózatba kapcsolására. A megálló nevét a II. világháború idején Póshalom névre cserélték. Ezekkel a vasútépítésekkel párhuzamosan a derekegyházi uradalomban Weiss Manfréd szintén vasútvonalat épített 1916-ban Szegvár és Derekegyháza között (Bede, Engi & Evers, 1966). A két világháború között Tompahátig is elért a vonal, majd az Ördöngös majorig, ezzel Nagymágocs és Derekegyháza is majdnem összeköttetésben állt.

A Magyarság című folyóiratban közölt 1927-es cikkben az uradalom látogatása során már említik a kastély mögött félkörben elhelyezkedő tavat: „*A tó közepén fahíd vezet át a kertészeti telepre, hol sűrög-forog a sok munkásleány a melegágyak között.*” (2. sz. melléklet). A tó kastély felőli oldalán fürdő/csónakházzal: „*A tó egy kanyarulatánál csinos fürdőházat látok a víz színén, széles terrasszal, ugródeszkákkal a négyméteres víz fölött és zöld zsalugátoros ablakokkal.*” (17. ábra), a tó túlsó partján gloriettel díszített pihenőt alakítottak ki: „*Szemben fehér márványgloriett válik ki Juno istennő szobrával a zöld lombok közül.*” (Dorner, 1927). Az 1941-es térképen azonban még mindig nem ábrázolták a tavat.

17. ábra Csónaktároló/fürdőház Forrás: Magyarság, 1927

A település északi részén megszűnt a csúcstelepi lakóterület, helyét beszántották. A Kis újvárosi major neve már Lajos majorként szerepel. A Zoltántéri majoron keresztül halad az egyik gazdasági vasút szárnya a Csőszház felé. Árpádhalomtól délre található Schoppa major, ahol az Árpádhalom-Szendrei major közötti kisvasút keresztül halad. Ez a terület továbbra is főként legelő/rét funkciót tölt be. Szembetűnő a változás Nagymágocs

központjában, ahol már tervezett utcahálózat mentén településszövet alakult ki, valamint egy új, evangélikus templom is jelölésre került a térképen. A téglavető környezetét beerdősítették, egykor itt legelő volt. A Fácános környékén újabb legelőterületeket ültettek be fával, ezek nagy része ma is erdő. Valamint a környékről eltűnt a Lászlótelepi munkásszállás is, de a Lászlóteleki major déli részén új tanyás terület jelent meg. Területhasználatok változásaiban megfigyelhető, hogy az erdőtelepítések miatt csökkent a legelőterületek aránya. A negyedik katonai felmérésen (4. tervlap) sokkal több földút látható, a szántóföldek közötti határt az utak fásítása jelzi, nagyobb hagyásfoltok nem jelennek meg. 1944-ben miután a Károlyi család elhagyta Nagymágocsot sokan úgy gondolták, hogy egyfajta felszabadulás következett be. A volt cselédség élete már nem csak a szolgálatról szólt. 1945-ben pedig megkezdődött az uradalmi tulajdonú földek szétosztása. Összesen 8920 hold állt rendelkezésre (az akkori településhatárok, már a maiakkal egyeznek) (Dóczi, 2011).

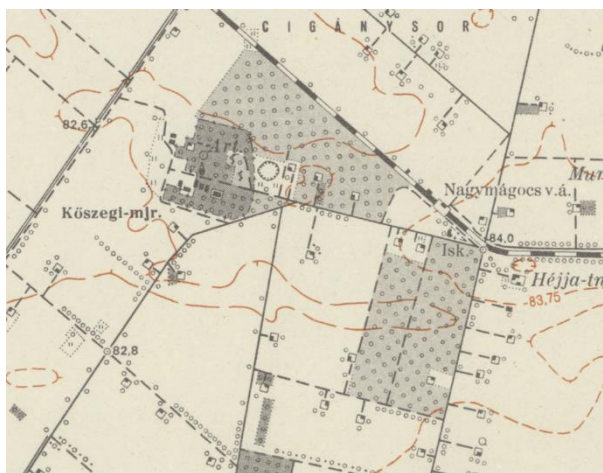
A területhasználat változásában vonaldiagramon (1. tervlap) láthatjuk, hogy a mezőgazdasági és az erdőterületek is növekedtek, előbbi 6770 ha-ra, míg utóbbi 432 ha-ra nőtt. A rét és legelőterületek pedig 1233 ha-ról 789 ha-ra csökkent. A fasorok is csökkentek mintegy 20 km-rel. Lajostanyán és Lajosszálláson történt ugyan növekedés, de az Árpádalmán, Mágocson és Zoltántéren bekövetkezett nagyarányú kivágást (26 km) nem tudta kompenzálni (9. tervlap).

6.4. Topográfiai térképek elemzése

1945-ben ugyan lezárult a Károlyi fennhatóság a településen, de fontosnak tartom, hogy az ez utáni állapotokat is megismertessem. Ez főként azt szolgálja, hogy a Károlyi hagyaték milyen formában és mértékben változott meg az államosítás és rendszerváltás után. Ebben a fejezetben az 1970-es és 1980-as évekbeli topográfiai térképeket elemzem, hasonlítom össze egymással és az eddigi változásokkal.

1949-ben megalakult a Nagymágocsi Állami Gazdaság. Az 1953-ban az Állami Gazdaságok Tanácsa kimondta, hogy faiskolákat kell létesíteni és hogy ezeket a legjobb földdel rendelkező gazdaságokban kell kialakítani. Így lett Nagymágocson Lajostanya környékén 50 holdas faiskola, ahol holdanként 20000 csemete került a földbe. Szűk két év alatt piaci eladásra alkalmas alanyokat neveltek. Az állomány főleg szilva, alma, őszi-sárgabarack, meggy, mandula és dió voltak. A faiskola hírneve az egész országban elterjedt, de 1966-ban mégis felszámolták (Dóczi, 2011).

A topográfiai térképek már az 1970-es, 1980-as időállapotokat mutatják (5-6. tervlapok). A település mag további utcákkal nőtt, de új tanyás térségek is kialakultak, a volt majorok területe szabdalttá vált. A legszembetűnőbb rész az egykori Lajostanyai kerületben megjelenő tanyák. Lényegében elmondható, hogy ebben az időben csak a Mágocs-ér középmenti szakasza körül maradt egybefüggő, házatlan szántó. Nagymágocs legkeletibb sarkában megszűnt a Munkástelep elnevezésű lakóterület, helyette itt is felaprózódott a lakóterület, tanyák jöttek létre. Területhasználati szempontból látható, hogy a legelőterületek a majorok, gazdaságok köré szerveződnek és jelentős mértékben csökkentek a 4. katonai felméréshez képest. Nőtt viszont a gyümölcssteleptvények aránya (összes terület 6%-a), 1970-ben Nagymágocs középső része szinte csak gyümölcsös volt, ez az 1980-as évekre némileg csökkent. Ez az államosítás után, a termelészövetkezetek megalakulásának köszönhető. A faiskolán kívül ugyanis gyümölcsöskertek is létesültek. Ilyen kertek voltak a nagykert, Foltényi-kert és Kőszegi-kert (18. ábra). A méltán híres almás-körtés-szilvaskertek 1982-ig magas árbevételt hoztak, ez után gyengült az értéke, ugyanis előregedtek a fák. 1990-re a legfiatalabb faültetvényt is kivágták (Dóczi, 2011).

18. ábra Kőszegi kert, 1970 Forrás: 1970, topográfiai térkép geoshop.hu

Az úthálózat a nagytáblás gazdálkodás kialakulásával ritkult. Az útfásítások jelentős része eltűnt a nyomvonalak eltűnésével. Ezeken a térképeken azonban megjelent a csatornahálózat kiépítettsége, ebből adódóan az öntözéses földművelés előtérbe került. Ebben az időben vonalas elemként még mindig megtalálható a vasútvonal-hálózat. Az 1970-es térképen egész Nagymágocson keresztül halad, a déli határtól északra a központba, majd egyik irányban érinti az egykori Lajosszállást, ahol a kisvasút a kastély felől a gyártelepre érkezett be. Tovább haladva lágy kört tett meg és visszafordult a kastély felé. Mindeközben a vasút érintette az egykori ecetgyárat, a sőreistállót, a szeszgyárat, a pálinkaházat, a szárazmalmot, a konzervgyárat, a paprikamalmot, a juhászatot, a terményraktárat, sőt még a lajosszállási iskolát is. Másik irányban pedig Árpádhalmot is el lehetett érni általa. Az 1980-as évekbeli topográfiai térképen az alsó szakasz már elbontásra került, ez a folyamat nem kíméli a többi vonalat sem, napjainkra

már nyoma sincs az egykori síneknek, viszont néhány megálló épülete még fellelhető (3. sz. melléklet). Az egykori gazdaságok (Lajosszállás, Lászlótelek, Szendrei major, Bojtártelek) környezete jelentősen megváltozott, a határt jelölő erdősítések jobbra, a háromszögfásítások teljesen eltűntek. A kastélyparkban a Károlyiak idejében kialakított halastó már a térképeken is feltüntetésre került, melyet fűrt kutak táplálnak.

6.5. Jelen állapotok bemutatása 2023-as ortofotó alapján

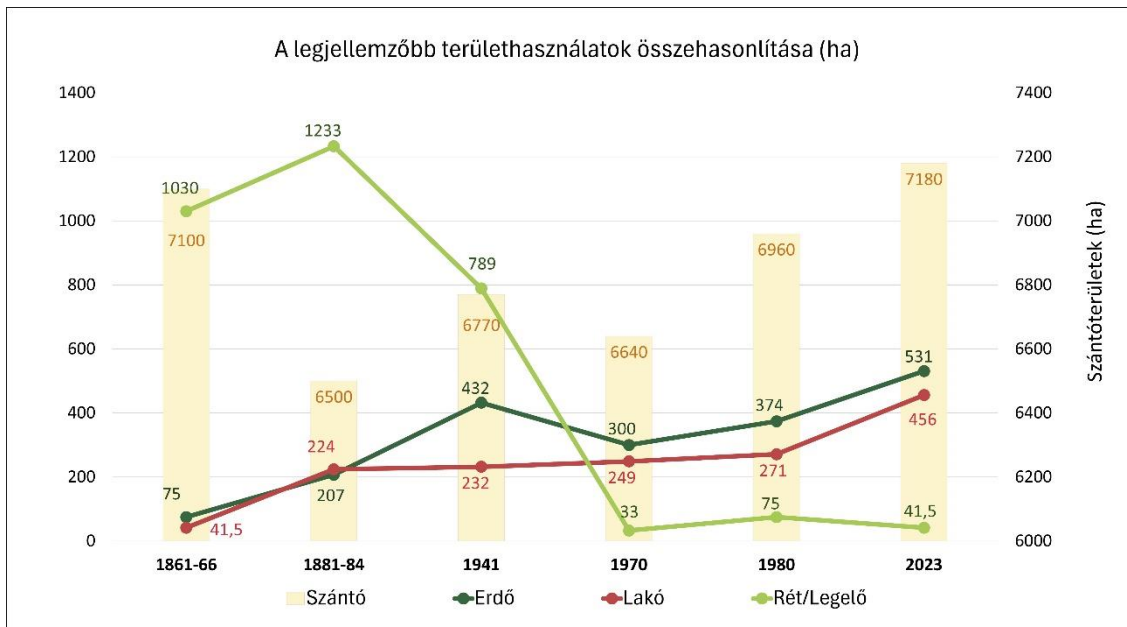
A legmarkánsabb változás, a topográfiai térképhez képest, a tanyás területek drasztikus csökkenése Nagymágocs központi részétől északra és délre (7. tervlap). De a gyümölcsöskerteket is felszámolták, helyettük főként mezőgazdasági hasznosítású területek jöttek létre. A településközpontok egy-két utcányival növekedtek, összefüggőbbé váltak. A Mágocs-ér mentén újabb erdősülést figyelhetünk meg, majd minden szakaszon, a fiatal erdők mára fejlettek, kialakulóban a megfelelő ökológiai folyosó. A szántóterületek összevonásával, egységesítésével újabb fasorok és földutak szűntek meg, vagy váltak hiányossá. Előfordul azonban, hogy egy-egy mezővédő erdősáv mégis megmaradt, sőt hosszanti irányban tovább ültették, vagy spontán telepedett meg a növény. Több útszakasz az eltűnt házak nyomán maradt fenn.

7. Tájhasználat változás összefoglalás

A 6 időállapotra vizsgált tájhasználatok változása minden esetben 8300 hektáron történt (1. tervlap). Egy összesített ábrán (19. ábra) a legjellemzőbb területhasználatokat jelenítettem meg, oszloppal a szántóterületek mennyisége látható, míg színes vonalakkal az erdő (zöld), lakóterületek (piros), és a rét/legelő (halvány zöld) kategóriák mennyiségi értéket jelöltem.

Az 1860-as években még a nagy erdőtelepítések előtt járunk, így a domináns tájhasználatok a rét/legelő és a szántóterületek, ez utal a még jelentős állattartásra és a mezőgazdasági vívmányok megjelenésével az egyszerűbb és több földmégmunkálás időszakára. Az 1880-as évekre a rét/legelőterületek növekedtek, megkezdődtek a vizenyős területek erdősítése, valamint a fácánost is bővítették, egyúttal új majorságok jöttek létre. Az 1940-es években az erdőterületek tovább nőttek, és a 2023-ra az 530 hektárt is eléri. Az uradalom megszűnését követően láthatjuk, hogy az 1970-es évektől folyamatosan nőtt a szántóterület, sőt meg is haladta az 1860-as évekbeli számot. 2023-ra a rét/legelőterület eltörpül a többi területhasználat mellett. Az uradalmi időállapotokban (II. - IV. katonai felmérésig) a mintaterület szerkezete nagyobb

egységekbe tagozódik, rendezett. Ez a rendszer az államosítás után felbomlik, a majorok rendje eltűnik, keveredik más területhasználatokkal. Szerte a külterületeken tanyák jelennek meg. Ez már nem egy egysége szerkezeti forma. A fasor-elemzés összegzésére az 10. Uradalmi tájfasítás, tájszépítés fejezetben térek ki.

19. ábra A legjellemzőbb területhasználatok összegzése, saját szerkesztés

8. Fennmaradt uradalmi eredetű táji értékek

Nagymágocs nagyközség településrendezési tervében 14 műemléki védelem alatt álló műemléket sorolnak fel, valamint több, mint 130 régészeti lelőhelyet említene. Mivel a dolgozatom szerves részét képezik az uradalmi értékek, ezért fontosnak tartom, hogy dolgozatomban ezek közül csak az uradalom szempontjából releváns értékeket említsem meg, valamint a terepi felmérés során feltárt új elemeket rendszerezem. Készítettem egy összefoglaló értéktáblázatot is, melyben az egykori uradalmi gazdaságok szerint rendszereztem az uradalmi eredetű táji értékeket (4. sz. melléklet), feltüntetve azok keletkezési idejét, jellegét (építmény, természeti, együttes stb.), védettségét, valamint sorszámmal láttam el ezeket, „Igen” kitöltéssel szerepel az az érték, ami a mai napig látható. A fennmaradt uradalmi értékek elhelyezkedését a 8. tervlap mutatja be. Összesen 90 db értéket tártam fel, ebből 33 maradt fenn.

A dolgozatban a nagymágocsi Károlyi uradalom fennmaradt uradalmi értékének minősül az az elem, vagy elemegyüttes, mely már 1827-től (a Csongrád-vásárhelyi uradalomból kiválást követően) a 2. világháborúig bezárólag jött létre és a mai napig megtalálható,

látható részben, vagy egészben. A következő bekezdésekben pedig részletezem az uradalmi eredetű fennmaradt táji értékeket.

Károlyi-kastély (Kastélyotthon) és környezte (műemlék)

1992-ben kapott műemléki védelmet a Károlyi kastély (2. sz. melléklet), mely 1954 óta működik szociális otthonként. Még Károlyi Imre építtette 1896-97 körül. A területen egy másik kastély is állt kicsit keletebbre, mint a mai kastélyépület, ezt teljesen elbontották. A kastély tervrajzai nincsenek meg, ezért a tervező pontos kiléte nem bizonyított. Maga a kastély historizáló stílusban épült, döntően neobarokk elemeket is tartalmaz. A kastély kezdettől fogva modern eszközökkel volt felszerelve, gázvilágítással épült, majd 1910-től már saját áramfejlesztő telepe is volt melyet gőzgép hajtott (Virág, 2010). A kastéllyal együtt a hozzá tartozó melléképületek, istállók, kapusház, csónakház (fürdőház) is műemléki védelem alatt állnak (2. sz melléklet). Valamint a kastélypark is, melyet angol mintára alakítottak ki. A park egykor összesen 40 hektáros volt, mára ez 16 hektár körülire apadt. Az itt található csónakázó tavat 1919-25 között alakították ki, ekkor Gonda Pál volt az intéző az uradalomban (Verrasztó, 2005). Károlyi Imre körutazásai alatt mind újabb növényekkel tért haza, így volt időszak, amikor a parkban több, mint 150 örökzöld díszelgett a parkban (Károlyi Lajos, 1998).

Károlyi- Berchtold Kastély, Árpádhalom – nem védett

1889-ben Károlyi Ferdinanda örökölte az árpádhalmi, zoltántéri és szendrei majort. 1893-ban házasságot kötött gróf Brechtold Lipóttal. Árpádhalom központi területén az 1800-as évek végén épült fel a historizáló kastély (3. sz melléklet) egy 23 holdas erdő közepén. 1947-ben az állami kézbe került, ma a művelődési ház, a könyvtár és iskola működik benne. Udvarán külön konyha, kemence, ólak és istálló kapott helyet. De jégverem, úszómedence és üvegház is szolgálta a grófi családot (Árpádhalom Község Honlapja, 2023). Székáncs Elemér a nagy növénynevesítő is lakott a kastélyban. Egyben ő volt az Árpádhalmi uradalom intézője is (Éble, 1911) (Csongrád Megye Kastélyai, n.a.).

Zabsilós magtár Nagymágocson (műemlék)

Már az 1979-es évben védett műemlékké nyilvánították az 1856-ban Ybl Miklós tervei alapján épített zabsilós nagymagtárat, mely Nagymágocs központi területén, a kastélyparkkal szemben található (3. sz. melléklet). A téglalap alakú magtár alagsorával és tetőterével egyben ötszintes. Érdekesség, hogy mindkét oldalán középrizalitos,

alaprajzát a Jóságismertetés (Korizmic, Bossányi, & Morócz, 1860) is tartalmazza. Az épület korábban raktár és takarmányboltként is funkcionált, de időközben romlásnak indult. Felújítására ígéretek voltak csak, eddig számottevő állagmegóvás nem történt (Verrasztó, 2005).

Római katolikus templom (műemlék)

1992-ben került műemléki védelem alá a templom is, melyet Szent Alajos tiszteletére emelt gr. Károlyi Alajos 1883-ban (2. sz. melléklet). Az épület neogótikus stílusban épült. Magát az építkezést Rózsa Ferenc vezette, aki az uradalom építőmestere volt. Az egytornyú épület 36 méter magas, a szentély alatt kriptá található (Verrasztó, 1990).

Egykori Károlyi-uradalom tiszttartói háza (műemlék)

2011-től áll műemléki védelem alatt. 1848-49-ben gr. Károlyi György építette Ybl Miklós tervei alapján (2. sz. melléklet). Az épületben a jószágigazgató kapott szállást, valamint egyéb uradalmi irodák. A II. világháború után tanácsháza lett és szolgálati lakásokat létesítettek a településen dolgozók számára. A rendszerváltás után itt rendezték be a Polgármesteri Hivatalt, 2001-ben melegítőkonyhával ellátott turistaszállót alakítottak ki benne. 2017-19 között történt felújítása, mely során helytörténeti gyűjtemény is helyett kapott az épületben (Pályázatok, 2018).

Magtár, Szendrei major (helyi védelem)

Az egykori gazdasági felosztás szerint a Mágocsi részhez tartozó Szendrei majorban található. 2022-ben állapota javításra szorul. Az épületen látható néhol kisebb javítási munka, de összességében állapota romlik. Beavatkozás szükséges (3. sz. melléklet) (Nagymágocs, 2013).

Gazdasági épületek, Lajosszálláson (műemlék)

A Lajosszállási gazdaság részeként maradtak fenn gazdasági épületek, mint a juhistálló és magtár (3. sz. melléklet). Ipari épületként az ecetgyár épülete maradt fenn. A terület ma is gazdasági terület, a Nagymágocsi Farmer Kft. fő tevékenysége az állattenyésztés és növénytermesztés (Nagymágocsi Farmer Kft., n.a.).

Régi iskola, Kossuth Lajos út 61. (helyi védelem)

Az írott források nem említik konkrétan, hogy egyes iskolák hol helyezkedtek el. A IV. katonai felmérésen is megtalálható ez az épület ezért került fel a listára.

Gyógyszertár épülete és Hangya bolt (helyi védelem)

Ezek az épületek is helyi védelemben részesültek.

Gloriett (műemlék)

A tóparti pihenő a kastély északi oldalán található tó partján áll (2. sz. melléklet). Hatoszlopos építmény, amely alatt egykor márványszobor állt, 1944-ben a vízbedöntötték. A kiemelt töredékeken az alábbi feliratot azonosították: „CARLO PANCETTA FECE 1875 CARRARA”. 1992-től áll műemléki védelem alatt (Nagymágocs, 2013).

Platán fasor, Szentesi utca 11. (műemléki környezet)

Az egykori uradalomközpontba vezető kettős platánfa sor (2. sz. melléklet) ma is éke a településnek. 2011-től védelem alatt áll. Természetesen vannak szakaszok, ahol néhány egyed hiányzik. Ezen kívül több fasor, vagy ennek részlete maradt fenn az uradalom területén, melyet a táblázatban részletezek szakaszokra lebontva.

Tompahát utca, Nagymágocson és Árpádhalom Háromsorház – nem védett

Egykor ez az utca is cselédszállásként épült, érdekessége, hogy már a II. katonai térképen is jelen volt. A mai napig fennmaradt az utca, persze a szerkezete némileg átalakult, de vannak szakaszai, ahol az egységes kis házak még fennmaradtak. Háromsorház pedig szintén cselédlakásokkal épült be, itt még ma is jól megfigyelhető a házak egyforma alakja, szerkezetük.

Erdészház – nem védett

Az egykori fácánoshoz tartozó erdészlak még ma is megtalálható. Magántulajdonban van, bizonyos felújítási munkálatok elkezdődtek, de idő vagy forrás hiányában abbamaradtak. Ma egészen elhagyatott, állapota romos, veszélyes (3. sz. melléklet).

Jézus szíve kápolna, Árpádhalom – nem védett

1921-ben szentelték fel a kápolnát, melyet Berchtold Lipótné Károlyi Ferdinanda építtetett a román seregek kivonulása alkalmából (3. sz. melléklet) (Árpádhalom Község Honlapja, 2023). Nem áll semmilyen védelem alatt, de Árpádhalom településkép védelmi rendelet felsorolja, mint településképi szempontból meghatározó épület (Árpádhalom, 2019).

Árpádhalmi uradalmi major részei – nem védett

Magtárak, gőzmalom épülete (3. sz. melléklet) és kéménye, versenyló istálló 3 épülete, a mai idősek klubjának épülete, településképi szempontból meghatározó területek (Árpádhalom, 2019).

Lajostanyán és Zoltántéren fennmaradt vasútállomás felvételi épületek (3. sz. melléklet) – nem védettek

Bojtártelken fennmaradt iskola épülete – nem védett

A vizsgálat során összesen 90 uradalmi eredetű táji értéket sikerült feltárni. Ebből mindössze 33 db maradt fenn a mai napig. Ezek közül 7 db elem áll helyi védelem alatt és 9 db elem áll műemléki védelem alatt, 16 elem pedig semmilyen védettséggel nem rendelkezik. Nagymágocs nagyközség szamon tartja mind a helyi védelemmel ellátott, mind a műemléki védettség alatt álló elemeket és a településrendezési tervében egy táblázatba foglalva. Árpádhalomnak csak a településképi védelmi rendeletében sorolja fel az értékeit, de ezek nem állnak semmilyen védelem alatt, csupán településképi szempontból meghatározó területeknek tekinti ezeket. A fennmaradt értékek főként az egykori majorok területén koncentrálódnak, Nagymágocs és Árpádhalom belterületei kiemelt helyszínek ebből a szempontból (9. tervlap).

9. Elpusztult uradalmi eredetű táji értékek

Az elpusztult uradalmi eredetű táji értékeket jelentik azok az elemek, vagy elemegyüttesek, amelyek az uradalmi időben (1827-től – 1944-ig) jelentek meg, de ma már nincs nyomuk, eltűntek. Ezeknek az értékeknek a csoportosítása az egykori uradalmi gazdaságok szerint történik és az értéktáblázat (4. sz. melléklet) foglalja össze őket. A táblázaton belül az elpusztult elemek „Nem” kitöltéssel szerepelnek.

Mágocsi gazdaság elveszett értékei

A gazdaság középső területeiről gazdasági épületek, karámok, ólak tűntek el. Szárazmalom és agyagnyerő hely is volt a területen, ma már sem a malom, sem az égetőkemence nyomai nincsenek meg. Meg kell említeni az uradalmi vasútvonal jelentőségét, mely behálózta az uradalmat és minden gazdaságot elért. Ennek kiépítése több ütemben zajlott, ezért a korai térképeken még nem szerepelhetett. Ma már ennek csak nyomait láthatjuk, a sín pár helyeit, illetve egy-két vasúti őrházat. Eltűnt a fácánoshoz

tartozó fácántevelő is. A déli részről Kis tompa major teljesen eltűnt, szántóföld található a helyén. A keleti részen Szendrei major is átalakult, a majort övező fásítás teljesen eltűnt. A földterületek egyesítésével és nagytáblává alakításukkal fasorok veszttek el. A kastélyparkból eltűntek a virágos üvegházak, fasorok, kiszolgáló épületek, istállók.

Lajosszállási gazdaság

Erről a területről is elmondható, hogy több fasor tűnt el, valamint az uradalmi vasút nyomvonala is elpusztult. A lászlótelepi lakott terület és a lászlóteleki major fásítása sincs már meg. Nagy változáson ment keresztül a Lajosszállási major is. A hajdani uradalmi legelő- és erdőterületek kerültek szántóvá alakultak át. Több gazdasági épület, mint például a paprikamalom eltűnt, de a cselédlakok is elvesztek. Lajosszállás szerkezete jellegzetes volt a félkörben elhelyezkedő kisebb épületeivel és nyugati irányba terjeszkedő szabályos sorokban álló ipari épületeiről. Mára ez a szerkezet átalakult, a fásítások eltűntek, egyedül a régi magtár, ecetgyár épülete és egy juhistálló maradt meg. Ma már a Farmer Kft. gazdálkodik az egykori Lajosszállási központi területen, fő profiljuk az állattenyésztés és növénytermesztés.

Lajostanya

Lajostanyán belül maga a lajostanyai major és a Kis újvárosi major is elveszett. Itt is megtalálható volt a vasút, valamint a terület északi részén egy munkástelep. Ezek sincsenek már meg. Itt is több kocsút megszünt, velük pedig a fásítások is. Valamint ezen a területen érkezett Mágocsra a nagyobb terheket szállítani képes keskeny nyomtávú vasút, amely később személyeket is szállított Árpádhalomba.

Zoltántéri gazdaság

Eltűnt a Bojtár teleki major körüli fásítás, valamint több fasor is, a fentebb említett okokból. Szintén ilyen sorsra jutott az uradalmi vasút ezen szakasza is. Az északi részen eltűnt a csőzház, valamint a Zoltántéri major körüli háromszög alakú fásítás is.

Árpádalmi kerület

Az árpádalmi kerületben is volt egy munkástelep, a siromfalu munkástelep, mára ez is eltűnt. Az itteni vasút sincs meg, és a szántók összevonásával itt is több fasor is elveszett. Volt ezen a területen dohánykertészet is. A déli részen volt megtalálható a Külső major.

10. Uradalmi tájfasítás, tájszépítés

A dolgozatban többször is esett már szó az uradalom területén történő faültetésekről (6. fejezet), de fontosnak tartottam egy külön fejezetben elemezni az uradalmi eredetű fasorokat. A fatelepítésnek, tájfasításnak több oka is lehetett az 1850-es években. Alföldi terület lévén a láthatóság miatt volt hasznos az uradalom határait fásítani. Azonban a homokos, löszös talaj megkötésére is az egyik legjobb megoldásnak számított az, ha ellenálló, tágtűrűsű növényekkel kötik meg a talajt. A harmadik ok, ami a társadalmi státusból eredeztethető, a vadászat lehetett. A főurak a vidéki uradalmaikban rendszeresen rendezett vadászatok alkalmával nem csak kikapcsolódtak, de fontos politikai, gazdasági döntéseket is megalapoztak. Ezért fontos és elvárt volt, hogy ilyen fácánosok rendre kiszolgálják az oda érkező vendégeket. Nem volt ez máshogy Mágocson sem.

A Nagymágocsi uradalomban kezdetben nem volt erdőterület (I. katonai térkép), az uradalom délkeleti részén található fácánost csak a II. katonai térkép ábrázolja a terület egyik legtermékenyebb részén, ahol egykor a Kórógy-ér folyt. Az évek, évszázadok során azonban a mellette lévő területekre is telepítettek fákat. Így az 1940-es évekre a kezdetben 30 hektáros vadászterület a duplájára nőtt. További erdőterületek a mai Mágocs-ér partján találhatóak. Az uradalom középpontjában 1860 körül még rét és legelőként funkcionált ez a terület és majd csak a XX. század elején kezdődik erdősítés.

Fontos, kis erdőtagokat alakítottak ki az egyes majorok határában, úgynevezett háromszögfásításokat alkalmaztak. Ezt főként idegenhonos, nagy díszértékű fenyőből, a kék douglas fenyőből (*Pseudotsuga menziesii*) és tölgyből (*Quercus robur*) alakították ki. Ezek közül mára egy sem maradt fenn (20. ábra)

Ennek szerepe ismét többcélú, a határok megjelölésén kívül esztétikai célokat és szél elleni védelmet is szolgált. Az alföldi tájban tájékozódási pontként is szolgált a szemlélődőnek. További tájszépítési technika volt az állattartó telepek közelében

Sarokerdő kék douglasból.

20. ábra Sarokfásítás Forrás: Magyarország, 1927

erőteljesebb növekedésű taxonokból cserjesávok kialakítása. Előszeretettel alkalmazták például az orgonát (*Syringa vulgaris*). Ezzel szebbé, a szemnek kíváncsabbá, csinosabbá tették az egyszerűbb épületek környezetét. A nagyméretű karámok közelében az arra járó nem érezte annyira kellemetlennek az állatok szagát a bódító illatú növények miatt (Dorner, 1927).

A központi majorban (Mágocsi gazdaság) a tisztalakok területe is szépen rendezett volt, az előkerteket virággruppok díszítették és fasor húzódott a piros tetős házak között. A Szentestről Mágocsra vezető út egykor borbolya (*Berberis*) bokrokkal volt beültetve végig, az uradalom drótkerítése mentén pedig orgonaspálierek. A kastélypark előtt húzódó fasort vörös és fehér virágú vadgesztenyék (*Aesculus hippocastanum*) és feltehetően az ugyancsak idegenhonos (*Aesculus pavia*) alkották, váltakozva ültették azokat (Károlyi, 1998).

A kastélypark a 18 században épült és a magyarországi tájképi kertek közé sorolják. Legnagyobb értékei százéves fenyői (*Pinus*, *Picea*) és mocsárciprusai (*Taxodium distichum*), de idős tiszafái (*Taxus baccata*) is említésre méltóak. A parkban kialakított tavat fűrt kutak táplálták. Ezek vize olyan meleg volt, hogy üvegház fűtésére is alkalmazták, így a téli hónapokban is friss virágok lehettek a kastélyban (Károlyi, 1998). Archív fényképfelvételeken jól látszódik az üvegház kialakítása, az egyes ágyások (2. sz. melléklet). De nem csak üvegházai és rózsakertjei, de saját faiskolája, kertészete is volt az uradalomnak. Mivel erdeje nem volt így az ültetésre szorultak melyhez főként akácot (*Robinia pseudoacacia*) használtak. De megtalálható volt a kőris (*Fraxinus*), szil (*Ulmus*) és nyírfa is (*Betula*). Az uradalom éveiben évente kb. 150-200 ezer fát ültettek. Ezeket szegélyekbe, sorokba, kisebb tömörülésekbe ültették. 1860-ra körülbelül 5 millió kiültetett fát számlálhatott az uradalom (Korizmic, Bossányi, & Morócz, 1860).

A mezőgazdasági táblák között húzódó fasorokról is említést kell tennem, ugyanis az elemzés alapján összesen közel 140 km fasor létezett (9. tervlap). A 40-60 holdas, szabályos téglalap, illetve paralelogramma alakú, egyhangú táblák sorát egykor szintén orgonabokrok (*Syringa vulgaris*) és szilvafák (*Prunus domestica subsp. domestica*) törték meg. Mára körülbelül 42 km fasorról feltételezhető, hogy uradalmi eredetű, vagy már az uradalom idején is és most is fával borított a terület (9. tervlap).

11. Védelemre és bemutatásra érdemes tájértékek az uradalom egykori területén

Miután bemutattam a tájváltozásokat és az idők folyamán keletkezett-eltűnt értékeket, szeretnék ezek jövőjéről is szót ejteni. A dolgozat készítése során 90 uradalmi kötődésű táji értéket sikerült feltárnom melynek napjainkra csak a töredéke látható. Ezeknek a meglévő uradalmi eredetű táji értékeknek a megóvása mindenki érdeke.

A javaslatom megalapozásához készítettem egy rövid kérdőívet (6. sz. melléklet), melyben az uradalomról szóló kérdések után azt kellett megválaszolni a kitöltőnek, hogy szükséges-e valamilyen turisztikai célú fejlesztés a településeken. 81 válaszadóból 79 szerint igen, kellene a turizmus fellendítése. Ez után néhány ötletet vettem fel ezekből pedig választhattak vagy új megjegyzést is írhattak a kitöltők.

A kérdőív és országszerte hasonló adottságú területeket megismerve egy a Károlyi család dél-magyarországi tevékenységét átfogó és bemutató tematikus utat javasolnék kialakítani. Mivel ebben a régióban több Károlyi vonatkozású kastély is található például Derekegyháza és Szegvár is, ezeket is fel lehetne fűzni és az alföldi kéktúra jó kiindulási útvonalalapnak tűnik. A fejlesztések szempontjai hasonlóak, mint a „Kastélyok tematikus útja” elnevezésű útnak. Ez az út határokon ível át Szatmár vármegyét és Kárpátalját érinti. Esetükben 10 kastélyt érint az útvonal két régióán át. 4 információs pontot, az útvonalat bemutató prospektusokat és kisfilmet készítenek az útvonal népszerűsítésére (Szatmár.ro)

A XXI. századi kirándulásnak, túrázásnak már rendelkeznie kell valami plusszal, fontos, hogy legyen az útvonalon akár egy kilátópont, vagy érdekes építmény, természeti formakincs. Különösen fontos ez a fiatalok körében, akik már úgy terveznek meg egy-egy utat, hogy minél tartalmasabb és látványosabb legyen, fotogén elemekkel.

Az általam javasolt tematikus út (10. tervlap) elsősorban érintené Árpádhalmán a Károlyi-Berchtold-kastélyt, a Háromsorház egykori cselédlakásait, majd Zoltántér felé haladva az ipari emlékként fennmaradt gőzmalom megmaradt épületeit és a magtárat. A zoltántéri magtár után a megmaradt uradalmi vasút nyomvonalát követheti a kiránduló (21. ábra). Nagymágocsra a már műemléki védelem alatt álló értékeken kívül a falu életét bemutató helytörténeti gyűjtemény, az 55°C fokos feltörő „termálvízkutató” (3. sz. melléklet), korabeli épületeket tekinthet meg a kiránduló. Az egykori fácános, az erdészház és a Lajosszálláson megmaradt uradalmi ecetgyár, istálló és magtár is megközelíthető, de ez

kitérőt jelenthet. A nyomvonalat ezért tovább dél felé vezetném Derekegyháza felé. Az egykori cselédszállás utcáján keresztül, Ótompahát felé vezetném az útvonalat. Ezt követően Derekegyházán, vagy tovább Szegváron is megtekinthetők a Károlyi családdal kapcsolatos épületeket, kastélyokat.

21. ábra Tematikus túraút, saját szerkesztés

Az aktívabb kirándulást kedvelőknek biciklikölcsönzési lehetőséget is javasolnék a településen belül, valamint a központi területeken információs táblákat, külterületeken pedig QR-kóddal használható online ismeretterjesztő pontokat helyeznék el. Még izgalmasabbá tehető a kirándulás, ha a környéken fellelhető Geocaching pontokat is célul tűzi ki a kiránduló, túrázó. Többnapos kikapcsolódás alkalmával az egykori tisztartó házában kialakított turistaszállón lehet tölteni az éjszakát előzetes bejelentkezés után. A területről kipusztult hajdani uradalmi fasorok helyreállítása, visszatelepítése is fontos mind az egykori tájszerkezet megőrzése, mind a tematikus túraút kellemes, árnyat adó nyomvonalon vezetése szempontjából. Ezért elsősorban a túraútvonal mentén telepítenék vissza fákat (9. tervlap).

A feltárt értékek közül 17 olyan elem van melyek semmilyen védelemben nem részesülnek (10. tervlap). Ezek uradalom korabeli magtárak, az uradalmi vasúthoz köthető épületek, volt iskola és Árpádhalmán például a Károlyi-Berchtold kastély és a

Jézus szíve kápolna. Ezek megőrzésének érdekében szorgalmaznám a felvételüket a helyi jelentőséggel rendelkező értékek közé mind Nagymágocs területén, mind az Árpádhalmon található elemeket. A települések védelmi rendszere különböző. Nagymágocs a településkép védelmi rendeletében és a településrendezés tervében is feltünteti a védettséggel rendelkező értékeit, míg Árpádhalomnak nem leltem fel településrendezési tervét, és a településkép védelmi rendeletében is csak „településképi szempontból meghatározó területeknek” tekint egyes elemeket, elemegyütteseket.

A nagymágocsi Károlyi uradalom területén fennmaradt uradalmi értékek védettsége	
A birtokon azonosított valaha volt uradalmi emlékek száma összesen	90
A birtokon azonosított elpusztult uradalmi emlékek száma összesen	63
A birtokon azonosított fennmaradt uradalmi emlékek száma összesen	33
Ebből műemlékként védett uradalmi eredetű emlékek száma	9
Ebből helyi jelentőségű értéként védett uradalmi eredetű emlékek száma	7
További védetté nyilvánításra javasolt uradalmi eredetű emlékek száma	17

1. táblázat Az uradalmi értékek védettségi kategóriái

12. Összefoglalás

Szakdolgozatomban a Károlyi grófi család két évszázados Tájalakító tevékenységét és annak fennmaradt örökségeit elemzem nagymágocsi bitokukon. Miután megtörtént a témaválasztás és megfogalmazódtak a kutatói kérdések összegyűjtöttem a szükséges forrásokat. Ezek elemzésével megismertem a Károlyi család Nagymágocshoz és Árpádhalomhoz köthető szálait. A történelmi térképek és írott anyagok alapján elemeztem a területhasználatokat, az uradalom kialakítását és felépítését. Az uradalmi fasorokat és táji értékeket is felmértem, rendszereztem. A kapott eredményekből ábrákat, táblázatokat, diagrammokat készítettem. A vizsgálat során 8300 hektárt elemeztem különböző területhasználati kategóriák alapján. A területhasználati arányok 2023-ban a szántóföld javára 86,5%, míg például az erdőterületek 1970-től folyamatosan növekednek így 2023-ra ez már több mint 6% a 8300 hektárból. A legelőterület az 1880-as években volt a legtöbb, több, mint 1200 hektár, 2023-ra azonban nem éri a 42 hektárt. Az uradalom

a maga korában egy fejlődő, a technológiai vívmányokat alkalmazó, a környezetre és természetire egyaránt odafigyelő mintagazdaság volt, melyet az Országos Mezőgazdasági Egyesület méltán választott ki, hogy bemutassa. Folyamatos majorok építésével, az uradalmi vasút kialakításával és a pedáns renddel híressé vált. Saját faiskolájával, az előkertek gondozottságának folyamatos fenntartásával és az évenkénti fatelepítésekkel, fásításokkal, cserjeültetéssel nem csak a birtokos és a jószágigazgató szakavatottságáról, de esztétikai ízlésükről is számot adott. Az uradalom megszűnése után pusztulásnak indult a település szerkezete és épületeinek állapota is. A tájban egykor látványos mezővédő fásítások és határ fasorok jobbára megszűntek. Az uradalom fénykorában 140 km fasor, vagy fásított út olvasható le a térképekről. 2023-ra ez a szám csupán 42 km, ennek $\frac{1}{4}$ -e pedig a mai Árpádhalom településen belül található. Nem csak a fasorok jelentik az uradalmi eredetű táji értékeket, de például a magtárak, gőzmalom épülete, az uradalmi vasút épületei. Nos ezek közül az értékek közül (90 db) mindössze 33 db maradt fenn. Ezek között találhatunk már védett elemeket, de 17 érték semmilyen formában sem áll védelem alatt. A feltárt eredményeim alapján javaslatot tettem a feltárt értékek megőrzésére – felvétel adott település helyi jelentőségű védett elemei közé. Illetve a védelem és hasznosítás kettősségére javasoltam egy tematikus túraútvonalat a meglévő értékekre felfűzve. Így ezek az elemek a táji léptékben együttesen is védelem alá kerülnének. De nem csak az egyes értékek, ha nem maguk a települések is fontos szerepet töltenek be a tájban. Még ha csak átutazóban is, de az ember érez valami különlegeset mikor arra jár. Ha tudja milyen történelmi területek veszik körbe, ha kitekint a végeláthatatlan mezőgazdasági táblákra, vagy elsétál a kastélyok épületei előtt, beleképzelheti magát az akkori főúri – és munkásember életébe. A százéves fák, a megmaradt utcaszerkezet és az egykori uradalmi központ lenyomata és meghatározója az alföldi tájnak, ezzel válik örökséggé, amit nem csak elemeiben, de egységeiben és végül egészében kell megőrizni.

13. Irodalomjegyzék

- Árpádhalom Község Honlapja.* (2023). Forrás: Károlyi – Berchtold Kastély:
<http://arpadhalom.hu/buszkesegeink/>
- Árpádhalom, Ö. (2019). A településképi szempontból meghatározó területek megállapítása. In *Árpádhalom Község Önkormányzat Képviselő-testületének 7/2019 (V.28.) önkormányzati rendelete A TELEPÜLÉSKÉP VÉDELMEÉRŐL.* Árpádhalom.
- Bátyai, J. (1975. december 2.). Lapok a szegedi tudomány- és technikatörténetből. *Délmagyarország*, old.: 2.
- Bede, A. (2022. május 23.). *A pusztakakasszéki mezőgazdasági vasút.* Forrás: [kisvasut.hu: https://www.kisvasut.hu/view_cikk.php?id=3764](https://www.kisvasut.hu/view_cikk.php?id=3764)
- Bede, A., Engi, J., & Evers, A. (1996). *125 éves az Alföldi Vasút.* Budapest: MÁV Rt. Vezérigazgatósága.
- Bercsenyi Miklós. (1990). In Á. Kenyeres (Szerk.), *Magyar életrajzi lexikon.* Budapest: Akadémia Kiadó. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/bercsenyi-miklos-grof-74B22/>
- Blazovich, L. (1985). A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig. In *Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv 1.* Szeged.
- Blazovich, L. (1996). A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban. In *Dél-Alföldi évszázadok 9.* Szeged.
- C. Tóth, N., Mikó, G., & Lakatos, B. (2017). Zsigmondkori oklevéltár XIII. 1426. In *Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 55.* Budapest: Kódex Könyvgyártó Kft. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_55/?pg=4&layout=s
- Cultura.* (2015. december 2.). Forrás: A nagymágocsi Károlyi-kastély: <https://cultura.hu/kultura-plusz/kihagyhatatlan-epuletek-karolyi-kastely-nagymagocs/>

- Csíkvári, A. (1938). Csongrád vármegye II. rész. Megyei városok és községek. In *Csongrád vármegye - Vármegyei Szociográfiák I.* Budapest.
- Csongrád Megye Kastélyai.* (n.a.). Forrás: <http://users.atw.hu/kastelyok/csongrad.htm>
- Dóczi, J. (Szerk.). (2011). *Az idő szekerén Nagymágocsra.* Nagymágocs: Nagymágocs Nagyközség Önkormányzata.
- Dorner, B. (1927). Nagymágocs. Látogatás egy nagy uradalomban. *Magyarság*, 33-34.
- Dövényi, Z. (Szerk.). (2010). *Magyarország kistájainak katasztere.* Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Dr. Ónodi, M. (n.a.). *Petőfi és a Szendrey család.* Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.
- Éble, G. (1911). *A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története* (1-2.. kötet). Budapest: gróf Károlyi László. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_VSK_gr_karolyileveltar_birtoklas_tortenet_02/?pg=0&layout=s
- Fekete, J. C. (2005). Tények és hipotézisek Siedek Viktor bécsi építész magyarországi működéséhez a gróf Károlyi-, Wenckheim- és Széchenyi családok szolgálatában. *ARCHITECTURA HUNGARIAE*, 7. évfolyam 4. szám.
- Fényes, E. (1851). *Magyarország geographiai szótára.* Pest: Fényes Elek.
- Herceg, M. (1980). A csongrád-vásárhelyi uradalom kialakulása (1709–1848). In F. József (Szerk.), *Tanulmányok Csongrád megye történetéből 4.* Szeged: Csongrád megyei Levéltár.
- Károlyi, L. (1998). *Élmények, visszapillantások.* (F. Erdős, Szerk.) Székesfehérvár: Fejér Megyei Levéltár és gróf Károlyi Lajos.
- Korizmic, L., Bossányi, L., & Morócz, I. (1860). *Jószágismertetés.* Pest: Magyar Gazdasági Egyesület.
- Kosztai, T. (2015). Nagymágocs története a török kiűzésétől a 19. század végéig. In T. Koszta, *Nagymágocs* (old.: 35-53). Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Labádi, L. (2000). Nagymágocs. In *Csongrád megye építészeti emlékei.* Szeged: Csongrád Megyei Önkormányzat.

- (n.a.). Forrás: Nagymágocsi Farmer Kft.: <https://nagymagocsi-farmer-kft.uzleti.hu/>
- Nagymágocs. (2013). *Nagymágocs Nagyközség Településrendezési terve*.
- Pályázatok*. (2018). Forrás: Nagymágocs: <https://nagymagocs.hu/az-egykori-karolyi-uradalom-tisztartozas-hazanak-a-felujitasa/>
- Pintér, I. (2006. június). A csongrád-vásárhelyi Károlyi uradalom. (P. Halász , Szerk.) *Honismeret*, 65-67. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/Honismeret_2006/?pg=316&layout=s
- Siasa, J. (2004). *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Forrás: http://opac.mtak.hu/F?func=direct&local_base=MTA01&doc_number=000740393
- Szatmár.ro*. (2021. július 19). Forrás: https://archive.szatmar.ro/Szatmar_megyei_kastelyok_is_bekerultek_a_Kastelyok_tematikus_utja_palyazatba/hirek/114338
- Vass, C. G., & Laczlavik, G. (2017). *Károlyi Kutatócsoport*. Forrás: <https://www.karolyikutato csoport.com/>
- Verrasztó, G. (1990). Adatok a volt Károlyi-uradalom nagymágocsi magtárának, templomának és kastélyának történetéhez. In J. Blaskó (Szerk.), *Nagymágocs - Fejezetek a község történetéből 2*. (old.: 5-34.). Nagymágocs: Nagymágocs Önkormányzata.
- Virág, Z. (2005). *Magyar kastélylexikon*. Budapest: Fo-Rom Invest.
- Zsilinszky, M. (1897). *Csongrádvármegye története*. Budapest: Csongrád vármegye közossége. Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/CsaladHely_MonografiaMegye_CsongradvarmegyeTortenete_1/?pg=0&layout=s

14. Ábrák- és tervlapok jegyzéke

1. ábra Mintaterület lehatárolása az 1860-as birtoktérkép alapján	10
2. ábra Birtoktérkép, 1860 Forrás: Jóságismertetés	10
3. ábra Török pusztítás Forrás: sulinet.hu	11
4. ábra Károlyi-kastély északi oldal, 1900 Forrás: Klösz György, Fortepan leltári szám: 83260.	16
5. ábra Károlyi-kastély és tó Forrás: Országos Széchenyi Könyvtár	17
6. ábra Uradalmi ecetgyár Forrás: Helytörténeti gyűjtemény, Nagymágocs.....	17
7. ábra Történeti áttekintés idővonal Forrás: saját szerkesztés, 2023	18
8. ábra I. katonai térkép, 1782 Forrás: mapire.hu	19
9. ábra Csongrádi postaút, 1793 Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára20	
10. ábra Központi major, Mágocs a Habsburg Birodalom kataszteri térképén (XIX. sz.) Forrás: mapire.hu	21
11. ábra II. katonai felmérés részlet, 1840 Forrás: mapire.hu	22
12. ábra Sarokerdő Forrás: Magyarország, 1927	23
13. ábra Zoltántéri major a Habsburg Birodalom kataszteri térképén, XIX. század Forrás: mapire.hu	24
14. ábra 3. tervlap a III. katonai térkép területhasználatáról 1881-84, saját szerkesztés Alaptérkép: Arcanum.hu.....	26
15. ábra Kastélykert Forrás: Magyarország, 1924	27
16. ábra IV. katonai térkép részlet, 1941 Forrás: mapire.hu.....	28
17. ábra Csónaktároló/fürdőház Forrás: Magyarország, 1927	29
18. ábra Kőszegi kert, 1970 Forrás: 1970, topográfiai térkép geoshop.hu	31
19. ábra A legjellemzőbb területhasználatok összegzése, saját szerkesztés	33
20. ábra Sarokfásítás Forrás: Magyarország, 1927	39
21. ábra Tematikus túraút, saját szerkesztés	42

1. tervlap Területhasználat változás a volt uradalom területén 1840-2023

2. tervlap Területhasználat a II. katonai felmérés alapján 1840

3. tervlap Területhasználat a III. katonai felmérés alapján 1881-84

4. tervlap Területhasználat a IV. katonai felmérés alapján 1941

5. tervlap Területhasználat az 1970-es topográfiai térkép alapján

6. térkép Területhasználat az 1980-as topográfiai térkép alapján 1980

7. tervlap Területhasználat a 2023-as ortofotó alapján
8. tervlap A fennmaradt uradalmi eredetű táji értékek elhelyezkedése
9. tervlap Uradalmi fasorok vizsgálata 1840-2023
10. tervlap Tematikus túraút nyomvonala

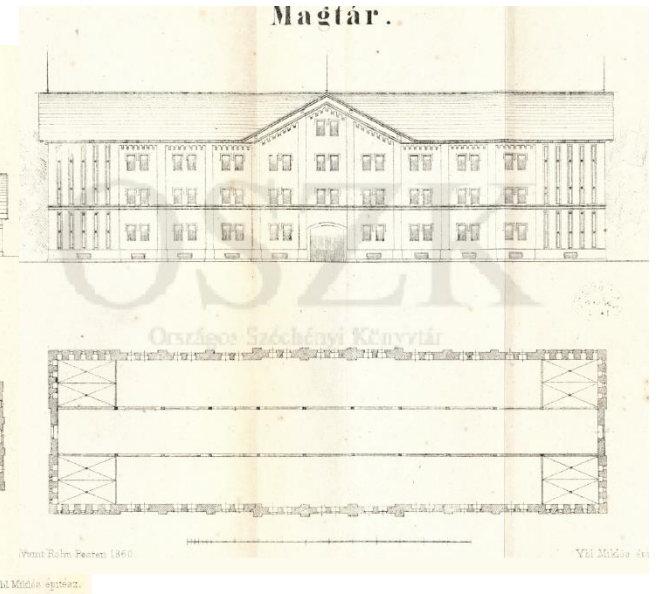
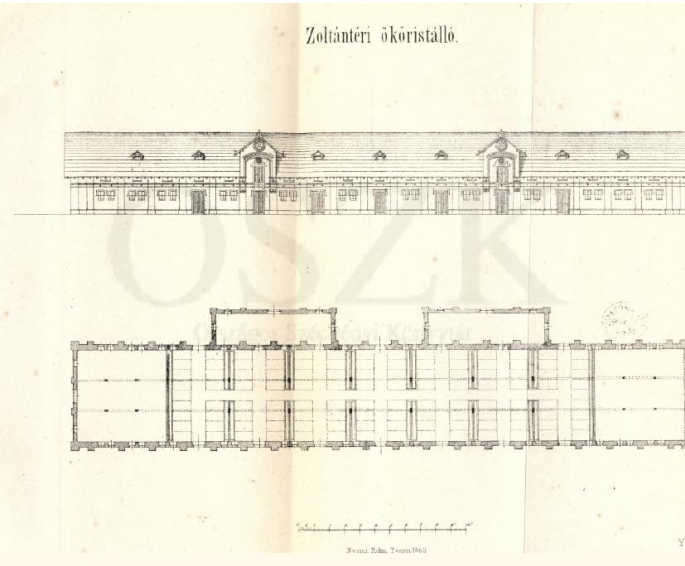
15. Mellékletek

1. számú melléklet - Térképek és tervrajzok
2. számú melléklet - Uradalmi központ
3. számú melléklet - Gazdasági és ipari épületek, árpádalmi épületek
4. számú melléklet - Feltárt uradalmi eredetű táji értékek
5. számú melléklet - Birtoktörténetet összefoglaló idővonal, saját szerkesztés
6. számú melléklet - Javaslatához készített kérdőív

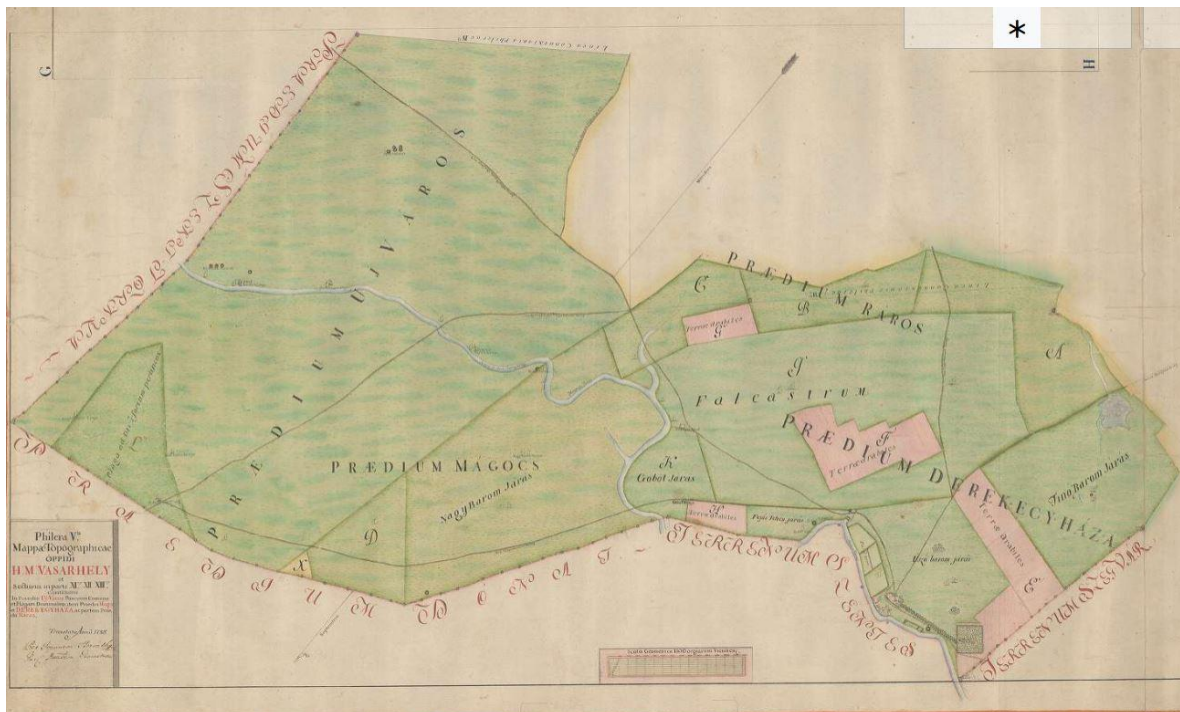
1. Számú melléklet – Térképek és tervrajzok

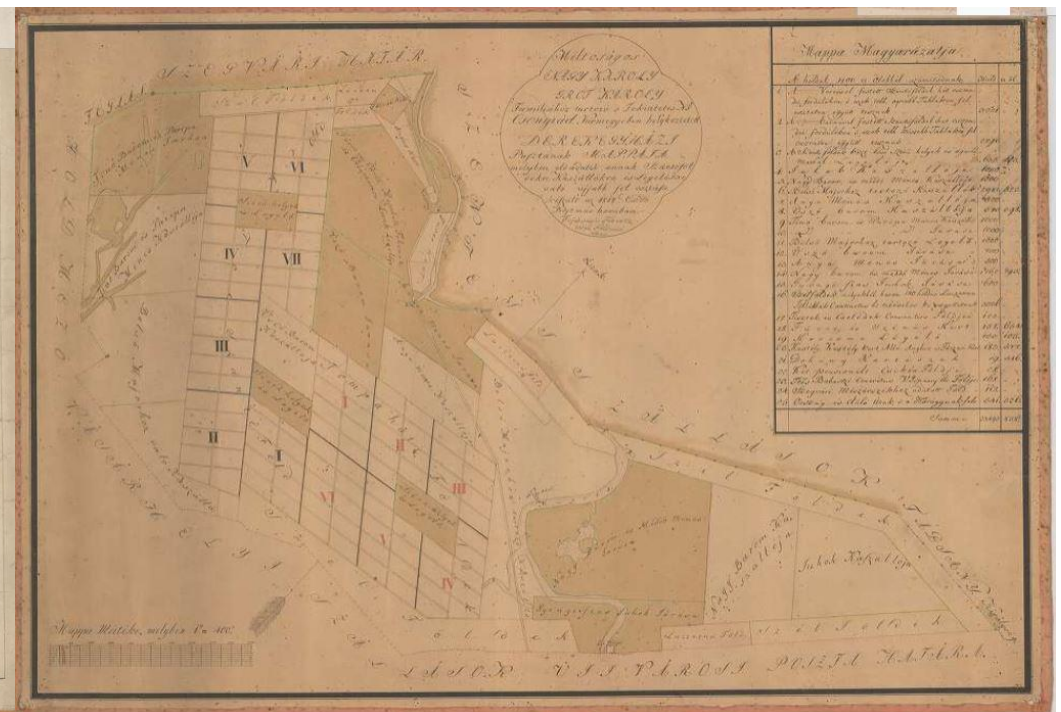
Csongrád- vásárhelyi uradalom, 1752 Forrás hungaricana.hu

Épületek tervrajzai: jobbra Zoltántéri tisztalak, balra zabsilós magtár Forrás: Józsgáismertetés, 1860

Vásárhelyhez tartozó területeket ábrázoló térkép, 1788 Forrás: hungaricana.hu

Derekegyházi mappa, 1818 Forrás: hungaricana.hu

2. Számú melléklet – Uradalmi központ

Károlyi kastély jobbra: saját fotó, 2022, balra: Országos Széchényi Könyvtár - képeslapok, 1945 előtt

Szent Alajos katolikus templom, saját fotó 2022

Híd a kastélytó felett Forrás: Harmatiné Edit

Volt tisztartó háza, saját fotó 2022

Csónakház 2012 Forrás: Táj-kert.blog.hu

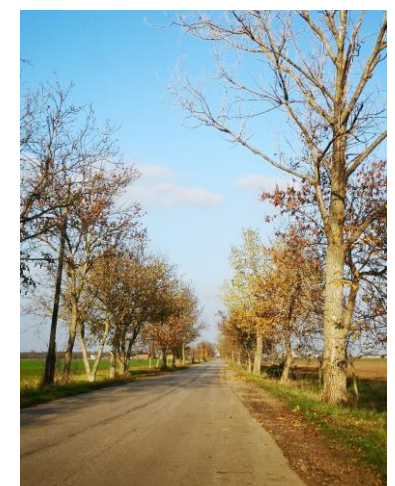
A kastély kapuján a Csepeli WM Munkásüdülő felirat Forrás: Siska József

Gloriett, saját fotó 2023

Kastélykertészet, üvegház Forrás: Lengyel Éva

Uradalomba vezető platánfa sor, saját fotó 2022

3. Számú melléklet – Gazdasági és ipari
épületek, árpádhalmi épületek

Szendrei major magtár, 2022 Forrás: Rakonczai Imre

Központi magtár Forrás: Atkári Ferencné Terike, 2016

Lajosszállás magtár Forrás: Rakonczai Imre 2022

Árpádhalmi gőzmalom épülete és kéménye Forrás: funiq.hu

Erdészház, saját fotó 2023

Nagymágocs központ, kisvasút 1945 előtt és 2022-ben Forrás: Pál János, saját fotó

Vasút megmaradt épülete Forrás: Asztalos Endre

Károlyi-Berchtold kastély, Árpádhalmi Forrás: promenad24.hu

Jézus szíve kápolna Árpádhalmán Forrás: miserend.hu

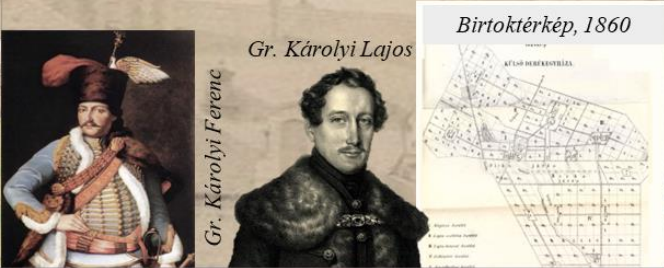

Termálvíz-kút, saját fotó, 2023

4. számú melléklet - Feltárt uradalmi eredetű táji értékek

Uradalmi eredetű táji értékek táblázata							
Gazdaságok	Uradalmi érték	Keletkezésének ideje	Jelleg	Típus	Máig fennmaradt	Védettség	Sorszám
Mágocsi gazdaság	első károlyi kastély (udvarház)	18. sz eleje	építmény	lakóépület	Nem	x	1
	Károlyi kastély és melléképületei (kiskastély és istálló)	1896-97	építmény	lakóépület	Igen	Műemléki védettség	2
	Angolpark	1855	természeti	kert/park	Igen	Műemléki védettség	3
	Sertéstelep	1848	építmény	gazdasági épület	Nem	x	4
	Számtartó háza (Római kat. Plébánia)	1853	építmény	vallási épület	Igen	Műemléki védettség	5
	Nagymagtár	1856	építmény	gazdasági épület	Igen	Műemléki védettség	6
	Szent Alajos római katolikus templom	1883	Szagrális építmény	templom	Igen	Műemléki védettség	7
	két juhszín	1813	építmény	gazdasági épület	Nem	x	8
	cserépegető kemence	1836 előtt	építmény	ipari épület	Nem	x	9
	téglaesteri lak	1836 előtt	építmény	lakóépület	Nem	x	10
	ököristálló	1836-37	építmény	gazdasági épület	Nem	x	11
	kukoricagőré	1836-37	építmény	gazdasági épület	Nem	x	12
	mérnöki lak	1839	építmény	lakóépület	Nem	x	13
	felügyelői lak	1848	építmény	lakóépület	Nem	x	14
	kocsmaház	1853	építmény	kiszolgáló épület	Nem	x	15
	kondásalak	1853	építmény	lakóépület	Nem	x	16
	régi iskola	1853	építmény	iskola	Igen	helyi védelem	17
	uradalmi vasút	1930-as évek	építmény	ipari építmény	Nem	x	18
	fasorok	1850-től	természeti	fasor	Igen	x	19
	uradalomba vezető kettős platánfa sor	1850-től	természeti	fasor	Igen	műemléki környezet	20
	kapusház	1896-97	építmény	kiszolgáló épület	Igen	műemléki védettség	21
	fűrdőház/csóakház	1896-98	építmény	kiszolgáló épület	Igen	műemléki védettség	22
	Hangya bolt	1860 körül	építmény	kiszolgáló épület	Igen	helyi védelem	23
	Szendrei major magtár épülete	1860 körül	építmény	gazdasági épület	Igen	helyi védelem	24
	Tompahát utca	1850 körül	együttes	lakóépület	Igen	x	25
	Gloriett	19. sz vége	építmény	nagyplasztika	Igen	Műemléki védettség	26
	gyógyszertár épülete	1898 körül	építmény	kiszolgáló épület	Igen	helyi védelem	27
Lajosszállási gazdaság	munkástelep	1836 körül	együttes	lakóépület	Nem	x	28
	pálínkaház (szeszgyár)	1836	építmény	ipari építmény	Nem	x	29
	malom	1836	építmény	gazdasági építmény	Nem	x	30
	gőzmalom	1836	építmény	gazdasági építmény	Nem	x	31
	juhistálló, juhszín	1836	építmény	gazdasági épület	Igen	helyi védelem	32
	tisztalak	1836	építmény	lakóépület	Nem	x	33
	sütőház	1836	építmény	ipari építmény	Nem	x	34
	éléskamra	1836	építmény	gazdasági építmény	Nem	x	35
	kovács - bodnárműhely	1836	építmény	ipari építmény	Nem	x	36
	ököristálló	1836	építmény	gazdasági épület	Nem	x	37
	magtárak (1 db áll)	1836	építmény	gazdasági épület	Igen	helyi védelem	38
	béresgazda lak	1836	építmény	lakóépület	Nem	x	39
	gabona- és takarmánypajta	1836	építmény	gazdasági épület	Nem	x	40
	ecetgyár	1860 után	építmény	ipari építmény	Igen	helyi védelem	41
	paprikamalom	1860 után	építmény	ipari építmény	Nem	x	42
	fasorok	1860 körül	természeti	fasor	Igen	x	43
Lajostanyai kerület	uradalmi vasút	1881 körül	építmény	ipari építmény	Nem	x	44
	erdészház	1836 előtt	építmény	erdészlet/vadászati	Igen	x	45
	csúctealep (munkás telep)	1836-60 között	együttes	lakóépület	Nem	x	46
	juhászgazdai lakás	1836-60 között	építmény	lakóépület	Nem	x	47
	négy béreslak	1836-60 között	építmény	lakóépület	Nem	x	48
	űrűszín	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Nem	x	49
	ököristálló	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Nem	x	50
	juhszinek	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Nem	x	51
	cséplőcsűr	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Nem	x	52
	kukoricagőré	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Nem	x	53
Zoltántéri gazdaság	tisztalak	1836-60 között	építmény	lakóépület	Nem	x	54
	tinó- és lóistálló	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Nem	x	55
	lajostanya állomás felvételi épület	19. század	építmény	ipari építmény	Igen	x	56
	ispánlak	1836 előtt	építmény	lakóépület	Nem	x	57
	fasorok	1860 körül	természeti	fasor	Igen	x	58
	magtár	1860 körül	építmény	gazdasági épület	Igen	x	59
	csőszház	1848	építmény	lakóépület	Nem	x	60
	tisztli lak	1836-60 között	építmény	lakóépület	Nem	x	61
	cselédlak	1836-60 között	építmény	lakóépület	Nem	x	62
	ököristálló	1859	építmény	gazdasági épület	Nem	x	63
Árpádalmi kerület	juhistálló	1859	építmény	gazdasági épület	Nem	x	64
	kukoricagőré	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Nem	x	65
	gabonás csűr	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Nem	x	66
	takarmány pajta	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Nem	x	67
	kertek	1836-60 között	természeti	ültetvény	Nem	x	68
	zoltántér állomás felvételi épület	19. század	építmény	ipari építmény	Igen	x	69
	Bojtárteleken volt iskola épülete	1836-60 között	építmény	iskola	Igen	x	70
	fasorok	1860 körül	természeti	fasor	Igen	x	71
	magtár	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	Igen	x	72
	csőszlak	1848	építmény	lakóépület	Nem	x	73
	istálló	1848	építmény	gazdasági épület	Nem	x	74
	nyári juhszín	1851	építmény	gazdasági épület	Nem	x	75
	cselédlak	1851	építmény	lakóépület	Nem	x	76
	tisztalak	1852	építmény	lakóépület	Nem	x	77
	ököristálló	1852	építmény	gazdasági épület	Nem	x	78
	szekérszín	1852	építmény	gazdasági épület	Nem	x	79
	kamrák	1852	építmény	gazdasági épület	Nem	x	80
	birkaistálló	1854	építmény	gazdasági épület	Nem	x	81
	második gőré	1854	építmény	gazdasági épület	Nem	x	82
Árpádalmi kerület	fasorok	1860 körül	természeti	fasor	Igen	x	83
	dohánykertészet	1881 körül	természeti	ültetvény	Nem	x	84
	uradalmi vasút	1881 körül	építmény	ipari építmény	Nem	x	85
	Berchtold-kastély	1889	építmény	lakóépület	Igen	x	86
	gőzmalom kéménye és épülete	20. század eleje	építmény	ipari építmény	Igen	x	87
	versenylo istálló és 3 épülete	19. század vége	építmény	gazdasági épület	Igen	x	88
	cselédlakok (Háromsorház)	19. század vége	együttes	lakóépület	Igen	x	89
	Jézus szíve kápolna	1920	Szagrális építmény	templom	Igen	x	90

5. számú melléklet - Birtoktörténetet összefoglaló idővonal, saját szerkesztés

Kezdetben a Szeri Pósa fiak tulajdona volt, első említése 1426-ban történt Zsigmond korabeli oklevélben. Később V. László Hunyadi Mátyásnak adományozta Mágocsot. A törökök többször is feldúlták a területet. 1596-ban a tatárok pusztítottak, a Mágocsy családra szállt a birtok.	Mágocspusztá ekkor Keglevich Miklós ónodi várkapitányé volt, aki bérbe adta a vásárhelyieknek. Aztán 1702-ben I. Lipót király gr. Schlick Lipótnak adományozta a birtokot, ekkor már a Csongrád-vásárhelyi uradalom részeként. 1722-ben Schlick eladta a birtokot gróf nagykárolyi Károlyi Sándornak, aki hagyta, hogy legelőként tovább használják a vásárhelyiek.	1748-ban már Károlyi Ferenc volt a birtokos és Mágocs kizárólag uradalmi gazdálkodási célokat szolgált 1771-ben Károlyi Antal örökölte az uradalmat. Az első katonai felmérésen még csak legelő látható a területen. 1827-ben Antal unokái szétosztották a javakat egymás között, Mágocsot Károlyi Lajos kapta.	Károlyi Lajos a belterjesebb gazdálkodás felé fordult. Majorok épültek és a hozzá tartozó munkás és cselédlakások. 1835-re megjelentek a modern eszközök Zugmayer féle ekék, kettős boronák, cséplő- és vetőgépek, műmalmok, a kukoricamorzsolók, a szecska- és gyökmetszők.	
Károlyi címer Gr. Károlyi Sándor Térkép, 1788 	Gr. Károlyi Lajos Gr. Károlyi Ferenc Birtoktérkép, 1860 	Sarokfásítás Cselédlakás Lajosszálláson Gazdasági ménes 		
XIII. - XVII. SZÁZAD		XVIII. SZÁZAD	XIX. SZÁZAD	
Palugyay Imre Gr. Károlyi Alajos 2. katonai felmérés 		Szent Alajos templom 	Gr. Károlyi Imre Károlyi Zsófia grófnő Mágocsi kastély 	
1836-ban nagyszámú fatelepítések zajlottak, 5-6 millió egyed került kiültetésre. A gazdaságot Klauzál Imre fejlesztette, majd őt követte Szendrey Ignác. Ybl Miklós tervei alapján megépült a nagymagtár, az uradalmi iroda, és számvizsgálóház. Palugyay Imre említette először a mágocsi kastélyt és angolkertjét 1850-ben.		Károlyi Lajost fia, Károlyi Alajos követte a birtoklásban. A második katonai térképen már jól látszódnak az egyes majorok. A gróf iskolákat építtetett a nagyobbakba. 1883-ban megépült a Szent Alajos tiszteletére emelt római katolikus templom.	1889-ben Károlyi Zsófia grófnő örökölte Mágocsot. Ekkor épült fel az árpádalmi kastély. 1896-97-ben pedig a grófnő és férje, Károlyi Imre, új kastélyt építettek, mely ma is látható. 1903-tól hivatalosan is Nagymágocs a település neve.	A második világháború miatt a Károlyi családnak el kellett hagynia nem csak Nagymágocsot, az országot is. Ez után 1944-ben a kastélyból tábori kórház lett, majd üdülő, végül pedig idősek otthona. A településen megalakult a Nagymágocsi Állami Gazdaság. Az uradalom több épületét elhordták, átépítették. Megindultak a gyümölcssteleptvények létesítése. Az állami gazdaság újabb hírnevet szerzett a településnek.

6. Számú melléklet - Javaslatához készített kérdőív

Nagymágocs és a Károlyi-kastély vizsgálatával kapcsolatos kérdőív

Kedves Kitöltő!

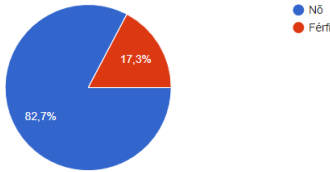
Fazekas Fatime vagyok a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetemen a Tájérendező és kertépítő szak hallgatója.

Szakdolgozatom témája a volt Nagymágocsi Károlyi uradalom tájváltozásának elemzése. Ezen belül az uradalmi értékek feltárása. Az alábbi kérdőív 8 kérdést tartalmaz, melyek Nagymágocshoz és a Károlyi uradalomhoz kapcsolódik, kitöltése néhány percet vesz csak igénybe.

Kérem segítse munkámat egy kitöltéssel!

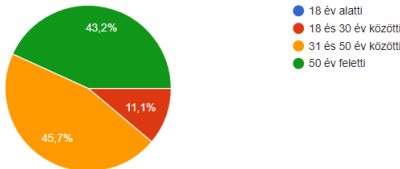
Mi az Ön neme?

81 válasz

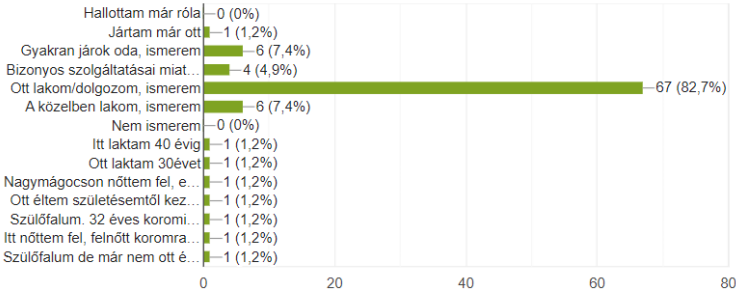
Életkora szerint melyik csoportba tartozik?

81 válasz

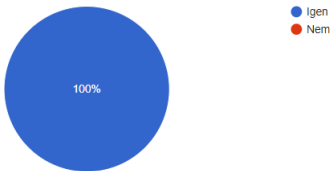
Milyen kötődése van Nagymágocshoz? (több opciót is megjelölhet)

81 válasz

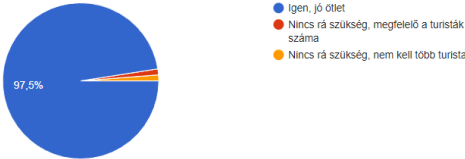
Tudta-e, hogy egykor a gróf Károlyi család uradalmának része volt a település?

81 válasz

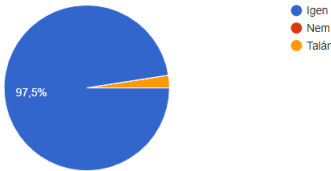
Ön szerint szüksége van a településnek a turizmus fellendítésére?

81 válasz

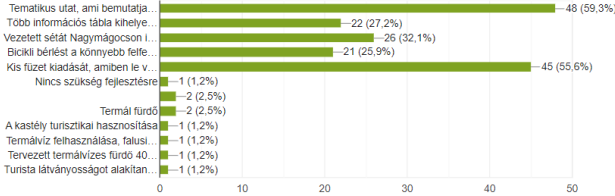
Szívesen megismerné a Károlyiak Nagymágocshoz kötődő tevékenységét?

81 válasz

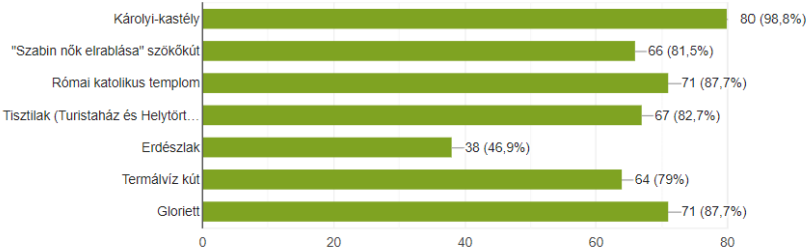
Milyen fejlesztést támogatna szívesen? (több opció is megjelölhető)

81 válasz

Mely építményeket tartja értékesnek? (több mezőt is megjelölhet)

81 válasz

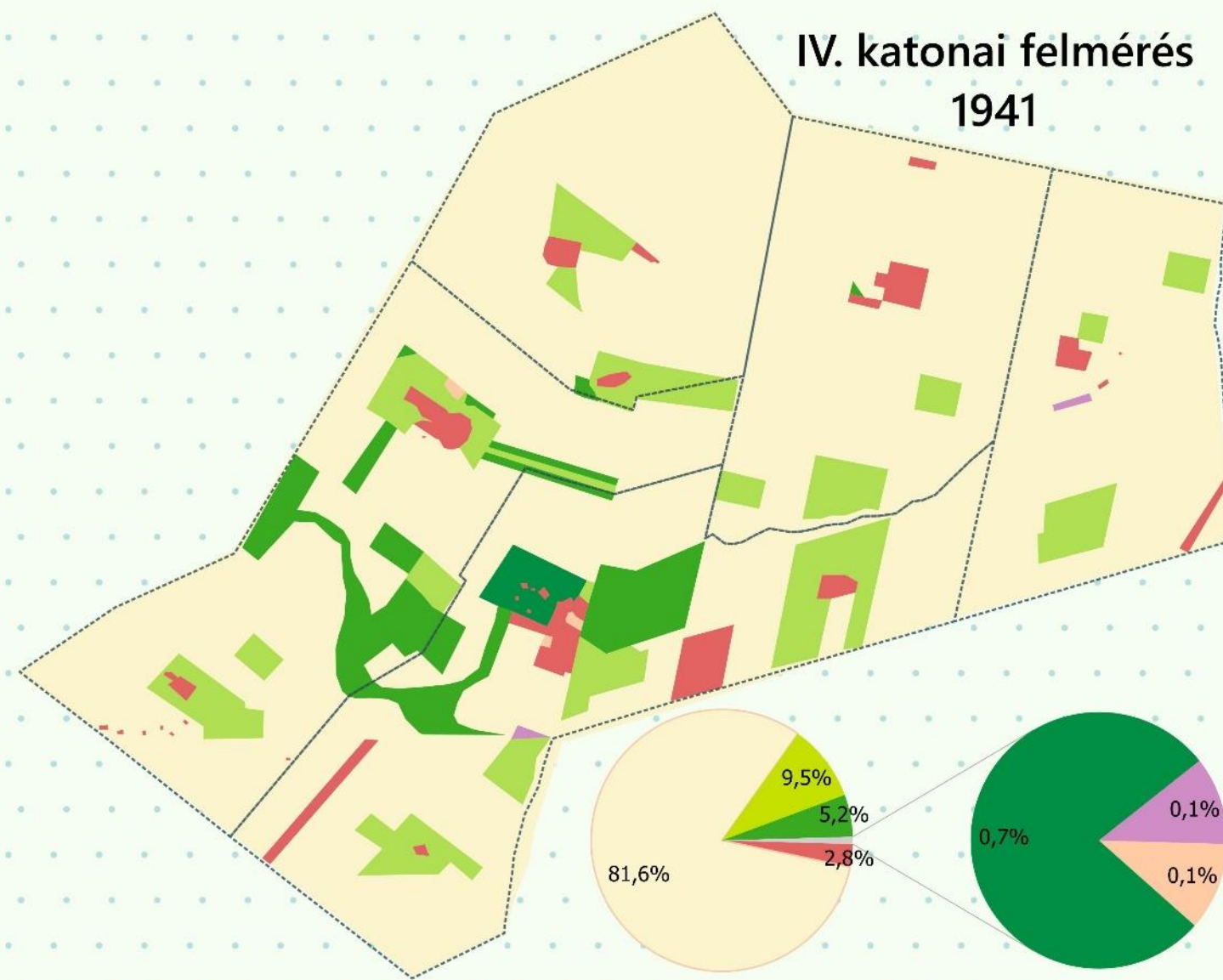
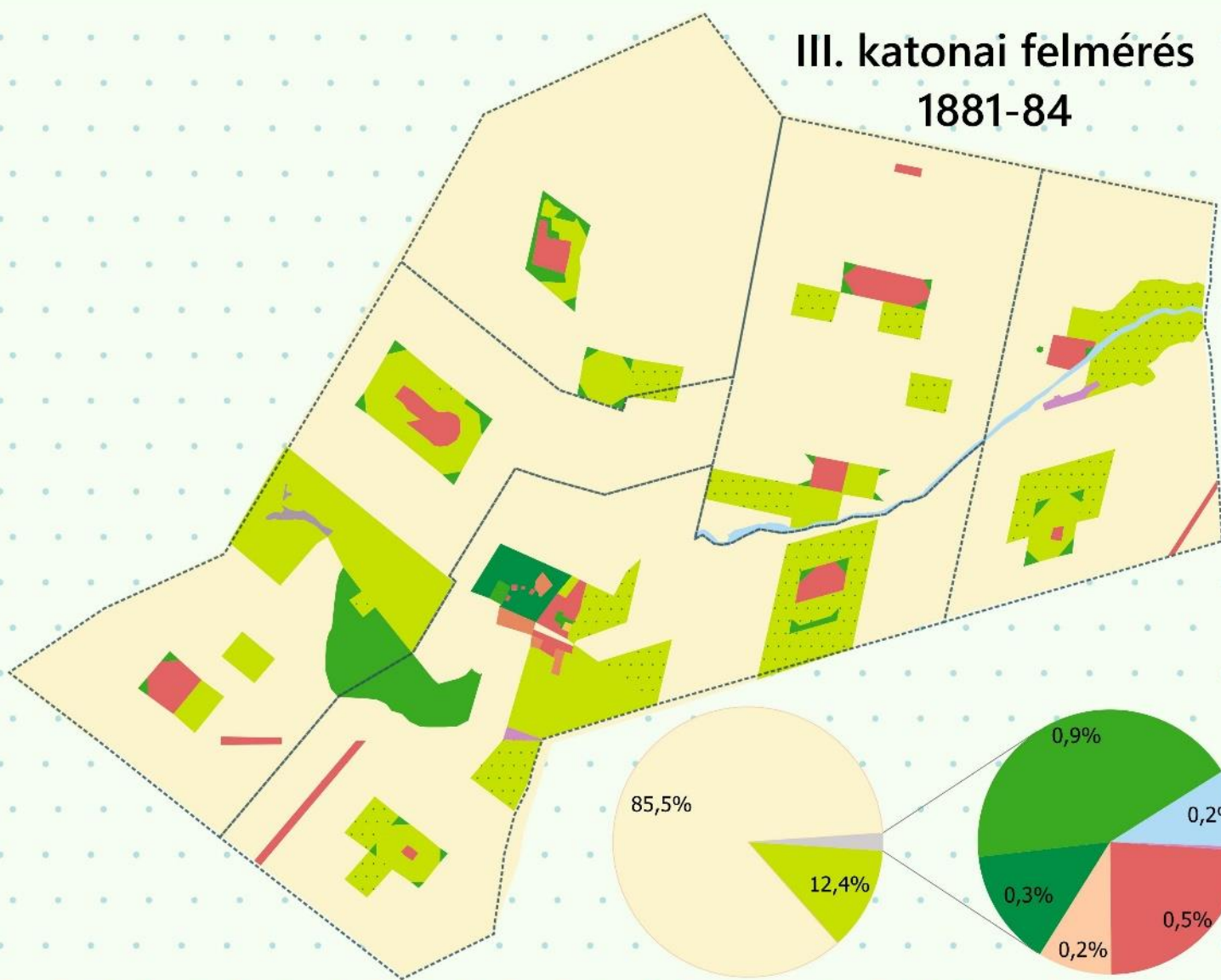
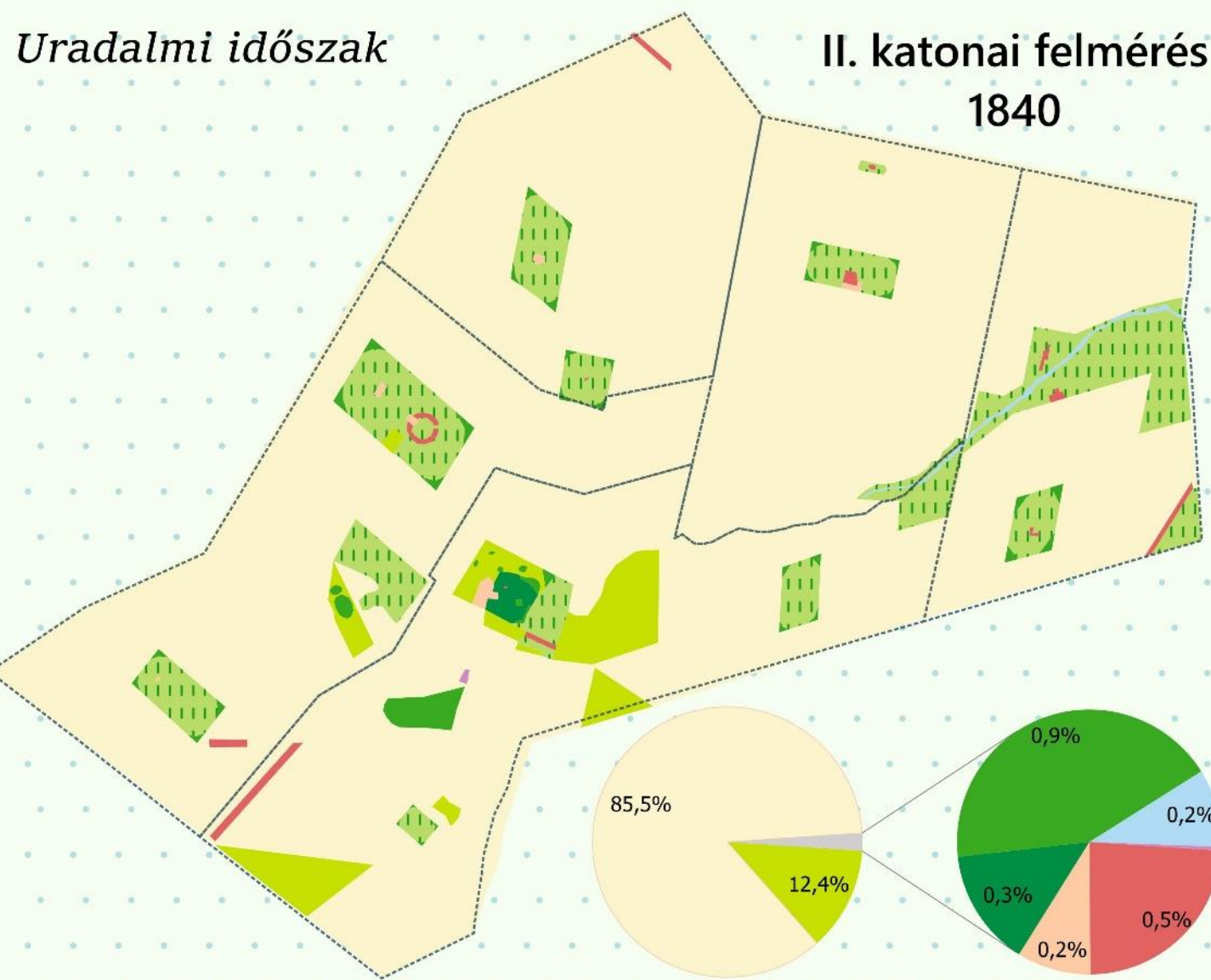

Uradmali időszak

II. katonai felmérés
1840

III. katonai felmérés
1881-84

IV. katonai felmérés
1941

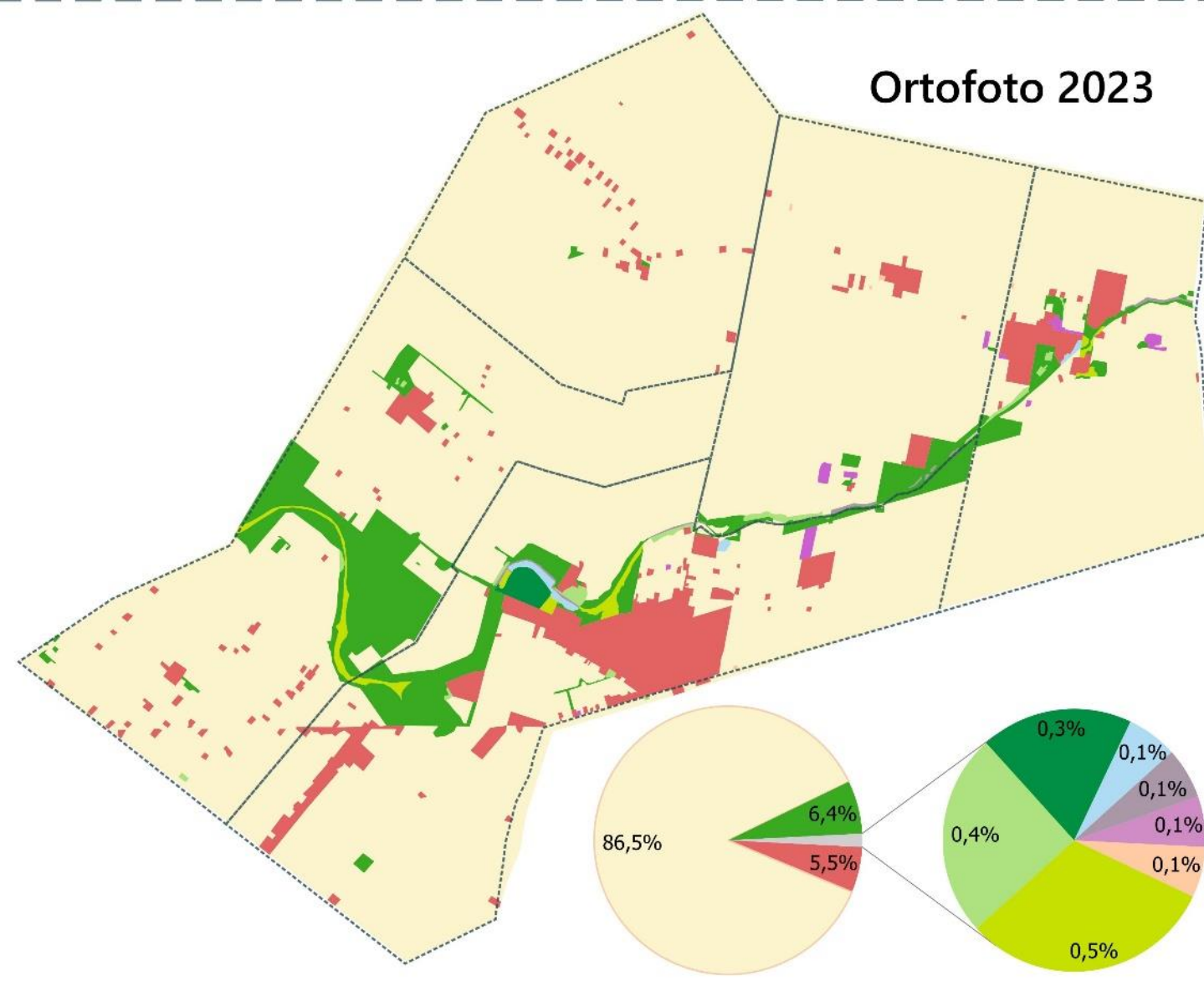
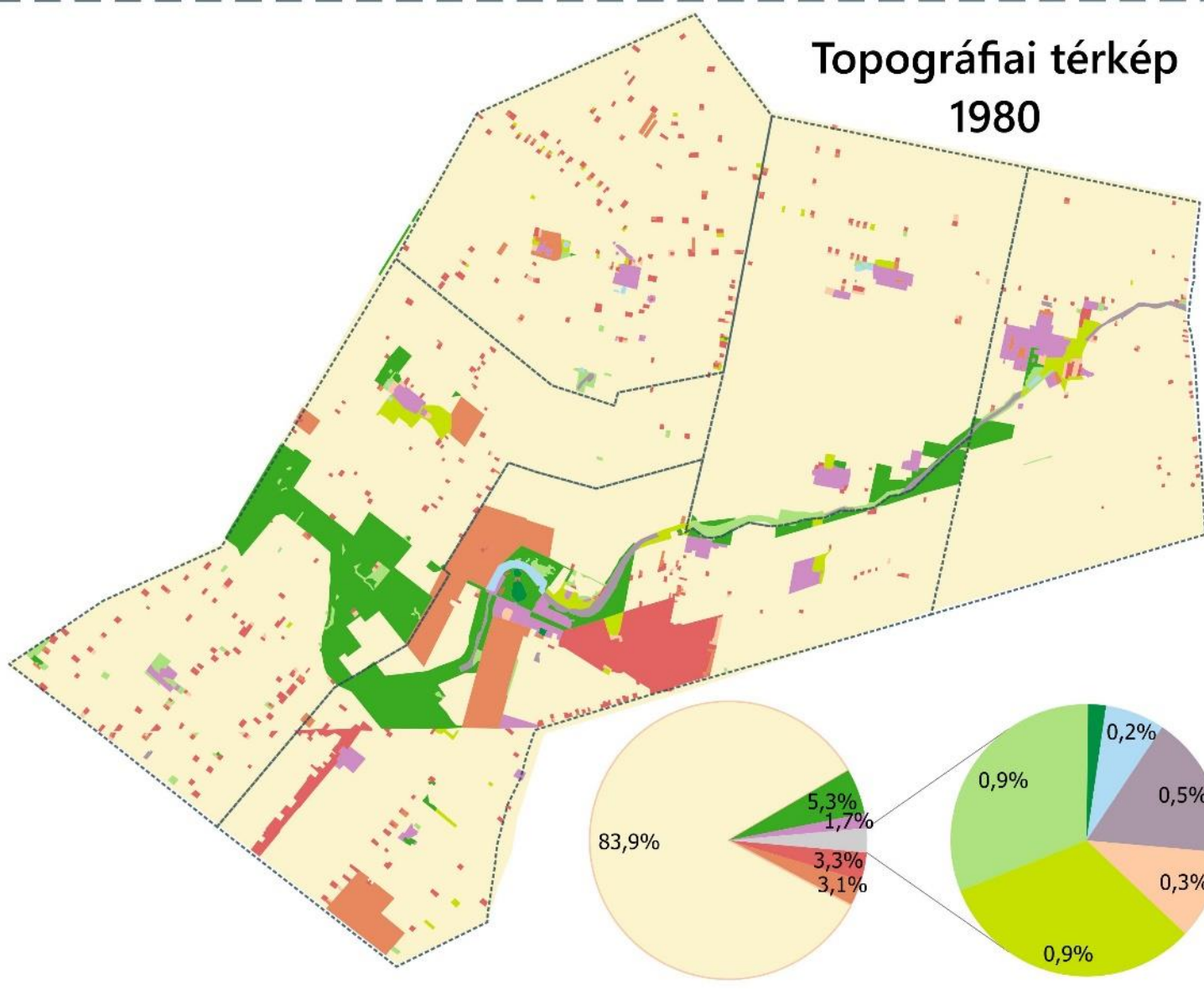
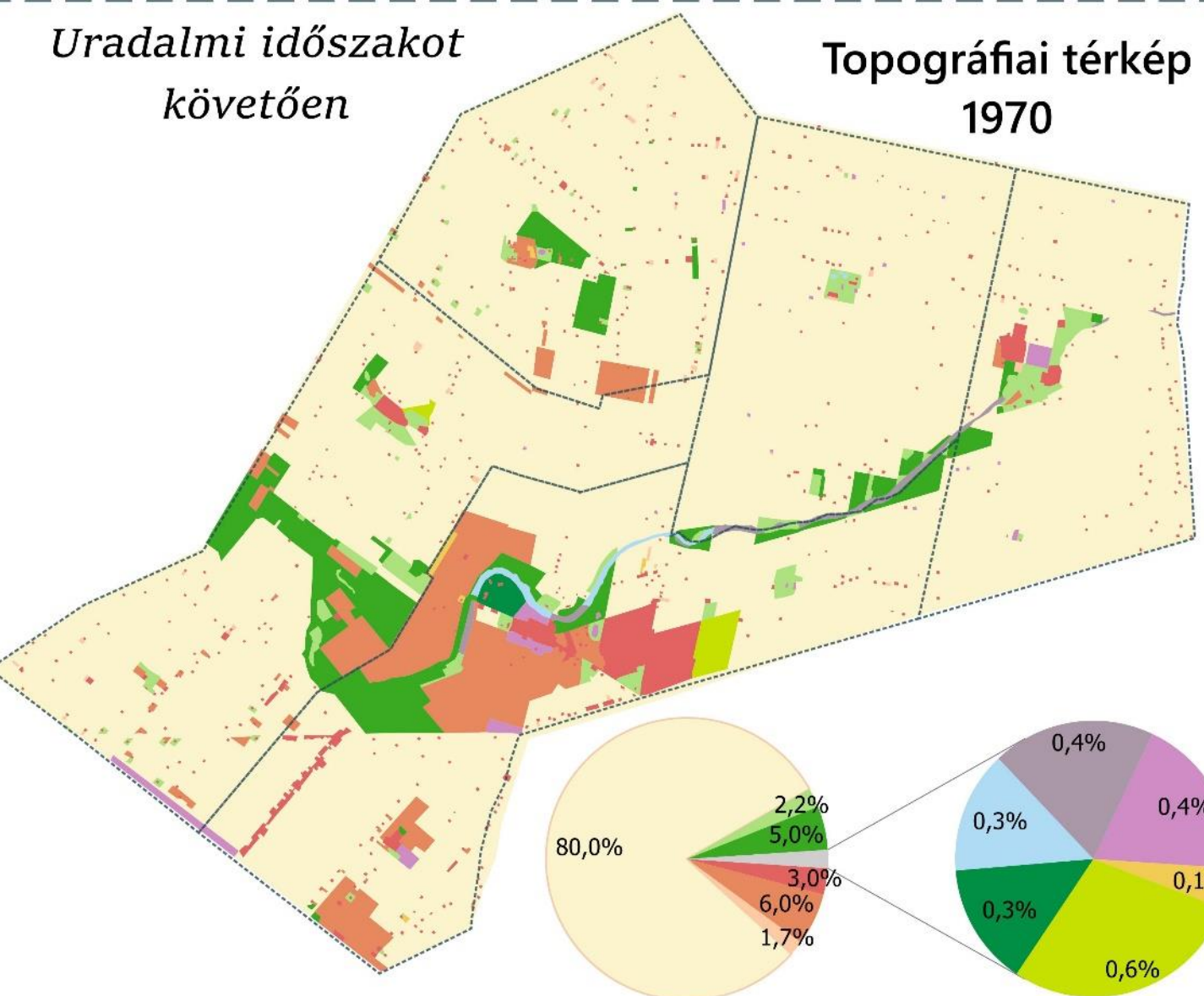

Uradmali időszakot
követően

Topográfiai térkép
1970

Topográfiai térkép
1980

Ortofoto 2023

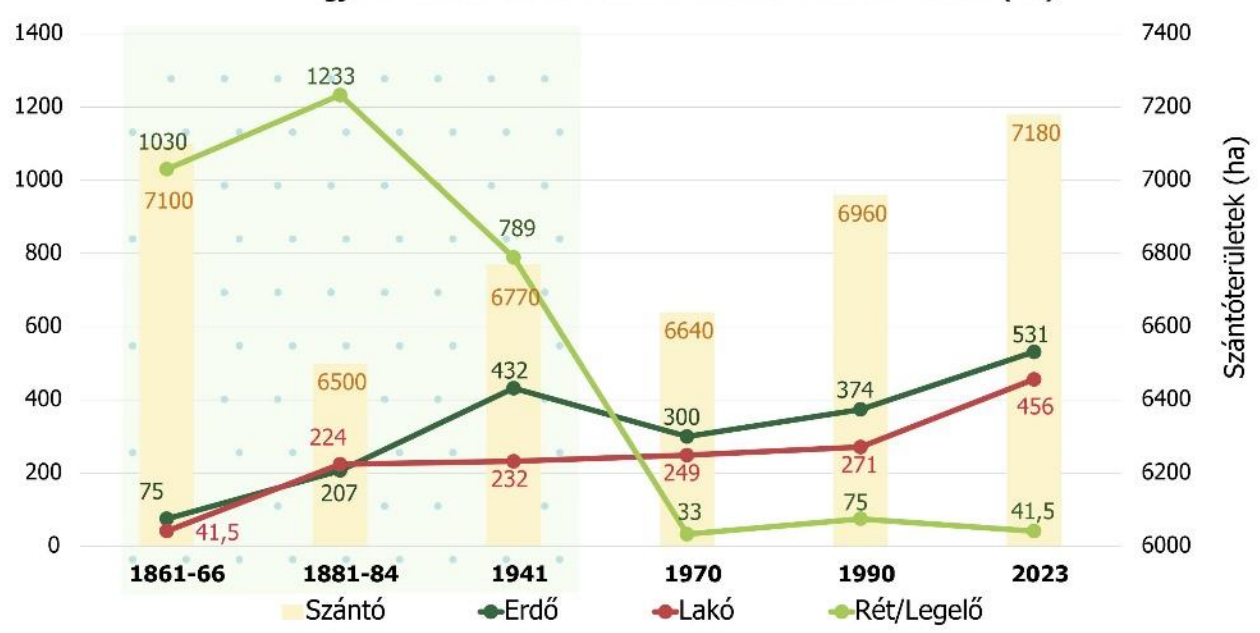

Jelmagyarázat

- Területhasználatok:
- Lakó
 - Gyümölcsös
 - Szőlő
 - Kert
 - Szántó
 - Rét, legelő
 - Gyep
 - Erdő
 - Díszpark
 - Vízfelület
 - Egyéb
 - Vízenyős terület
 - Uradalom gazdasági kerületei

Alaptérképek forrásai: Magyar Királyság - Második katonai felmérés (1819-1869), Harmadik Katonai Felmérés (1869-1887), Magyarország Katonai Felmérése (1941) - Arcanum Adatbázis Kft., Topográfiai térképek 1970 és 1980 - geoshop.hu, Google Earth, 2023

A legjellemzőbb területhasználatok összehasonlítása (ha)

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

Szakdolgozat címe:
A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége

Tervlap száma, címe:
1. Területhasználat változás a volt uradalom területén 1840-2023

Készítette: Fazekas Fatime

Konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra

2023. 11. 05.

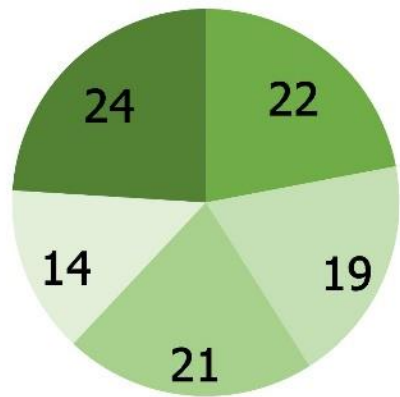
0 1 2 3 4 km

Méretarány: 1:50000

Fasorok %-os aránya 1840-ben

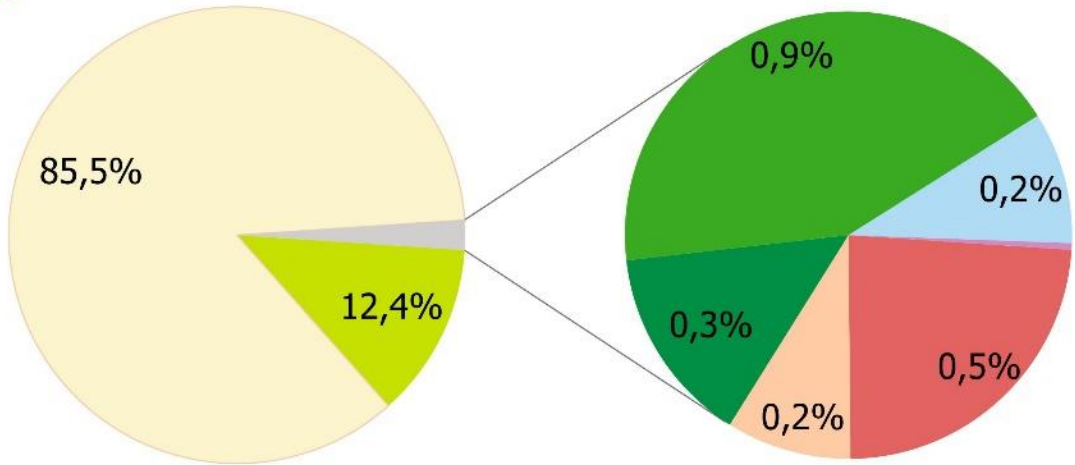
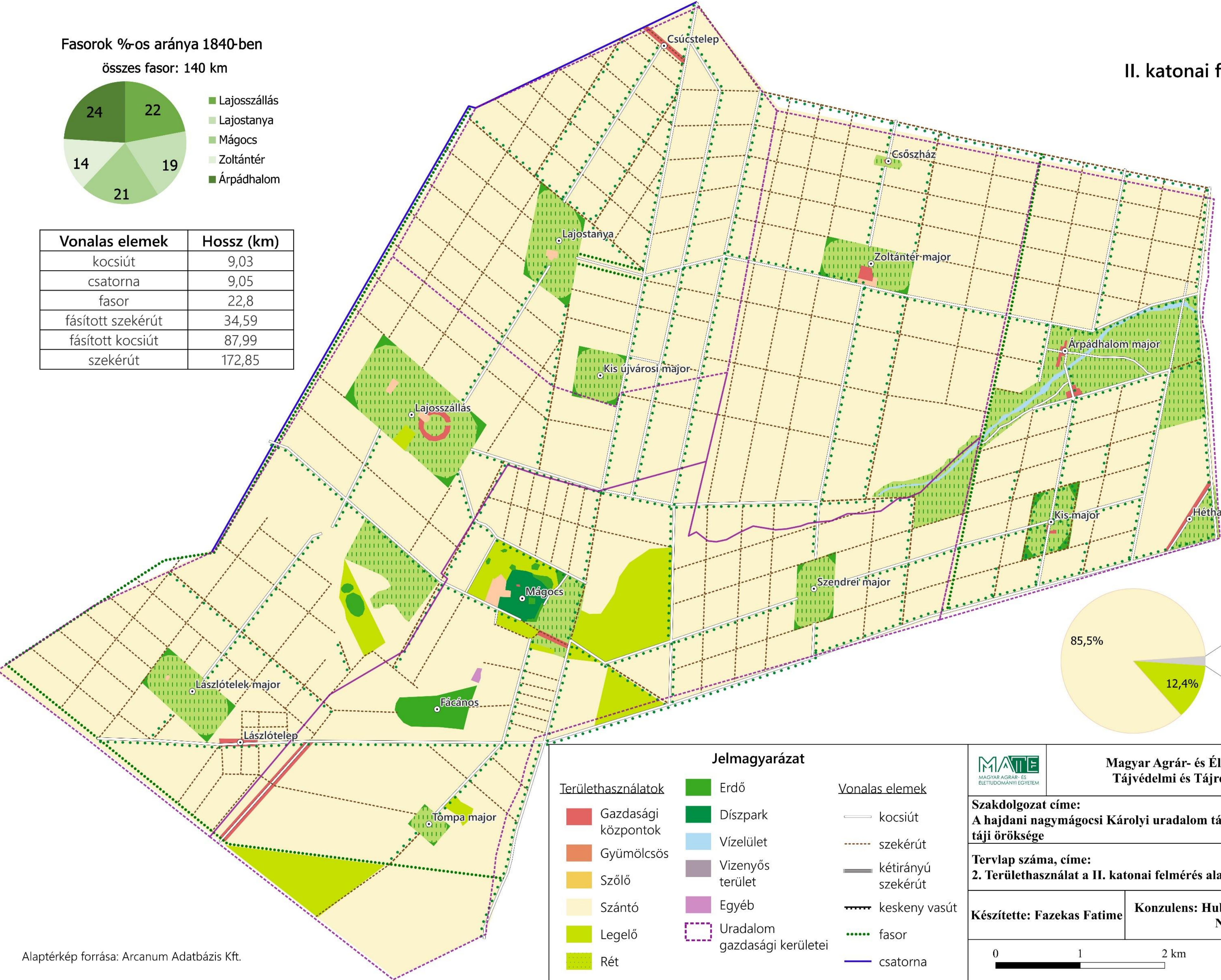
összes fasor: 140 km

- Lajosszállás
- Lajostanya
- Mágocs
- Zoltántér
- Árpádhalom

Vonalas elemek	Hossz (km)
kocsiút	9,03
csatorna	9,05
fasor	22,8
fásított szekérút	34,59
fásított kocsiút	87,99
szekérút	172,85

II. katonai felmérés 1840

Jelmagyarázat

Területhasználatok

- Gazdasági központok
- Gyümölcsös
- Szőlő
- Szántó
- Legelő
- Rét

Erdő

- Díszpark
- Vízület
- Vizenyős terület
- Egyéb
- Uradalom gazdasági kerületei

Vonalas elemek

- kocsiút
- szekérút
- kétirányú szekérút
- keskeny vasút
- fasor
- csatorna

MATE
MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM

**Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék**

Szakdolgozat címe:
A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége

Tervlap száma, címe:
2. Területhasználat a II. katonai felmérés alapján 1840

Készítette: Fazekas Fatime	Konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra	2023. 11. 05.
-----------------------------------	--	----------------------

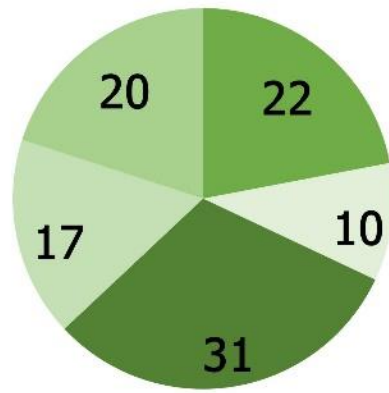
0 1 2 km

Méretarány 1:20000

Alaptérkép forrása: Arcanum Adatbázis Kft.

Fasorok %-os aránya 1881-84

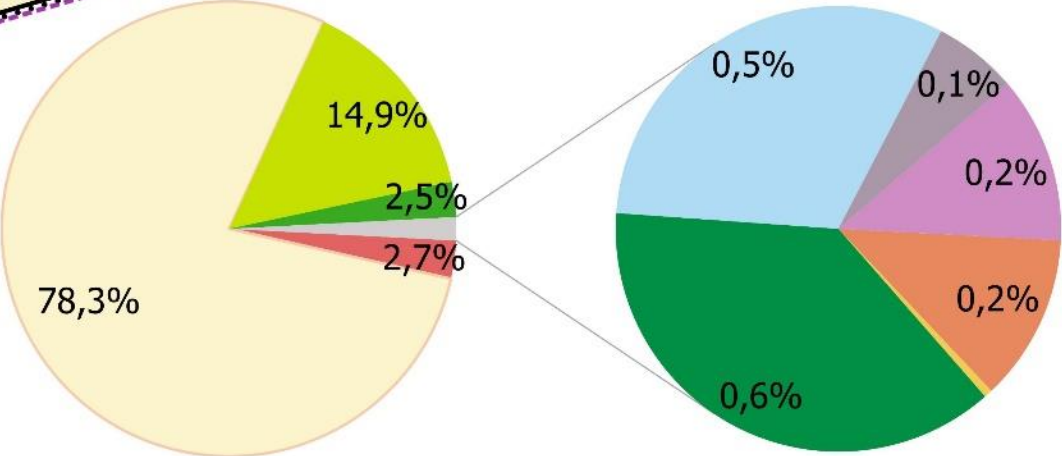
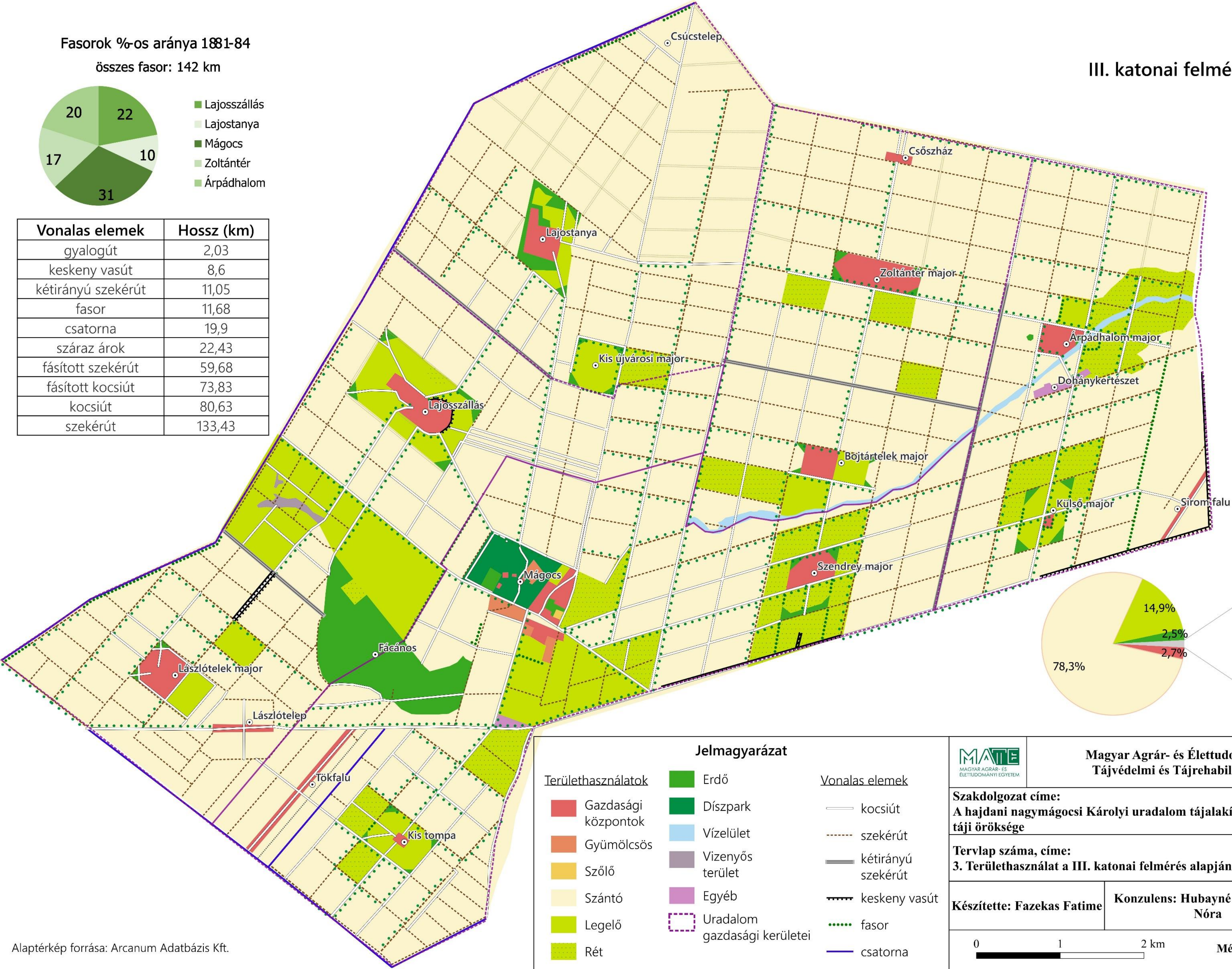
összes fasor: 142 km

- Lajosszállás
- Lajostanya
- Mágocs
- Zoltántér
- Árpádhalom

Vonalas elemek	Hossz (km)
gyalogút	2,03
keskeny vasút	8,6
kétirányú szekérút	11,05
fasor	11,68
csatorna	19,9
száraz árok	22,43
fásított szekérút	59,68
fásított kocsíút	73,83
kocsíút	80,63
szekérút	133,43

III. katonai felmérés 1881-84

Alaptérkép forrása: Arcanum Adatbázis Kft.

Jelmagyarázat

Területhasználatok

- Gazdasági központok
- Gyümölcsös
- Szőlő
- Szántó
- Legelő
- Rét

Érdő

- Díszpark
- Vízterület
- Vizenyős terület
- Egyéb
- Uradalom gazdasági kerületei

Vonalas elemek

- kocsíút
- szekérút
- kétirányú szekérút
- keskeny vasút
- fasor
- csatorna

MATE
MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM

**Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék**

Szakkolgozat címe:
A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége

Tervlap száma, címe:
3. Területhasználat a III. katonai felmérés alapján 1881-84

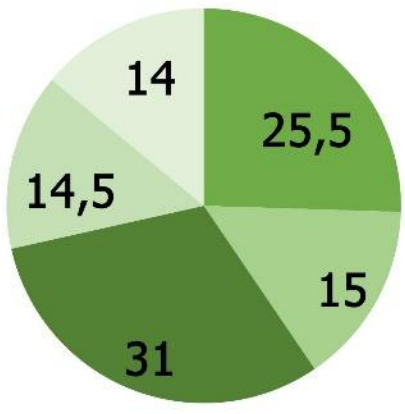
Készítette: Fazekas Fatime	Konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra	2023. 11. 05.
-----------------------------------	--	----------------------

0 1 2 km

Méretarány 1:20000

Fasorok %-os aránya 1941ben

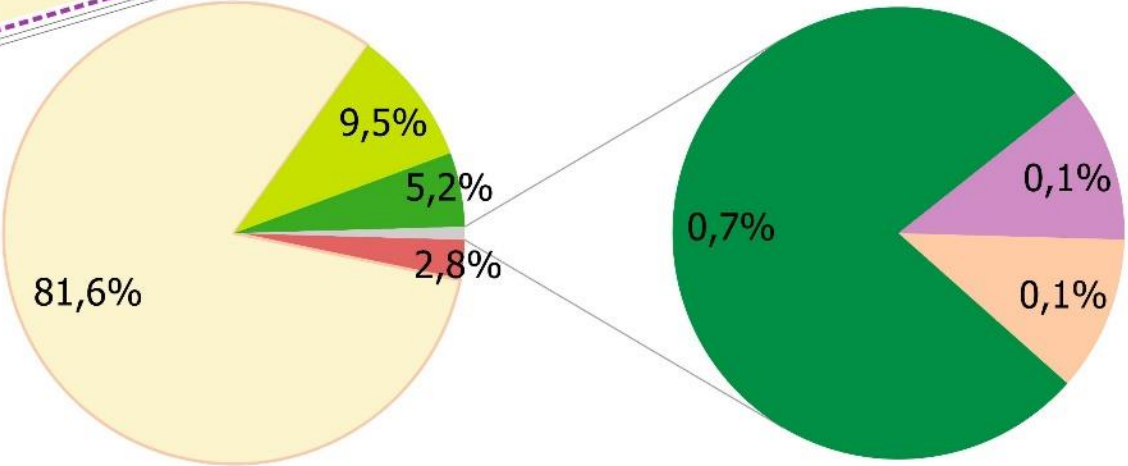
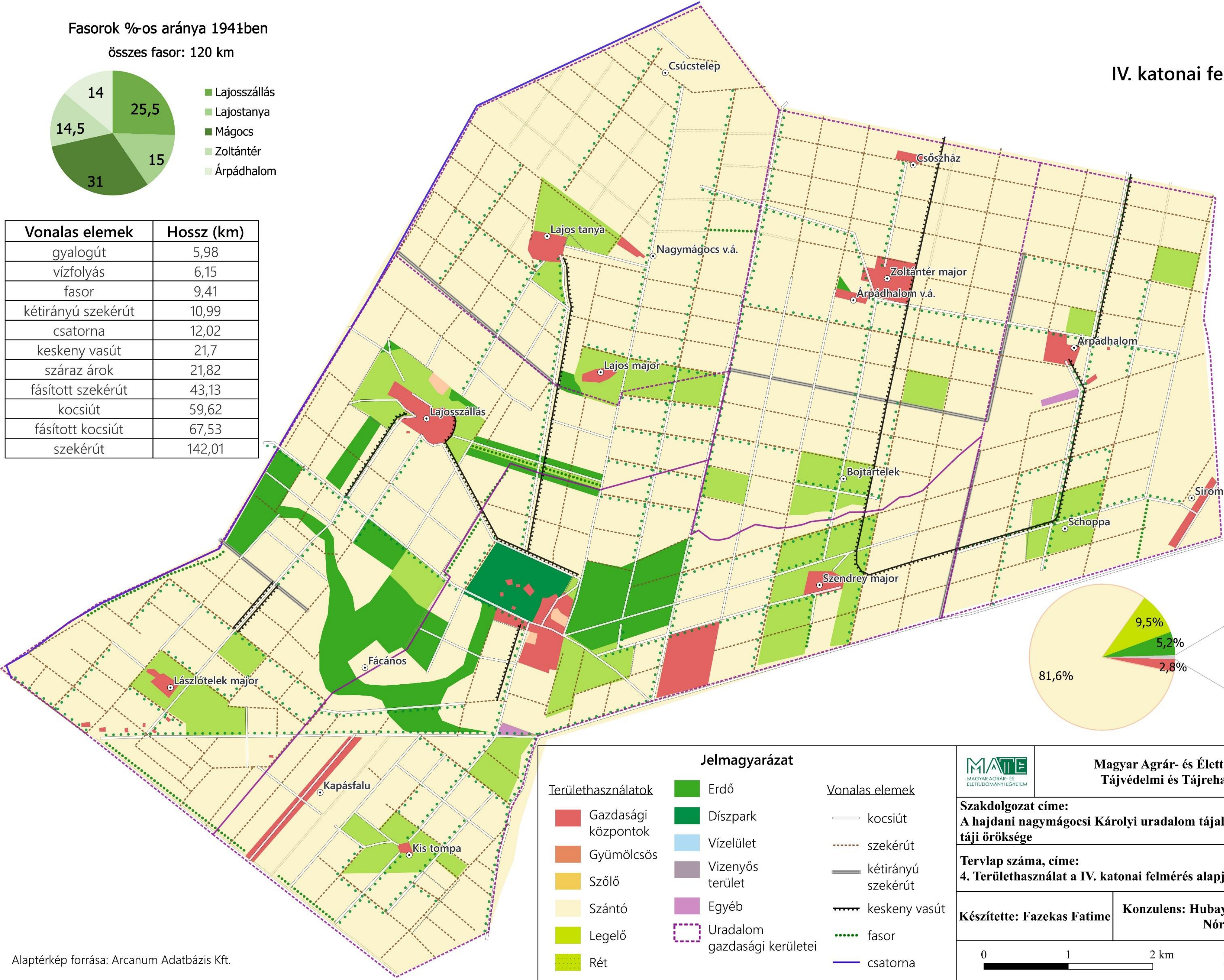
összes fasor: 120 km

- Lajosszállás
- Lajostanya
- Mágocs
- Zoltántér
- Árpádhalom

Vonalas elemek	Hossz (km)
gyalogút	5,98
vízfolyás	6,15
fasor	9,41
kétirányú szekérút	10,99
csatorna	12,02
keskeny vasút	21,7
száraz árok	21,82
fásított szekérút	43,13
kocsiút	59,62
fásított kocsiút	67,53
szekérút	142,01

IV. katonai felmérés 1941

Jelmagyarázat

Területhasználatok

- Gazdasági központok
- Gyümölcsös
- Szőlő
- Szántó
- Legelő
- Rét

Erdő

- Díszpark
- Vízület
- Vizenyős terület
- Egyéb
- Uradalom gazdasági kerületei

Vonalas elemek

- kocsiút
- szekérút
- kétirányú szekérút
- keskeny vasút
- fasor
- csatorna

MATE
MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM

**Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék**

Szakedolgozat címe:
A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége

Tervlap száma, címe:
4. Területhasználat a IV. katonai felmérés alapján 1941

Készítette: Fazekas Fatime	Konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra	2023. 11. 05.
-----------------------------------	--	----------------------

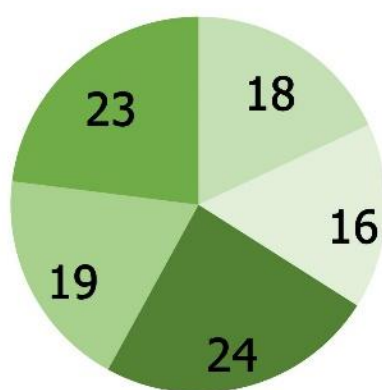
0 1 2 km

Méretarány 1:20000

Alaptérkép forrása: Arcanum Adatbázis Kft.

Fasorok %-os aránya 1970-ben

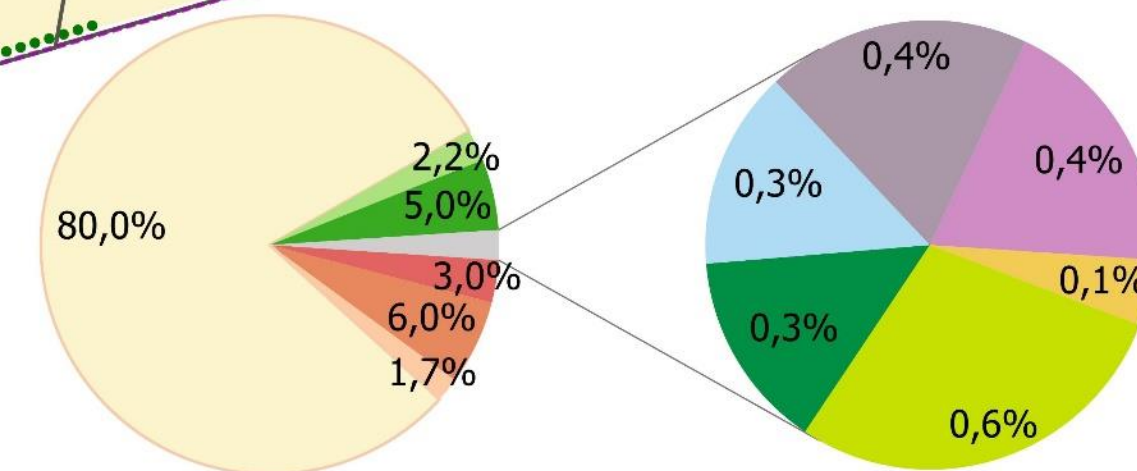
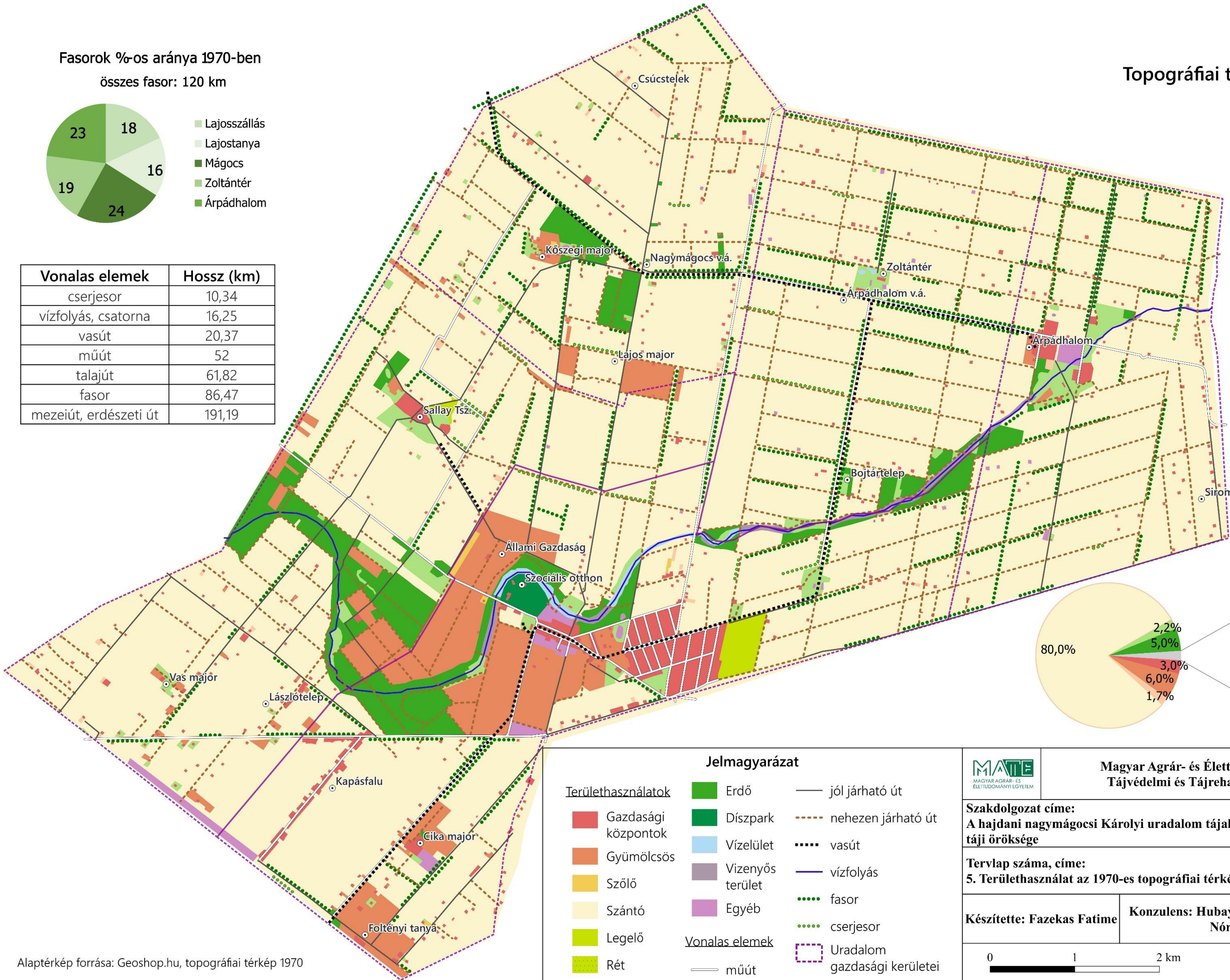
összes fasor: 120 km

Lajosszállás
Lajostanya
Mágocs
Zoltántér
Árpádhalom

Vonalas elemek	Hossz (km)
cserjesor	10,34
vízfolyás, csatorna	16,25
vasút	20,37
műút	52
talajút	61,82
fasor	86,47
mezeiút, erdészeti út	191,19

Topográfiai térkép 1970

Alaptérkép forrása: Geoshop.hu, topográfiai térkép 1970

Jelmagyarázat

Területhasználatok

- Gazdasági központok
- Gyümölcsös
- Szőlő
- Szántó
- Legelő
- Rét

- Erdő
- Díszpark
- Vízterület
- Vizenyős terület
- Egyéb

Vonalas elemek

- műút

- jól járható út

- nehezen járható út
- vasút
- vízfolyás
- fasor
- cserjesor
- Uradalom gazdasági kerületei

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

Szakdolgozat címe:
A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége

Tervlap száma, címe:
5. Területhasználat az 1970-es topográfiai térképen

Készítette: Fazekas Fatime

Konzulens: Hubayné Dr. Horváth
Nóra

2023. 11.
05.

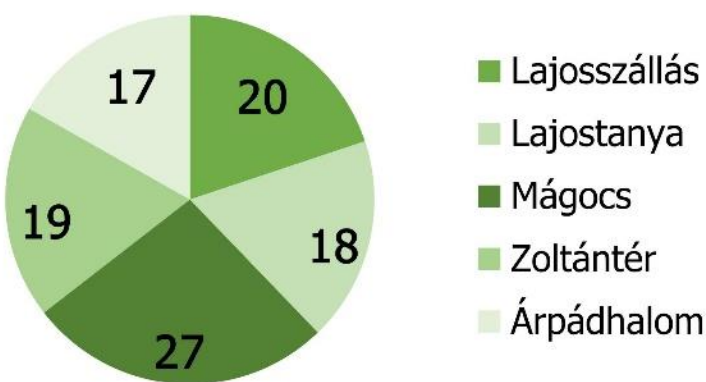
0 1 2 km

Méretarány 1:20000

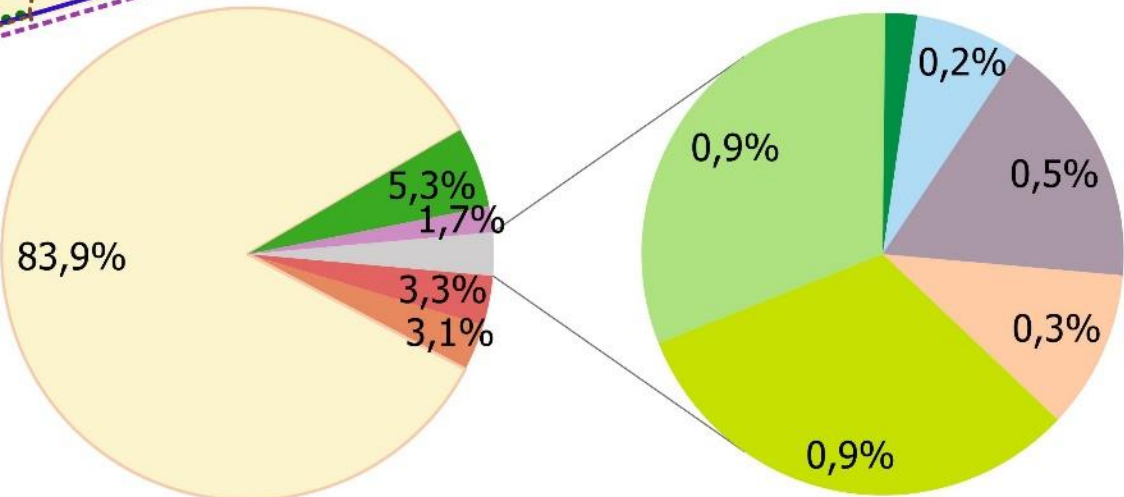
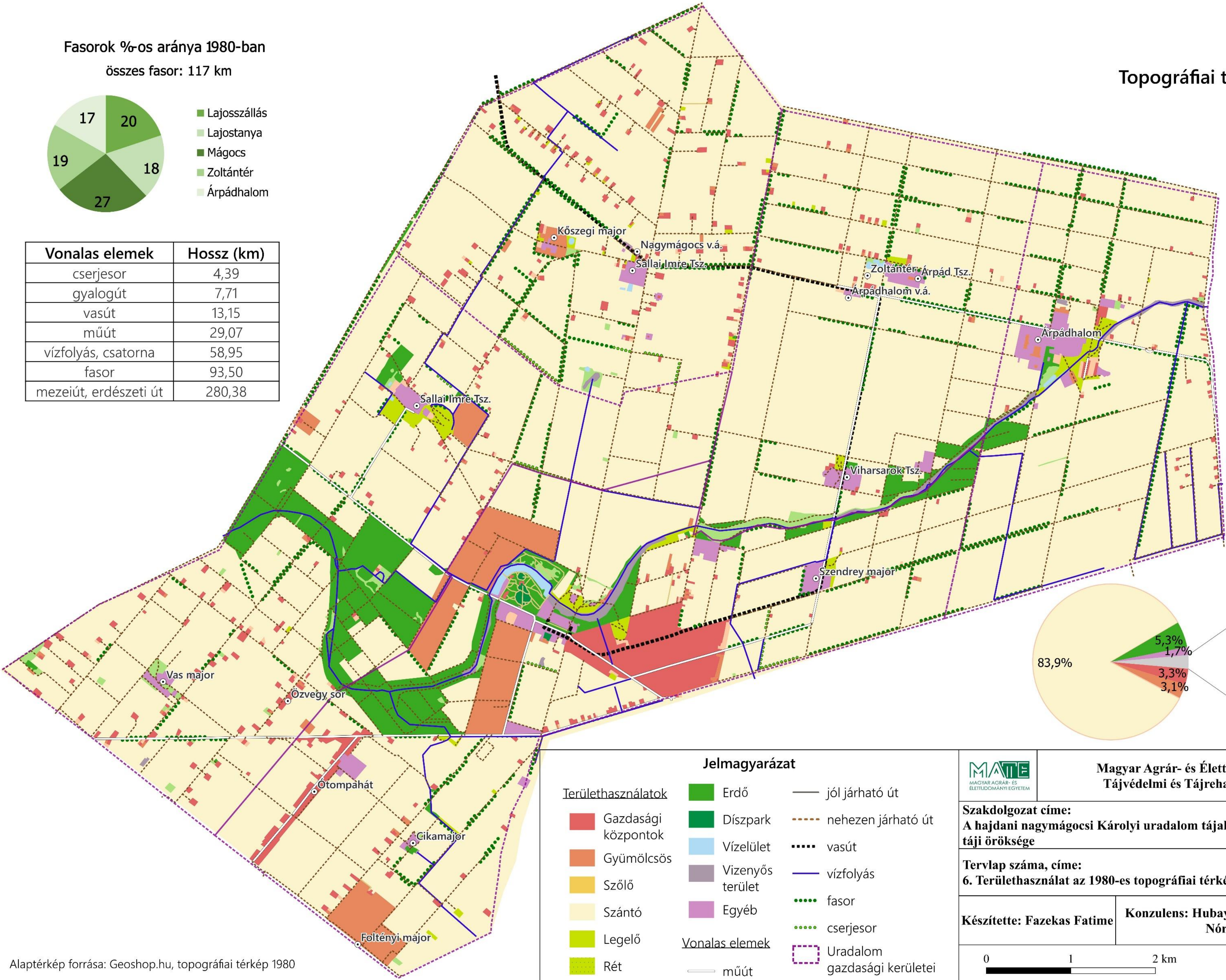
Fasorok %-os aránya 1980-ban

összes fasor: 117 km

Vonalas elemek	Hossz (km)
cserjesor	4,39
gyalogút	7,71
vasút	13,15
műút	29,07
vízfolyás, csatorna	58,95
fasor	93,50
mezeiút, erdészeti út	280,38

Topográfiai térkép 1980

Jelmagyarázat

Területhasználatok

- Gazdasági központok
- Gyümölcsös
- Szőlő
- Szántó
- Legelő
- Rét

Erdő

- Díszpark
- Vízület
- Vizenyős terület
- Egyéb

Vonalas elemek

- jól járható út
- nehezen járható út
- vasút
- vízfolyás
- fasor
- cserjesor
- Uradalom gazdasági kerületei
- műút

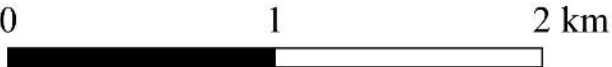

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

Szakdolgozat címe:
A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége

Tervlap száma, címe:
6. Területhasználat az 1980-es topográfiai térképen

Készítette: Fazekas Fatime	Konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra	2023. 11. 05.
----------------------------	-------------------------------------	---------------

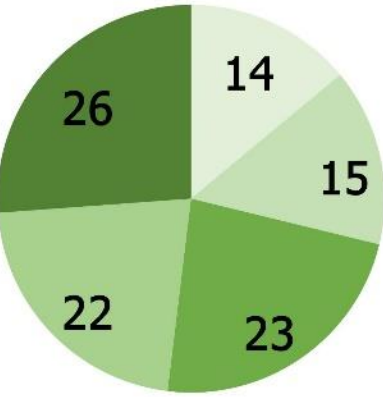

Méretarány 1:20000

Fasorok %-os aránya 2023-ban

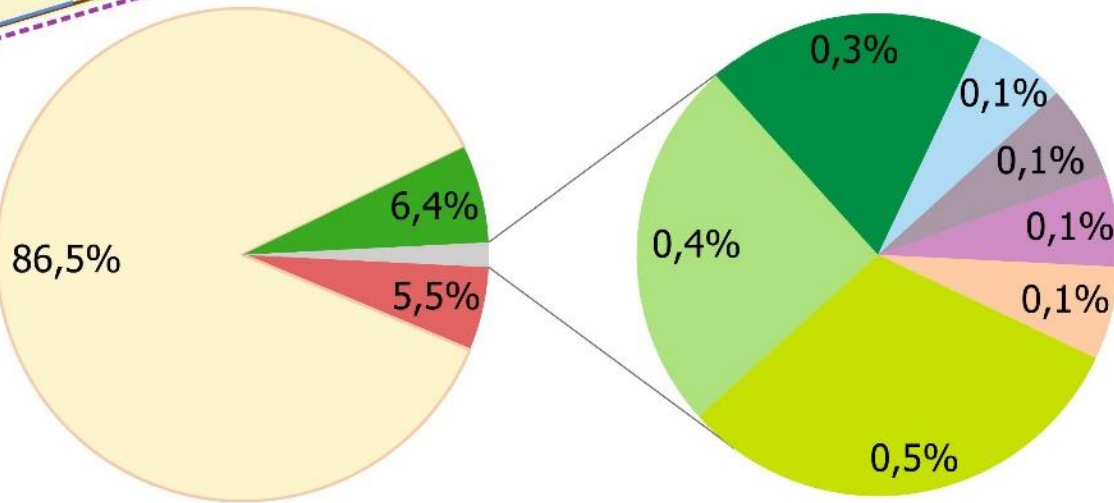
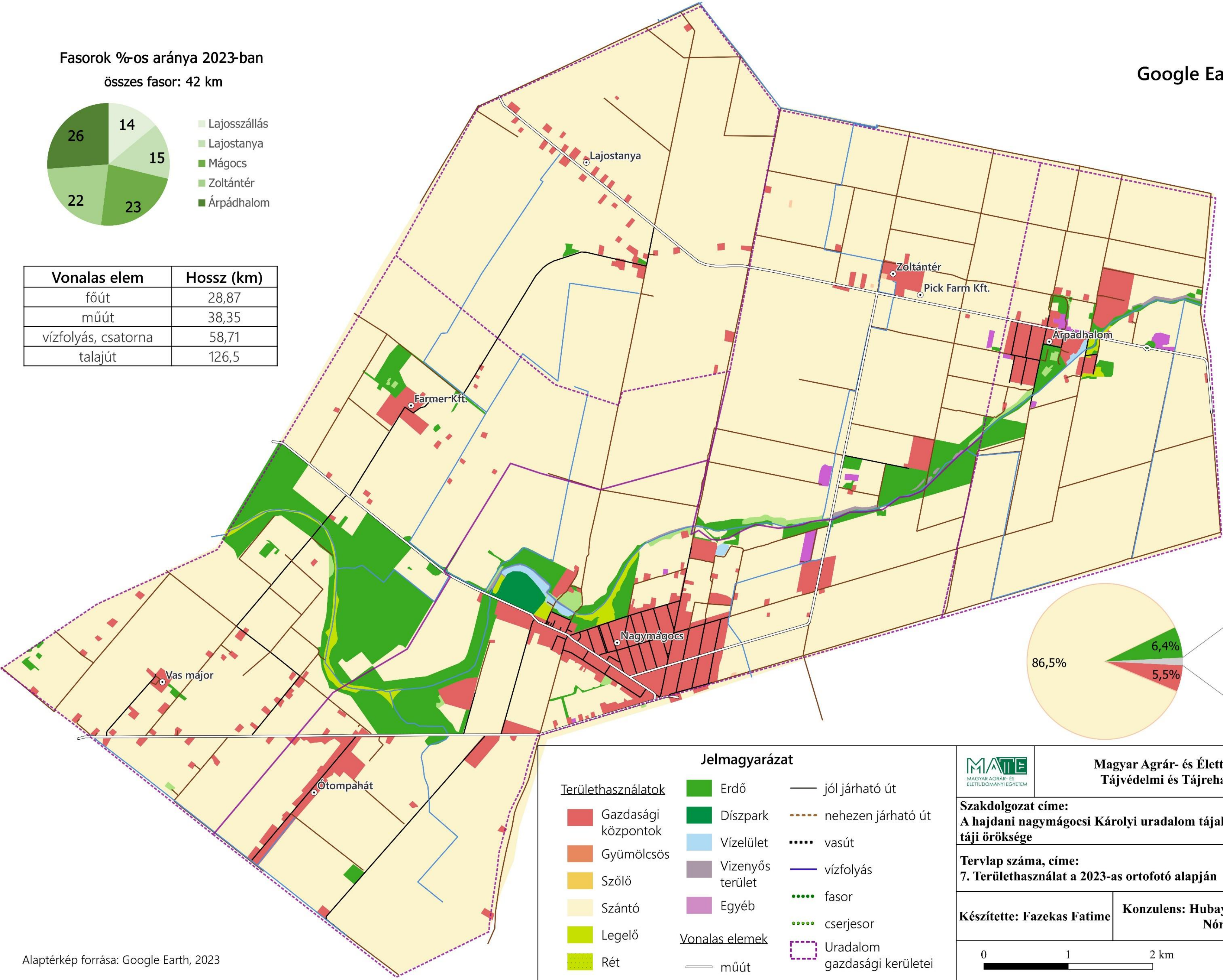
összes fasor: 42 km

- Lajosszállás
- Lajostanya
- Mágocs
- Zoltántér
- Árpádhalom

Vonalas elem	Hossz (km)
főút	28,87
műút	38,35
vízfolyás, csatorna	58,71
talajút	126,5

Google Earth 2023

Alaptérkép forrása: Google Earth, 2023

Jelmagyarázat

Területhasználatok

- Gazdasági központok
- Gyümölcsös
- Szőlő
- Szántó
- Legelő
- Rét

- Erdő
- Díszpark
- Vízelület
- Vizenyős terület
- Egyéb

Vonalas elemek

- műút

- jól járható út
- nehezen járható út
- vasút
- vízfolyás
- fasor
- cserjesor
- Uradalom gazdasági kerületei

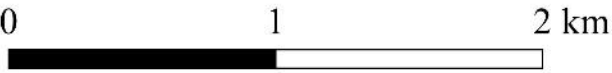

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

Szakdolgozat címe:
A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége

Tervlap száma, címe:
7. Területhasználat a 2023-as ortofotó alapján

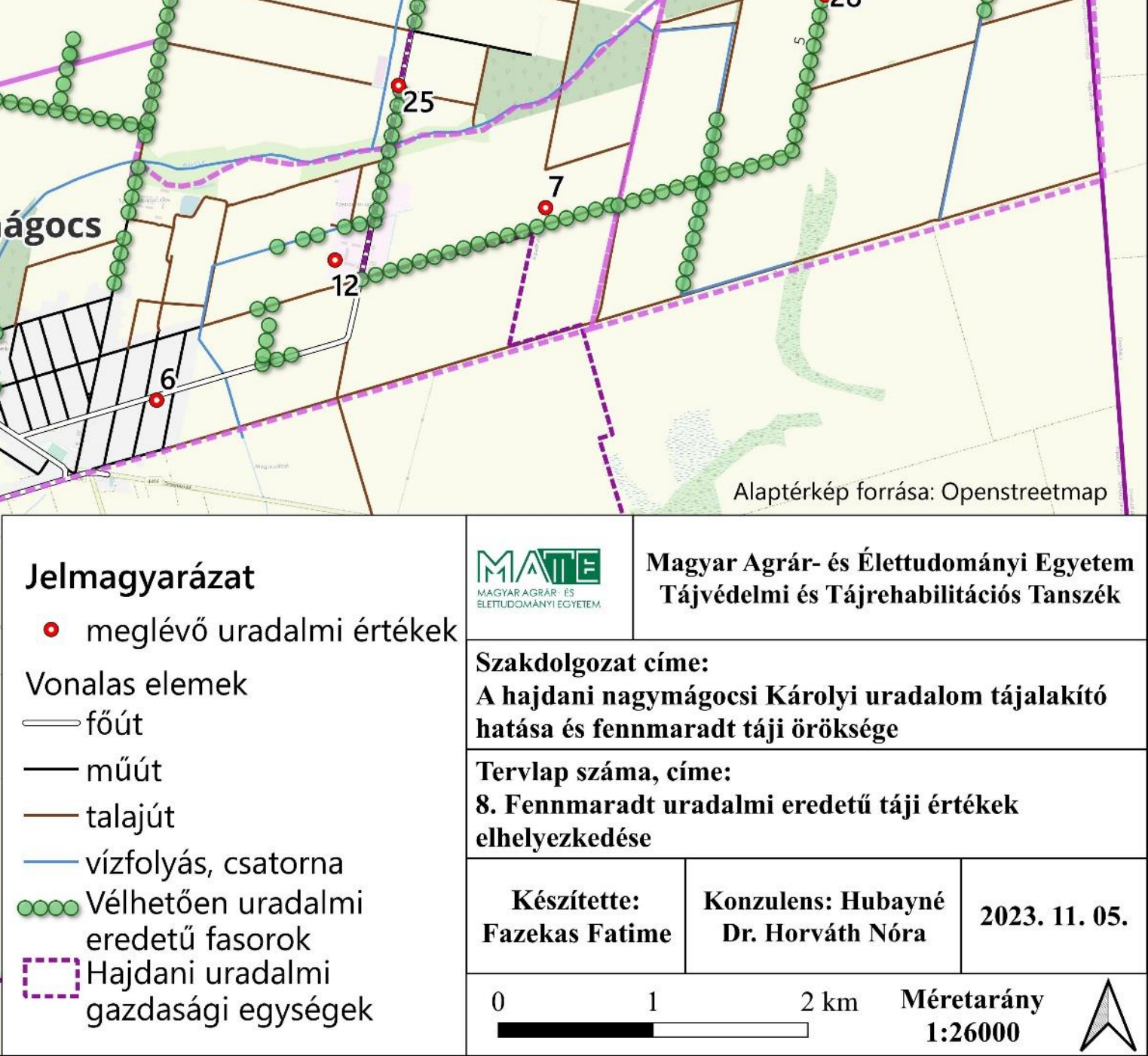
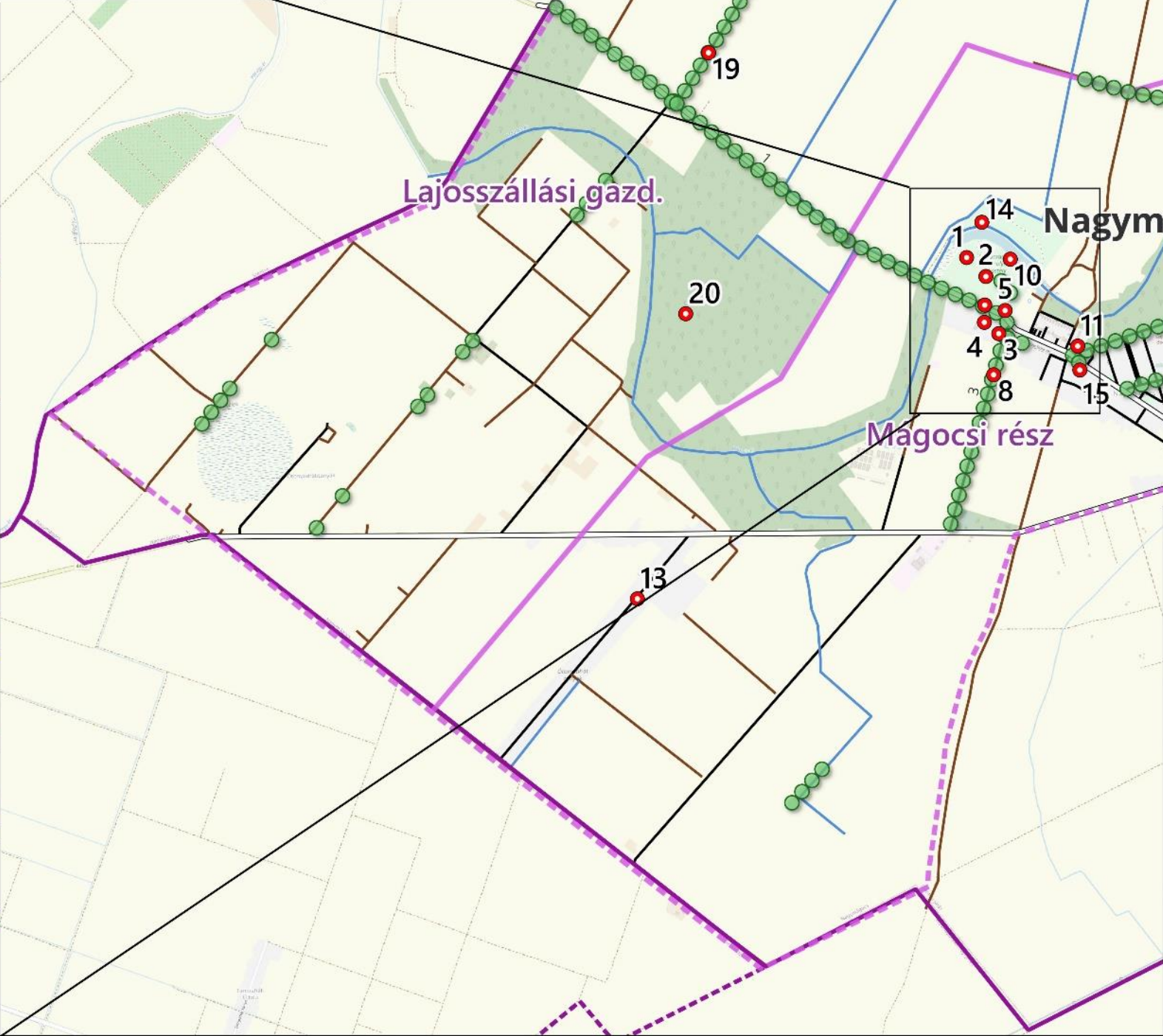
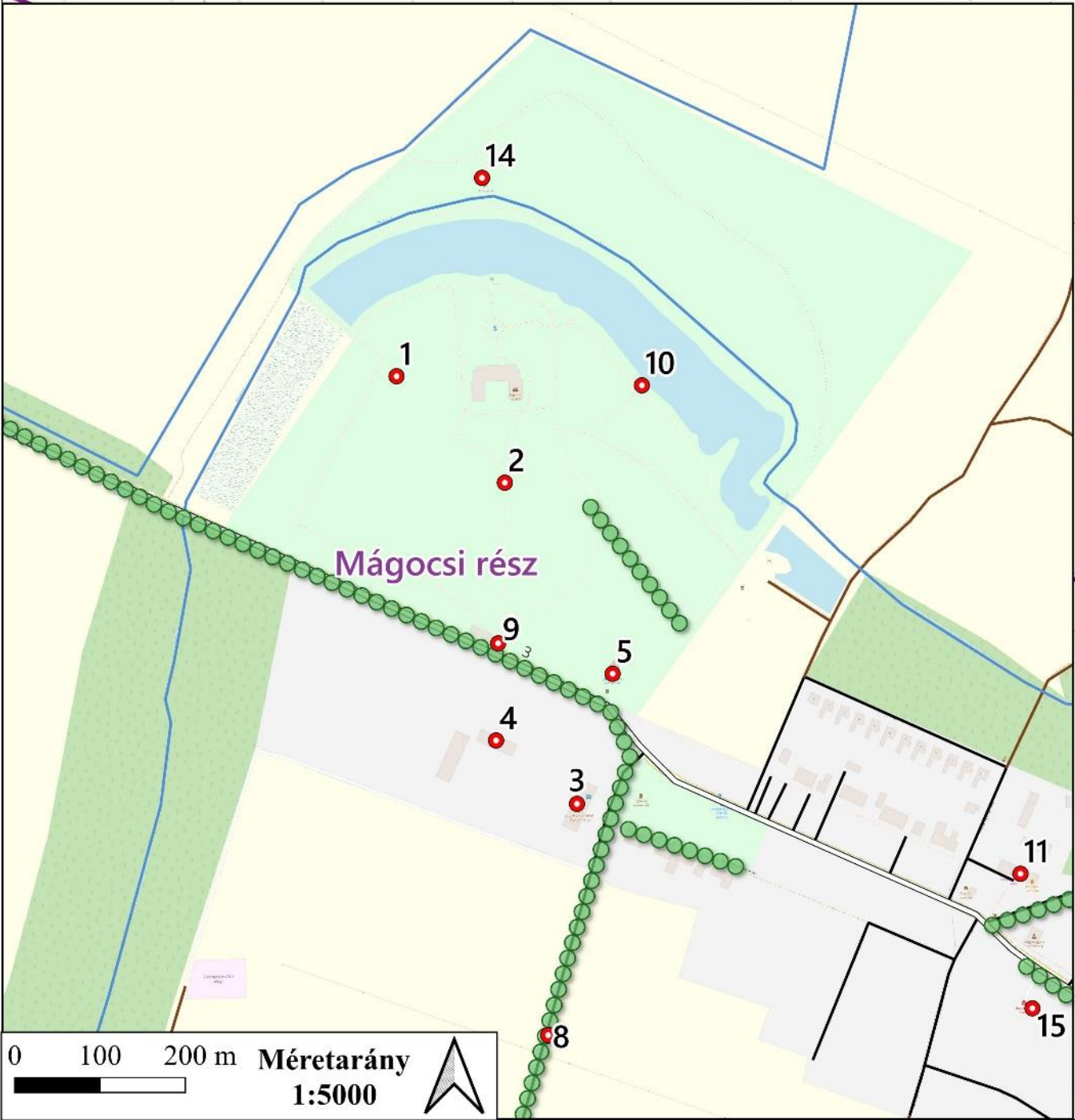
Készítette: Fazekas Fatime	Konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra	2023. 11. 05.
----------------------------	-------------------------------------	---------------

Méretarány 1:20000

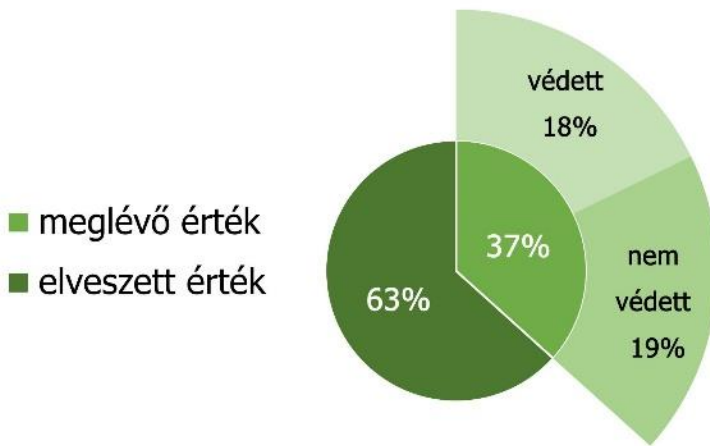

Pont	Uradalmi érték	Keletkezés	Jelleg	Típus	Védettség
1	Károlyi kastély és melléképületei (kiskastély és istálló)	1896-97	építmény	lakóépület	Műemléki védettség
2	Angolpark	1855	természeti	kert/park	Műemléki védettség
3	Számtartó háza (Római kat. Plébánia)	1853	építmény	vallási épület	Műemléki védettség
4	Nagymagtár	1856	építmény	gazdasági épület	Műemléki védettség
5	Szent Alajos római katolikus templom	1883	Szakrális építmény	templom	Műemléki védettség
6	régi iskola	1853	építmény	iskola	helyi védelem
7	fasorok	1850-től	természeti	fasor	x
8	uradalomba vezető kettős platánfa sor	1850-től	természeti	fasor	műemléki környezet
9	kapusház	1896-97	építmény	kiszolgáló épület	műemléki védettség
10	fürdőház/csonakház	1896-98	építmény	kiszolgáló épület	műemléki védettség
11	Hangya bolt	1860 körül	építmény	kiszolgáló épület	helyi védelem
12	Szendrei major magtár épülete	1860 körül	építmény	gazdasági épület	helyi védelem
13	Tompahát utca	1850 körül	együttes	lakóépület	x
14	Gloriett	19. sz vége	építmény	nagyplasztika	Műemléki védettség
15	gyógyszertár épülete	1898 körül	építmény	kiszolgáló épület	helyi védelem
16	juhistálló, juhszín	1836	építmény	gazdasági épület	helyi védelem
17	magtárak	1836	építmény	gazdasági épület	helyi védelem
18	ecetgyár	1860 után	építmény	ipari építmény	helyi védelem
19	fasorok	1860 körül	természeti	fasor	x
20	erdézház	1836 előtt	építmény	erdészet/vadászati	x
21	lajostanya állomás felvételi épület	19. század	építmény	ipari építmény	x
22	fasorok	1860 körül	természeti	fasor	x
23	magtár	1860 körül	építmény	gazdasági épület	x
24	zoltántér állomás felvételi épület	19. század	építmény	ipari építmény	x
25	Bojtárteleken volt iskola épülete	1836-60 között	építmény	iskola	x
26	fasorok	1860 körül	természeti	fasor	x
27	magtár	1836-60 között	építmény	gazdasági épület	x
28	fasorok	1860 körül	természeti	fasor	x
29	Berchtold-kastély	1889	építmény	lakóépület	x
30	gőzmalom kéménye és épülete	20. század eleje	építmény	ipari építmény	x
31	versenyló istálló és 3 épülete	19. század vége	építmény	gazdasági épület	x
32	cselédlakok (Háromsorház)	19. század vége	együttes	lakóépület	x
33	Jézus szíve kápolna	1920	Szakrális építmény	templom	x

Értékek csoportosítása

Összes érték 90 db

Jelmagyarázat

- meglévő uradalmi értékek
- Vonalas elemek
 - főút
 - műút
 - talajút
 - vízfolyás, csatorna
- Vélhetően uradalmi eredetű fasorok
- Hajdani uradalmi gazdasági egységek

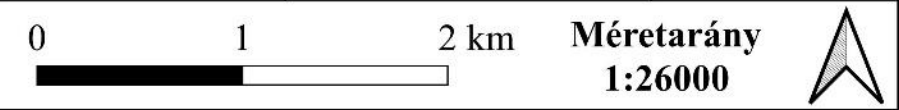

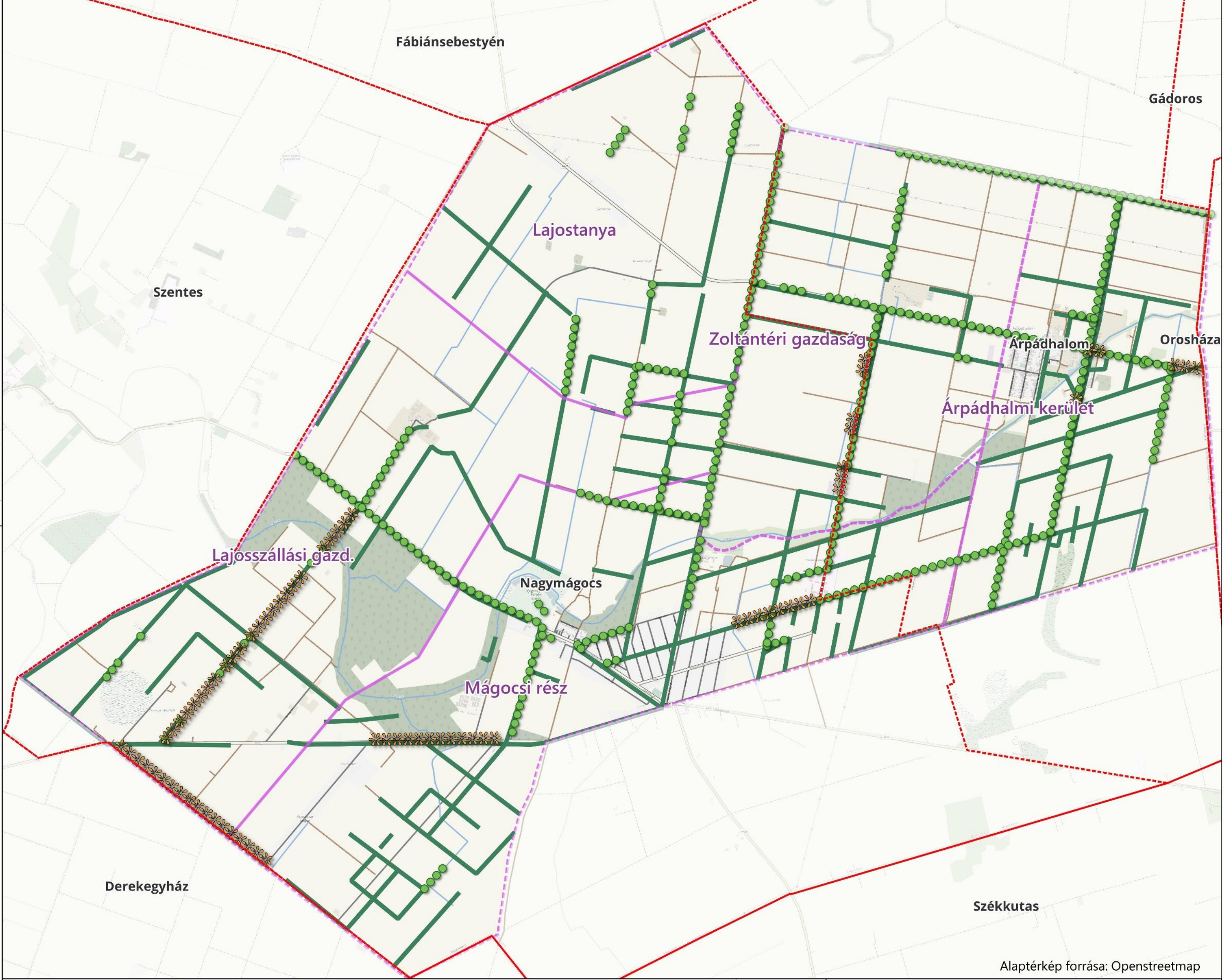
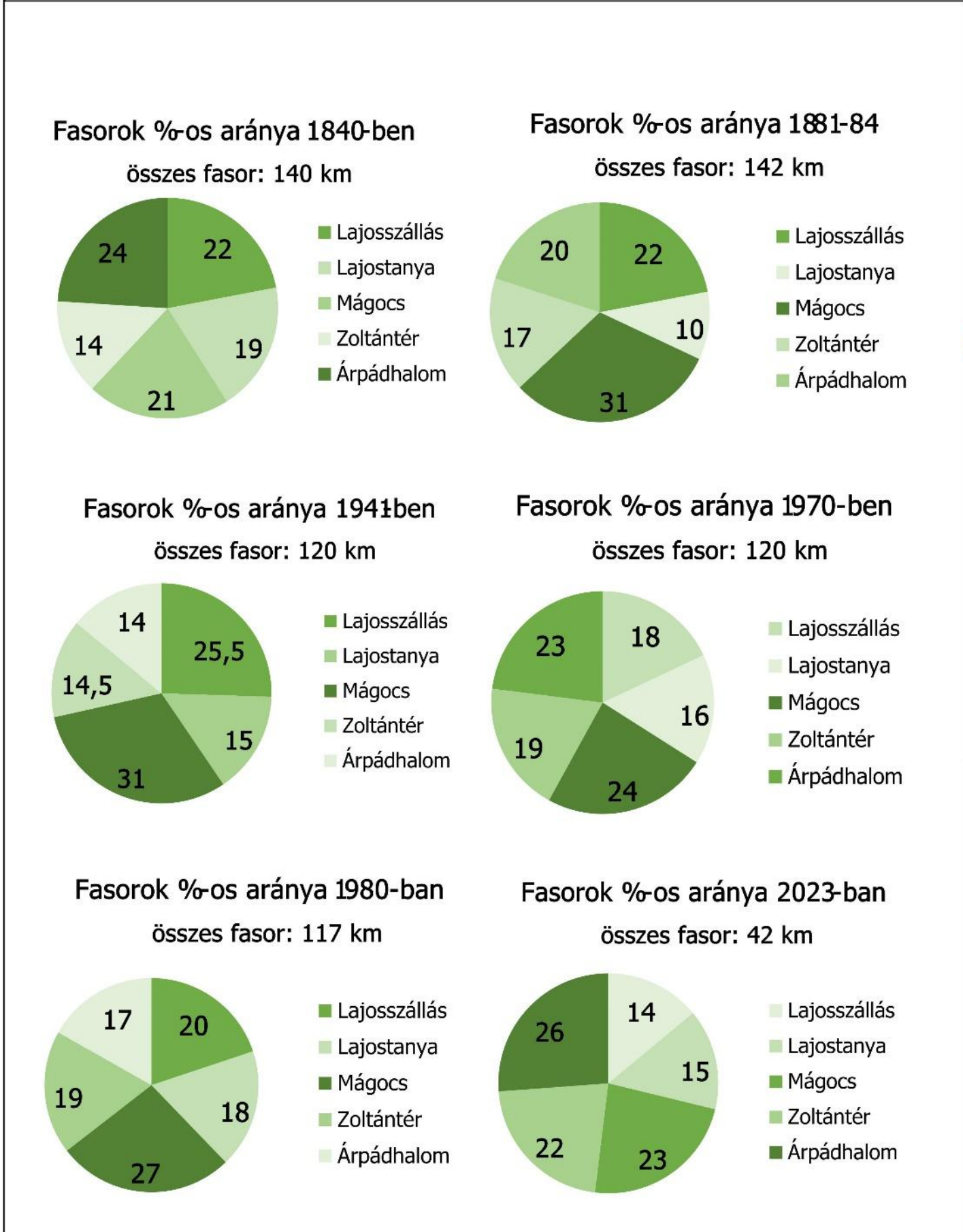
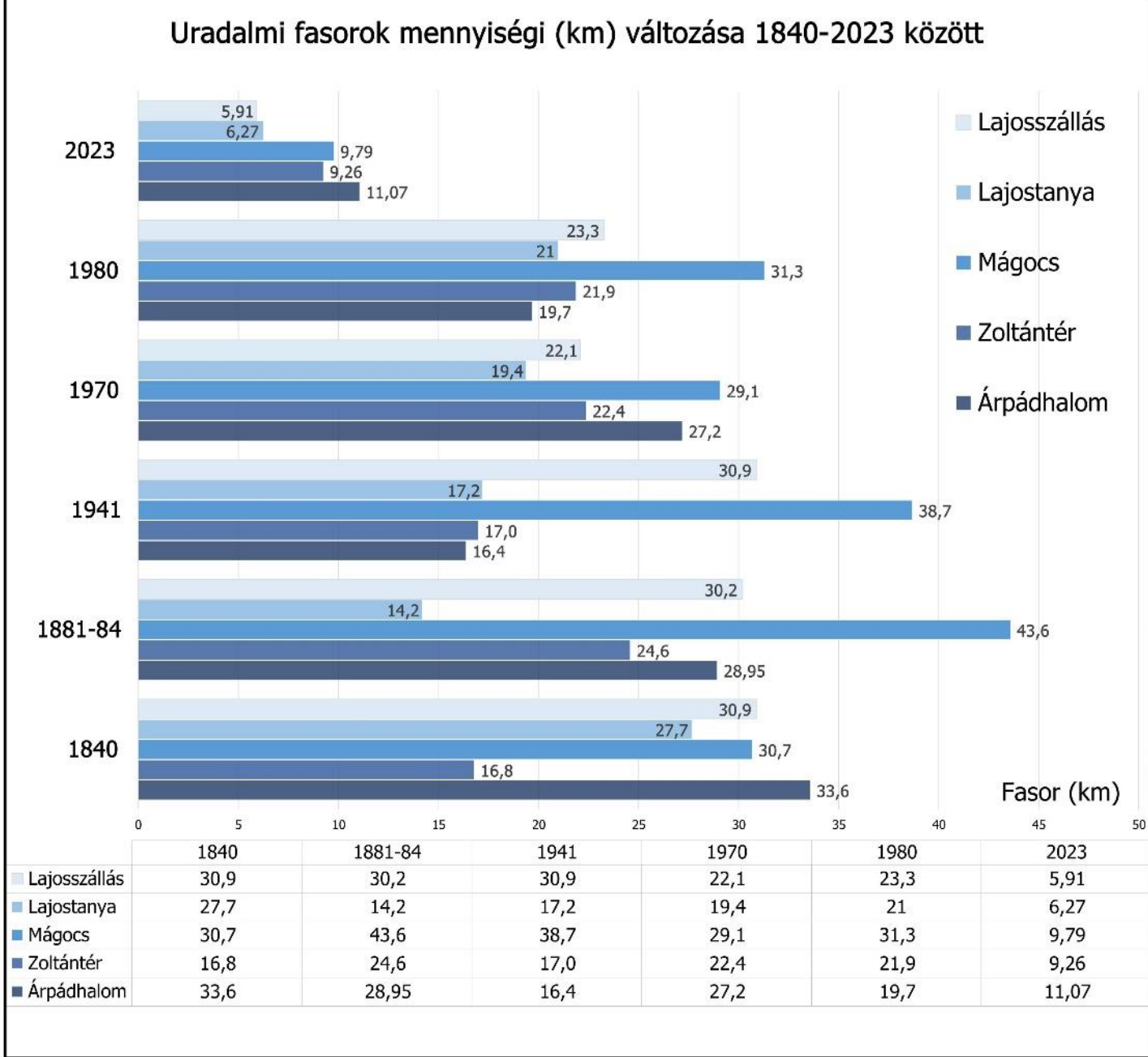
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

Szakdolgozat címe:
A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége

Tervlap száma, címe:
8. Fennmaradt uradalmi eredetű táji értékek elhelyezkedése

Készítette: Fazekas Fatime	Konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra	2023. 11. 05.
-------------------------------	--	---------------

Jelmagyarázat

Vonalas elemek

- főút
- műút
- talajút
- vízfolyás, csatorna

Eredeti uradalmi fasorok (1840-1884)

Vélhetően uradalmi eredetű fasorok 2023

Javasolt telepítésű fasor

Közigazgatási határ

birtoktérkép részei

MATE
MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

Szakdolgozat címe:
A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége

Tervlap száma, címe:
9. Uradalmi fasorok vizsgálata 1840-2023

Készítette: Fazekas Fatime

Konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra

2023. 11. 05.

0 1 2 km
Méretarány 1:26000

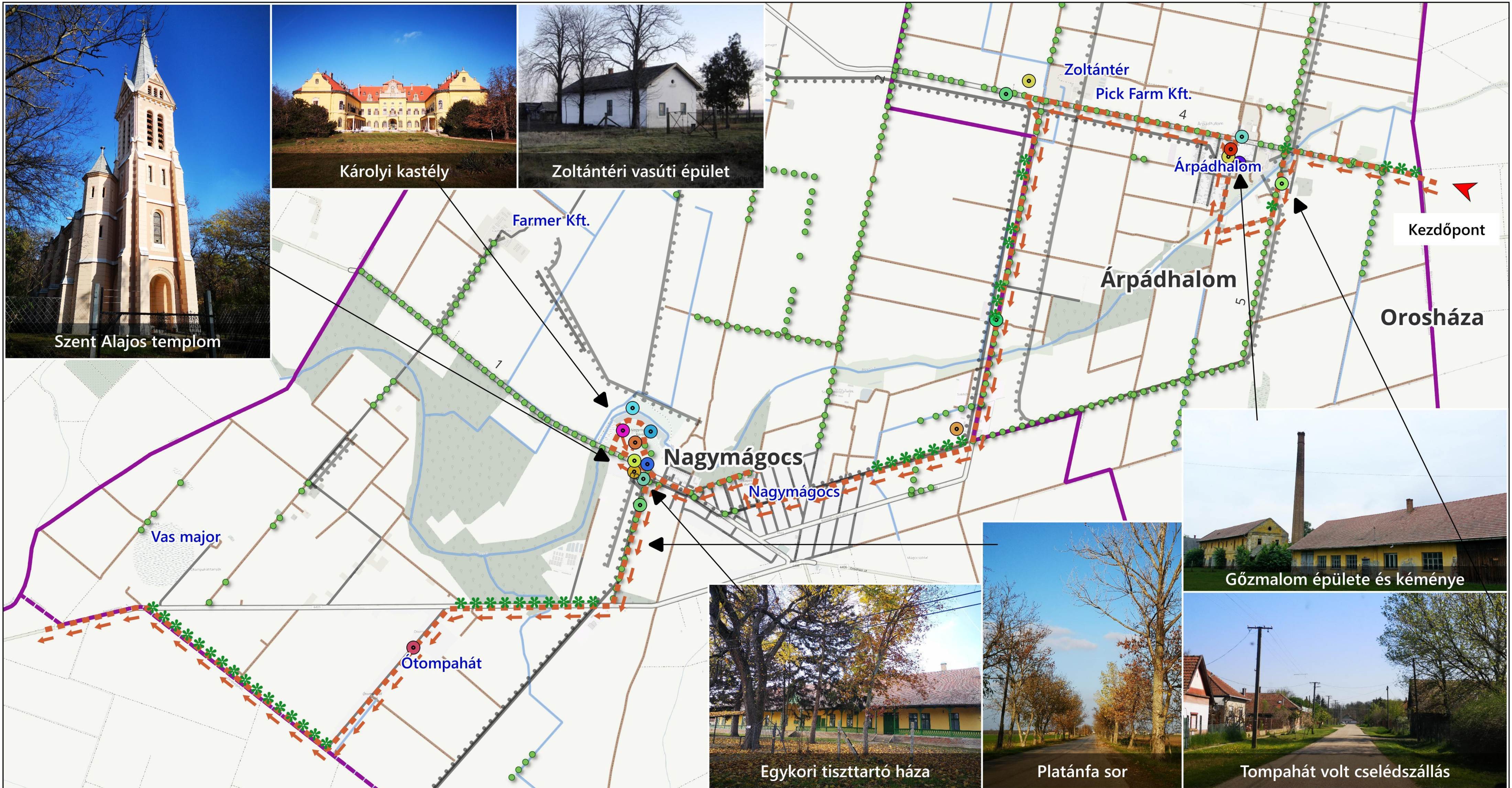
Szent Alajos templom

Károlyi kastély

Zoltántéri vasúti épület

Egykori tisztartó háza

Platánfa sor

Gőzmalom épülete és kéménye

Tompahát volt cselédsház

Jelmagyarázat Vonalas elemek főút műút talajút vízfolyás, csatorna Egykori uradalmi vasút nyomvonala vasút Vélhetően uradalmi eredetű fasorok Közigazgatási határok új fasorok Túraútvonal Tematikus túraútra felfűzhető értékek Angolpark Berchtold-kastély Bojtárteleken volt iskola épülete cselédlakok (Háromsorház) fürdőház/csonakház Gloriett gőzmalom kéménye és épülete Jézus szíve kápolna		Alaptérkép forrása: Openstreetmap kapusház Károlyi kastély és melléképületei magtár Nagymagtár Számtartó háza (Római kat. Plébánia) Szendrei major magtár épülete Szent Alajos római katolikus templom Tompahát utca uradalomba vezető kettős platánfa sor zoltántér állomás felvételi épület		MATE MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék	
Szakdolgozat címe: A hajdani nagymágocsi Károlyi uradalom tájalakító hatása és fennmaradt táji öröksége					
Tervlap száma, címe: 10. Tematikus túraút nyomvonala		012 km M 1:38000			
Készítette: Fazekas Fatime		Konzulens: Hubayné Dr. Horváth Nóra			
Dátum: 2023. 11. 05.					